

VIGILIA

Cserháti József: Fundamentalizmus vagy haladás az egyházban

Tomka Miklós: Koloncok és kitörések

Tandori Dezső regényrészlete

Dobai Péter, Vasadi Péter és Takáts Gyula verse

Albert Camus: A lázadó ember

Beszélgetés Joachim Wanke erfurti püspökkel

Pálos Antal börtönelmélei

1992/4

LUKÁCS LÁSZLÓ: A feltámadás jelene	241
JOACHIM WANKE: Nehezítik-e az egyházak az istenhitet?	242
CSERHÁTI JÓZSEF: Fundamentalizmus vagy haladás az egyházban	247
TOMKA MIKLÓS: Koloncok és kitörések	250
DOBAI PÉTER: Virágvasárnap (<i>vers</i>)	259
Jegyzet Tandori Dezsőről (<i>Kenyeres Zoltán</i>)	260
TANDORI DEZSŐ: Hosszú koporsó (<i>regényrészlet</i>)	261
ALBERT CAMUS: A lázadó ember	263
VASADI PÉTER: Fényes huzat a részben (<i>vers</i>)	268
LÁBASS ENDRE: Képek (<i>kispróza</i>)	269
TAKÁTS GYULA: Védfalnak rakták (<i>vers</i>)	272
TRINGER LÁSZLÓ: A boldogság keresésének útjai és útvesztői	273

ERKÖLCS ÉS IRODALOM

RÓNAY LÁSZLÓ: A rokokótól a romantikáig	279
---	-----

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

JOACHIM WANKE erfurti püspökkel (<i>Lukács László</i>)	286
--	-----

MAI MEDITÁCIÓK

BORBÉLY SZILÁRD: A tett végtelensége	293
--	-----

„AKIK AZ ÜLDÖZÉSBŐL JÖTTEK...”

PÁLOS ANTAL börtönemlékei (<i>Közreadja: Elmer István</i>)	297
--	-----

SZEMLE (a részletes tartalomjegyzék a hátsó borítón)	312
--	-----

A feltámadás jelene

„A megölt Bárány — él”. Megölten él. Nem annak ellenére, hogy megölték, hanem éppen azért: Él — nemcsak úgy, mint mi földi lények, nemcsak úgy, mint addig Isten, hanem ahogyan az Ő Jóságos akarata szerint az ember élhet Istenben: FELTÁMADOTTAN. A megölt Bárány született meg arra az életre, amely mindnyájunk üdvössége.

A Szentírás utolsó könyve két irányban nyitja meg a szemhatárt: fölfelé, az égbe, Isten dicsőségébe, és lefelé, a földre, az egyház közösségébe. A Feltámadt Krisztus az Atya jobbján — és az egyház ölében. Az öröklétben és a történelemben. Őbenne már most megkezdődött az üdvösség, a „mennycsászár”. De ez a végleges és végső boldogság nem csupán vágyalom vagy akár végcél számunkra, hanem a történelmünket formáló erő. Krisztus az Atya jobbján folytonosan „közbenjár értünk”: a feltámadásával beteljesült egység Isten és ember között jelenlétté vált az Egyházban.

A középkori teológia sokáig az igazságszolgáltatás külsőséges jogi keretei között keresett választ Jézus keresztdátárára. Eszerint az ember a végtelen Istennel szemben követett el jogtalanságot. A megsértett igazságosságot csak azonos értékű áldozat engesztelheti ki. Az igazságos és jóságos Isten ezért saját Fiát adta oda. A teológusokat megigézte a kép: akkora árat kellett fizetni az ember adósságának törlesztésére, akkora elégtételt kellett adni, hogy ehhez a Fiú végtelen szenvedése volt szükséges. Ez a szemlélet azonban könnyen egyoldalúsághoz vezet. Csak kívülről, teljesítményként szemléli Jézus halálát, az emberiség kiengesztelését Istennel.

Jézus halála és feltámadása belül játszódik le: Isten és az emberiség szívében. Jézus születése és élete: Isten egyesülése az emberrel. Halála és feltámadása: az ember egyesülése Istennel. Az, aki értünk kiüresítette önmagát s emberré lett, most — a bűn és a halál súlyos terhével — fölemelkedett az Atyához, hogy elválaszthatatlanul eggyé tegye vele az emberiséget. Feltámadott személyében jött létre a teljes és végső egység Isten és ember között: az üdvösség, amelyben nemcsak az ember boldogságkeresése talál nyugvópontra, hanem beteljesül Isten misztériuma, örök szeretetének döntése is.

A proféták az „Úr Napjának” nevezték ezt a végső boldogságot, amikor „Isten lesz minden mindenben”. Az Úr Napja megkezdődött Jézus feltámadásával. S mi keresztények, életünk és történelmünk zarándokútján azóta ünnepelhetjük az Úr Napját: vele lehetünk minden nap, a feltámadástól a végső beteljesülésig.

Emberöltöknön át a hatalom megpróbálta kiiktatni az Úr Napját társadalmunk életéből és az emberek szívéből. Reánk köszöntött a szabadság, s mi új életet építhetünk a romokon. Megtesszük-e? Ezt tesszük-e? Az igazság és az igazságosság, a kiengesztelődés és a testvéri közösség elé törekszünk-e? Isten népe hitelesen tesz-e tanúságot az Úr Napjáról, vagy meghamisítja azt — mint nemegyszer előfordult a történelem folyamán?

Krisztus az életét áldozta értünk, s feltámadásával létrehozta az eget-földet szétválaszthatatlanul egyesítő szeretet közösségét. Az ég-égi szeretet (a Szentháromságban) ég-földi szeretetté bővült (a megtestesülésben), hogy beteljesedjék az ég-föld-égi üdvösségben: megigazolásunkban. A föld-földi kapcsolatok csak ebben az erőterben hozhatnak testvéri békét.

A feltámadás: jövőnk reménye, tetteink mércéje, mindennapjaink tápláléka. Egyszer végbement esemény, véglegesült állapot s a végső beteljesülés távollata. Jelen van az Eucharishtiában és az Egyházban. Bennünk.

Lukács László

Nehezítik-e az egyházak az istenhitet?

A Máté evangélium megemlíti egy férfit (19, 16-22), aki képtelen volt követni Jézust. Mindannyian ismerjük a szentírási szakaszt, mely „a gazdag ifjú” címszó alatt maradt ránk. A fiatalember megtartja a parancsokat: ne ölj, ne törj házasságot, ne lopj, hamisan ne tanúskodj, sőt még azt is, hogy szeresd felebarátodat, mint önmagadat - tehát vallásos ember. De amit Jézus még ezen kívül kíván tőle, vagyis, hogy vagyonát is ossza szét, az képtelenné teszi őt Jézus követésére. Az ifjú „szomorúan távozott, mert nagy vagyona volt”. Továbbra is vallásos ember marad atyjának hitében, de Jézustól távol.

I.

Elgondolkodtató ennek a bizonyos gazdag ifjúnak a története, különösen olyan környezetben, ahol nagyon könnyen dobálóznak azzal a jelszóval, hogy „Jézus: igen, - egyház: nem!” Vajon Jézust csak azért értik meg könnyebben, mert hívását a hitre és követésére sokan nem teljes radikalizmusában értelmezik? Jézus felszólítása azonban, amit a gazdag ifjúnak mondott, ránk is vonatkozik: „Ha tökéletes akarsz lenni, menj, add el amid van és árát oszd szét a szegények közt, így kincsed lesz a mennyben. Aztán jöjj, kövess engem!” (Mt 19,21). Jézus hívása felfedi, milyenek valójában az emberek. Az evangélium vesztélyes üzenet. Romano Guardini mondta egyszer: Az evangélium a jókat még jobbra, a rosszakat még rosszabbá teszi. Nem vezet azonnal megnyugvásra, hanem egzisztenciális nyugtalanságot okoz, melyet egyedül a radikális Isten melletti döntés készsége szüntet meg. A gazdag ifjú számára vagyonának odaadása volt a radikális döntés jele, másoknál ez lehet egészen más. De annak készsége nélkül, hogy a legvégsőig ráhagyatkozzunk Istenre, és életünk egyetlen kis csücskét se akarjuk saját magunk számára fenntartani, nem tudunk Jézus közelében maradni. Hallható Jézusnak ez a hívása egyházainkban?

Nálunk Keleten, amennyire ezt meg lehet ítélni, nem számíthatunk nagy megtérési hullámra, ill. az elkötelezett egyházi tevékenység széleskörű megújulására. Inkább azt tartom valószínűnek, hogy egyféle diffúz, keresztény felhangú vallásosság terjed el éppúgy, mint a régi szövetségi tartományokban, mely azonban a konkrét egyházaktól kisebb-nagyobb távolságban marad. A keresztény hit terjedésének határait Németország keleti felében megszabja az a tény, hogy sok embernél hiányzik már a laza, kereszténységhez való kötődés, hiszen többségük meg sincs keresztelve és a keresztény hit valóságos tartalmát illetően semmiféle előképzettséggel nem rendelkeznek, tehát kevesebb előítélettel viszonyulnak hozzá. A misszió helyzete ezért keleten feltehetően reménytelőbb, mint a régi szövetségi tartományokban.

Elhangzott a lübecki St. Petri templomban 1991. augusztus 4-én.

Lipcse és Kelet-Berlin templomai most, a békeimádságok és gyűlések korszaka után természetesen ismét kiürültek. Az előrelátóbbak nem is számítottak másra. Mégis fájdalommal tölt el bennünket, hogy sokak számára, nálunk Keleten is, az egyházhoz kötődő vallásossághoz vezető küszöb túl magasnak bizonyul ahhoz, hogy át tudják lépni.

Azt a kérdést azonban nehéz megválaszolni, hogy szabad-e az ott élő tízmillió keresztesetlen embert egyszerűen ateistának nevezni. Nem tapasztalható-e sokuknál olyan „vallásosság”, melyet a nyugati világban manapság „civil religion”-ként emlegetnek? Ezzel arra szeretnék rámutatni, hogy fölöttébb nehéz pontosan meghatározni, mit is jelent az egyháztól eltávolodott kereszténység ill. hit.

Ha meg akarjuk határozni ezt a „távolságot” egy adott személy és az egyház között, föl kell tenni a kérdést, mi az egyház valójában? Számolnunk kell azzal, hogy az egyház keretein belül is léteznek az egyháztól való eltávolodásnak bizonyos formái, melyek azonban még nem vezetnek ki az egyházból. A téma felvetésénél tehát számításba kell venni az ember személyiségének sokrétegeúségét is.

Nem lehet a kérdéskört egyszerű fekete-fehér modellként kezelni, még kevésbé, ha belegondolunk, hogy a keresztény etika tartalmának jórésze a mai társadalom közkincsévé vált.

Sokféle bizonytalansági tényező teszi lehetetlenné az egyháztól eltávolodott embercsoport pontos körülhatárolását. A Német Katolikusok Központi Bizottsága négy alapirányultásról beszél abban a tanulmányában, melyben az egyháztól különböző mértékben eltávolodott emberek csoportosítását kísérli meg. (*Religiös ohne Kirche? Eine Herausforderung für Glaube und Kirche*. Összeáll.: Forster, K. Mainz 1977.) A tanulmányban csak katolikusok szerepelnek, de megállapításai bizonyos módosítással minden vallásra általános érvényűek lehetnek. Az említett tanulmány szerint tehát vannak olyan katolikusok,

1. akik az egyházzal, annak hitbeli és cselekedetbeli előírásaival teljes egészében azonosítják magukat;

2. akik bizonyos mértékben szemben állnak az egyház intézményével, ennek ellenére magukat az egyház hívő tagjának tartják és rendszeresen részt vesznek az istentiszteleteken. Kritikáik hangsúlyozott szándéka az egyház reformjainak elősegítése.

3. akik eljárnak ugyan a vasárnapi szentmisékre, de az egyház intézményével szemben érzett fenntartásaik miatt lélekben már teljesen eltávolodtak az egyháztól. Ezzel egyidejűleg arra törekednek, hogy egyéni módon keresztény életet éljenek.

4. akik csak ritkán vagy alig-alig vesznek részt vasárnapi szentmiséken, de életüket mégsem önkényesen alakítják, nem alkalmazkodnak kritikátlanul a kor divathullámaihoz. Az egyházhoz való tartozásukat a keresztény hagyomány egyes elemeinek tisztelete miatt is fenntartják, a teljeskörű keresztény irányultságtól azonban eltávolodtak.

Szívesen sorolnék ide még egy ötödik csoportot, melynek tagjai mintegy az egyház előcsarnokában megállnak, s akiket leginkább így lehetne jellemezni:

5. A keresztény egyházhoz való kifejezett kötődés nélkül, tehát keresztséggel, de a keresztény értékrendből táplálkozó nagyfokú, önzetlen elhivatottsággal rendelkeznek akár társadalmi, akár politikai téren.

Bárhogyan vélekedjünk az ilyesfajta csoportosításról, a mindennapi megfigyelések egyértelművé teszik aényt, hogy egyre növekvő tömegek távolodnak el különböző mértékben az egyházaiktól. E lassú elidegenedés okait a legkülön-

félébb indokokkal magyarázzák. Előtérbe kerül azonban mindenekelőtt az egyházak, mint társadalmi intézménynek a kritikája. (Vö: *Kirche als Institution*. In: *Handbuch der Fundamentaltheologie* 1-3. Freiburg-Basel Wien 1986. 176-197. o.)

Egyeseknek az egyház túl hatalmas, és mint társadalmi erő túl tekintélyes. Másoknak túl szűk, tanításában és erkölcsi előírásaiban túl dogmatikus. Manapság ezért ér bennünket a legtöbb kritika. Ismét mások kategorikusan elutasítják, hogy idegen, külső tekintély határozza meg életvitelüket.

Eljutottunk tehát ahhoz a kérdéshez, mit is jelent az egyház és a lelkipásztori munka számára az egyes emberek kisebb-nagyobb mértékű eltávolodása az egyháztól? Jézus Krisztus evangéliuma és az egyház nagyon sok ember tudatában, még a megkeresztelt, de egyháziilag nem gyakorló ember tudatában is gyakran távol esik egymástól. Az evangéliumot (vagy amit annak tartanak) elszakítják a konkrét egyháztól. Nem feltételezik az egyházzal, hogy az „igazat” mondja, az „igaz” cselekedetekre biztat, s azokat az ember saját kétségeivel szemben is meggyőzően védelmezi. Marad a vágy a boldog élet, a teljesség és védettség után, de nem tudják, hova kössék ezeket a vágyaikat. A mai embert sokkal jobban jellemzi a félelem és a mélyen gyökerező elbizonytalanodás, mint a kérkedő magabiztosság vagy önmaga fölülértékelése. Nemcsak a mai irodalomnak, de a mai kultúra számos jelenségének is ez lehetne a jelmondata: „Az ember, aki képtelen saját magát kibírni!” Az egyház az evangélium hirdetésével, az emberek közötti jelenlétével, éppen ezekre az alapvető félelmekre nem válaszol kielégítő módon, legalábbis nem úgy, hogy abban Jézus Krisztus evangéliuma mint ígéret és remény villanhatna föl. Az emberek erre, jellemző módon, nem az ateizmus felé fordulnak. A harcos ateizmus egyébként is utolsó időszakát éli. Sokkal inkább egyfajta diffúz vallásosság látszik vonzónak, melyben a távol-keleti vallások, de a magukat kereszténynek álcázó pszichokultúrák is szerephez jutnak.

Sötétebb lesz-e mindaz, aminek valójában az egyházak által kellene megvilágosodnia, mondanivalóink és cselekedeteink által, tehát: Isten valósága, szépsége és szentsége, állhatatos hűsége, és számunkra Jézus Krisztus által ismertté vált végtelen szeretete? Könnyedén kimutatható, hogy ez a fajta egyházkritika az egyház történeti múltjához úgymond hozzátartozik: kezdve Pál apostol kritikájával a korintusi közösségről, Szent Ferencen át Dosztojevskij elbeszéléséig a főinkvizitorról és Sören Kirkegaard kritikáig korának elpolgáriasodott dán államegyházáról De ami valójában az egyháznak a történelemben megismétlődően diagnosztizálható lemaradását saját igényei mögött a mai időkben olyan végzetessé teszi, az az a tény, hogy az egyház és evangéliumi küldetése már nem olyan társadalmi környezettel találkozik, melyben a keresztény gondolat tartalom a konkrét, társadalmilag létező egyház hiányosságai ellenére is hihető marad.

Az egyház erre a helyzetre (és ezt most saját, katolikus egyházamra mondom) nem reagálhat többé a hagyományos módon, tehát hogy megnyilatkozásaiban egyre erősebben elegyháziasodik. Valószínűleg a mai korban eljutottunk ezeknek az „elegyháziasítási tendenciáknak” a határához, mely különösen a katolikus lelkipásztori tevékenységre volt jellemző a 19. század óta. Ma olyan változások felé közeledünk, mely átértékeli mindazt, ami a múltban a kívülállók számára a „katolikus egyház”-at jelentette. Az egyházon belüli lelki mozgalmak fölvirágzása csak egyetlen jele ennek a folyamatnak, a hagyományos egyháziasság lassú eróziójának, melyben benne rejlik az egyházi vallásos élet csiszoltabb gazdagságának reménye - s a lehetőség is, hogy egyre nagyobb számban válik

az emberek számára az egyházi vallásgyakorlás hozzáférhetővé. Mindez természetesen fájdalmas folyamat, mely némi elbizonytalanodást is okoz, másrészt pedig erőteljes ellenreakciót vált ki, és magával vonja a zárt egyházi élet megszilárdulását.

II.

Egyértelművé vált, hogy az egyháztól való elidegenedés jelensége elsősorban azt a feladatot állítja az egyház elé, hogy kifejezésre juttassa azt a társadalmi arculatát, mely megfelel az evangélium hirdetésének. A teológiai értelemben vett keresztény hit egyházi alapstruktúrája ebben a törekvésben érintetlen marad. Nehéz azonban következetes választ adni azokra az egyház lelkipásztori munkáját érintő kihívásokra, melyek a mai társadalmi helyzetből fakadnak. Természetesen az egyház alapvető megbízatása nem változott a századok során. Ahogy Szent Pál megfogalmazta: „Mert minden értetek történik, hogy minél bővebben áradjon a kegyelem, s így hálát is mind többen adjanak az Isten dicsőségére.” Mit mondanak nekünk azok, akik nem engedik, hogy az egyház ezen az úton vezesse őket? Van üzenetük az egyház számára? Máshogy fogalmazva: Isten maga akar egyházának ezeken az embereken keresztül mondani valamit? A választ kétféleképpen közelíteném meg, először az egyház arculatát összességében, majd megnyilatkozásának módját tekintve.

1. Josef Ratzinger bíboros az egyház eredményes megújulásának egyedüli lehetséges útját azzal a munkamódszerrel rokonította, ahogyan egykor Michelangelo alkotott. A mester szerint az előtte fekvő kőtömb már magában rejtette a műalkotás tökéletes, végső képét. A művésznek, legalábbis Michelangelo így látta, csak az a feladata, hogy eltávolítsa mindazt, ami ezt a képet elfedi. Hasonlóképpen az egyház igazi reformját sem lehet felületesen végrehajtani, véli Ratzinger bíboros. A reform lényege abban áll, hogy folyamatosan fejtsük le mindazt, ami az egyház igazi arcát és az abban továbblévő Urat eltakarja. Ratzinger bíboros így ír: „Az egyház intézményei és az emberi alakulatok nem rosszak, ellenkezőleg, bizonyos mértékig szükségesek és nélkülözhetetlenek. De előregednek, és azzal fenyegetnek, hogy a lényeg látszatában tetszelegnek, s ezáltal elhomályosítják az igazi lényegét. Éppen ezért kell ezeket újból és újból, mint a fölöslegessé vált állványokat eltávolítani.” Véleményem szerint ez a helyes irány, melyet az egyháznak, tekintettel a mai kor szellemére, követnie kell.

Az egyháznak tehát válaszolnia kell arra a kérdésre, kész-e önmagát mindig újból az istenhit szélesebb horizontjába állítani? Ratzinger bíborosnál olvashatjuk: „Az egyház legyen a hit hídjá, nem válhat - különösen szervezetének belső életében - öncélúvá... A tükör, mely csak saját magát mutatja, nem tükör többé. Az ablak, mely a látómezőt elzárja, s nem engedi a tekintetet a távolba siklani, értelmét veszítette.” Valójában ahol az apparátus kerül felülre, ott a lélek elgyengül. Ezt mi Keleten, társadalmunk politikai életében fájdalmasan tapasztalhattuk. Azt kívánom egyházunknak, különös tekintettel a kisebb diaszpóra-egyházakra Keleten, hogy az egyházi apparátus a lehető legkisebb legyen. Ezáltal az egyház méginkább ablakká válhat Isten felé, hisz az ő lelke tudja csak egyedül az emberi szíveket megváltoztatni.

2. Sok ember elidegenülése az egyházi élettől feltehetően azzal is összefügg, hogy az evangélium hirdetését még túl erősen áthatja a tanítói, utasításos gon-

dolkodásmód. Ez sem a mai ember öntudatának nem felel meg, sem a keresztény hagyomány tulajdonképpeni lényegével nem egyeztethető össze. Amire ma inkább szükség van, azok nem a normatívák, hanem a segítségnyújtás. A régi rendszer összeomlása eszmei vákuumot teremtett, mely nagyon sok embert, különösen azokat, akik nem rendelkeznek keresztény gyökerekkel, mélysegesen elbizonytalanított és képtelenné tett a tájékozódásra. De még saját közösségeinkben is felfedezhető ez a félelem az élettől, a képtelenség saját magunk elfogadására, súlyosbítva azzal az érzéssel, hogy az új gazdasági viszonyok követelményeinek nem tudnak megfelelni. Ez az elbizonytalanodás az istenhit számára sokkal alapvetőbb fenyegetést jelent, mint akár a kommunista állampárt ateista propagandája. Aggodalommal tölt el, hogy hívóink közül sokan, akiknek még ott a helyük az egyházban, egyre csalódottabbak lesznek az egyházi tanítás hallatán, melyek inkább kioktatóak, mind inspirálóak. Az embereknek ma nem hitünk egyik vagy másik tanításával kapcsolatos felvilágosításra van szükségük, hanem megkapaszkodásra magában az isteni titokban, mert egyedül csak az képes emberi tartást, hazát, védettséget nyújtani. Az egyház lelkipásztori alpmmodellje ma nem lehet a meggyőzés, csakis a kísérés, éspedig állandó dialógusban az egyénnel, azok konkrét problémáival.

Természetesen világosan ki kell mondanunk Isten akaratát, Krisztus parancsát és meg kell neveznünk azt, ami esetenként az Úr közösségétől elválaszt. Ezeket az igazságokat azonban nem lehet az emberek szemébe vágni, akár egy vizes szivacsot! Igen, Isten szavának el kell vezetnie a válsághoz is, a választás lehetőségéhez, de fontos, hogy e szavak mondanivalója előreívó és emberközeli legyen, megsejtesse az élet ígérését.

Ezzel összefüggésben eszembe jut egy idézet *Az egyház a mai világban* című zsinati dokumentumból: „Aki Krisztust, a tökéletes embert követi, maga is emberibb lesz.” Krisztus követése nem rontja meg az embert, mint azt ma sokan állítják. Az igazi apostolság felszabadít, s olyanok lehetünk, amilyenek szívünk legmélyén mindannyian lenni szeretnénk.

Isten útjai, melyeket nekünk szánt, rejtve maradnak előttünk. Nem kellene azt, amit mi megtérésnek nevezünk, a keresztény hit útjait újból komolyan venőnk? Gyakran túlságosan sietve igyekszünk az embereket az egyházi vallásosság felé terelni, melynek belső valóságát ők még nem képesek felfogni.

Számtalan ember eltávolodása az együtt megélt vallásosságtól inkább arra készítet bennünket, hogy magunkba mélyedjünk és bűnbánatot gyakoroljunk, semmint panaszkodjunk, sőt vádaskodjunk. Ha Isten mondani akar nekünk valamit az egyháztól eltávolodott embereken keresztül, akkor az feltehetően ez lehet: Tanuljatok meg egyre jobban teljes szívetekből imádkozni úgy, ahogy a zoltár előimádkozza nektek: „Ne nekünk, Uram, ne nekünk (és itt kiegészíteném azzal, hogy a te egyházadnak), hanem nevednek szerezz dicsőséget, kegyelmed és hűséged szerint.” (Zsolt. 115,1). A másik pedig: azoknak, akik úgy gondolják, hogy képtelenek az egyházban élni, szintén a zoltár szavaival szólhatunk: „Áldjon meg benneteket az Úr, aki az eget és a földet teremtette!” (Zsolt. 115,15)

Aki így imádkozik, önmaga is kitért és nyitott lesz Isten művének befogadására. Hiszen a hit a zoltárvers szerint is „tágas helyre” vezet (Zsolt. 31,9). Nem fedi el a tekintetet, csakis megtanít az egyház emberi valóságán túl Isten művét ott is felismerni és szolgálni, ahol ez a látható egyház kereteit már meghaladja.

B.Réthelyi Sarolta fordítása

Fundamentalizmus vagy haladás az egyházban

A fundamentalizmus a hagyomány túlértékelését hangsúlyozza, a haladás a fejlődés gondolatát helyezi előtérbe. A két szemlélet ma egymással szembekegyült. A jövő szempontjából nem közömbös kérdésről vagy magatartásról van szó. Bevallom, hogy a fundamentalizmus fogalmával akkor kezdtem komolyan foglalkozni, amikor Iránban a franciák jóvoltából az addig náluk politikai menedéket élvező vallási vezető, Khomeini ajatollah a perzsa sahot megbuktatva visszatérhetett Teheránba. Retrográd módon a mohamedán vallás alapjaira, fundamentumaira hivatkozva hozott létre rémuralmat az addig aránylag nyugalomban élő, jómódú országban.

Irtóhadjáratot kezdtek azok ellen, akik a mérsékeltebb szabadelvűség tételeit hangsúlyozták, vagy ezekhez kívántak ragaszkodni a mindennapi életben a ma már általában elfogadott liberalizmus jegyében. Egyszerűen hihetetlen és elképesztő, hogy az iszlám szent törvényeire hivatkozva hogyan kínozták meg azokat a fiatalokat, fiúkat és leányokat, akik nem tudták igazolni, hogy házások. E rémuralomnak, amely valóságos emberirtássá fajult, végeredményben az ajatollah halála vetett véget. A fundamentalizmus azonban minden arab országban már láthatóan gyökeret vert és kísérti kontinensünket is. Az Európában bekövetkezett nagy politikai fordulatok, mint a nemzeti szocializmus és a kommunista szocializmus bukása egyrészt bizonyos megmerevedést, másrészt túlzásba vitt újtási lázat eredményezett, és így ma mereven szemben áll egymással a tradicionalizmus és a liberalizmus.

A pápa tavaly fejezte be lengyelországi és magyarországi útját, és ha visszamenőleg értékelni kívánjuk beszédeit illetve megnyilvánulásait, észre kell vennünk, hogy mindenütt az európai integralizmusért szállt síkra. A régihez való merev visszatérés elkötelezettségének veszélyéről kívánta meggyőzni hallgatóit. Ez a pápai intelem nálunk is elvárható volt, hiszen a lengyel tapasztalatok Magyarországon is mindig talajra találtak.

Amiről szó van, röviden így fogalmazható meg: a hagyománytisztelet és a haladás közti új feszültség érezhető az egész világon a legújabb szellemi és lelki kiütkeresésben. Az egyik magatartás visszafordulást, menekülést keres, a múlt sáncai mögé akar bújni és biztosítékot keresni. A másikat mintha sokszor meg gondolatlan előre való rohanás jellemezné, ahogyan Sartre mondotta: „valami féle utópisztikus jövő-keresés tartja lázban az élni akarókat”. Ez a kettősség vagy feszültség valójában mindig együtt adott az életben, hozzátartozik az élet teljességéhez. Ha e termékeny szembenállás megszűnne, az élet elveszítené produktív képességeit és beállna az előregedés. (Vö. Tomka Ferenc *Intézmény és karizma az egyházban* című művével.)

Az ellentét és a belső feszültség az egyházban éppen úgy, mint az élet minden területén, mindig olyan távoli ígéret volt, amelyben az evangélium és a kereszténység a keresztény létezés lényegéhez maga a Szentlélek Isten kívánta elvezetni az egyházat. Ahol élet van, ott belső ellentétek és feszültségek is jelentkeznek. Régebben keresztény múltunk és magatartásunk veszedelmes kísértése

volt, hogy bizonytalanságban és félelemben éltünk, nem pedig abban a felszabadultságban, amelyet Krisztus feltámadása mutatott meg nekünk. De vajon mitől féltünk vagy félünk? Hogy nem tudunk ellenállni az önfeladás felé sodró kísértéseknek? Ma annak vagyunk a tanúi, hogy az elmúlt negyven év bizonytalanságaitól, az idegen hatalomnak való kiszolgáltatottságtól ugyan megszabadultunk, de nem lettünk függetlenek a saját magunk és mások új alapokat kereső merész, tévutakra vivő kockázatvállalásaitól. Az egyházon belül nagy szükség van az újításra, ami tisztogatást és megújítást jelent. Az igazság, az igazságosság új értékterületeire kell lépnünk, ez a hívőknél már önmagában is menthetetlenül a kinyilatkoztató Isten történelmet előbbre vivő örök akaratának jelenlétére és elfogadására utal. Ez a keresés a hajnali szürkületben való ébredés és tapogatódzás az élet új sója vagy fűszere után. Új érvek mérlegelésére és új kérdésekre van szükségünk, a keresztény élet különösen az új utak keresésére és állandó tanulásra való örök felszólítás.

Iránban a megmerevedett tradicionalista és fanatikusan megszállott újítási törekvések voltaképpen különböző régi alaptételek elfogadásához vezettek. Miután a kelet-európai egyház a marxizmus fojtogató szorításában életben maradt, meg akarja mutatni a jövőt. A tradicionalisták azt mondják, hogy csak az evangéliumi tanítás eddigi igazságtartalma és a hozzá való ragaszkodás adhat biztosítékot az emberibb ember, a keresztényibb keresztény jövőbeli megvalósításához. A másik oldalon azt állítják, hogy a régit, mégha gyökereiben meg is kell őrizni, új műveléssel kell alkalmassá tenni a jövő számára.

A tradicionalista és progresszista nézetek egymás mellett megférnek az egyházban és bármely igazságtartalomban is, ha ezeket mint érték- vagy igazságkereséseket fogjuk fel. Egyszerre jelenhetnek meg a hívó világ különböző rétegeiben is, hiszen az igazság, mint máskor is, mindig a középben található. Erre hivatkozott a Szentatyja lengyelországi látogatásakor. Ennek a helyzetnek az értékeléséhez feltétlenül szükséges a hagyománynak elkötelezett és a mindenáron haladni akaró hívők álláspontjának elemzése. A tradicionalista fél a változástól és a megszokotthoz való ragaszkodásban látja a kivezető utat. A haladásnak magát elkötelezni kívánó ember sokszor hittel tekint a jövőbe és elfelejti azt, hogy az embernek szüksége van a megszokottra, a bevált tartalmakra is. A tekintélyt védő mindig csak a tanításhoz, a betűkhöz ragaszkodik és elhanyagolja a belső meggyőződés fontosságát. A progresszistáknál az a veszély fenyeget, hogy túlzásba viszik a bírálatot és ezáltal általános bizonytalanságot idézhetnek elő. XXIII. János pápa többször is szólt arról, hogy ki kell tárnai az egyház ablakait, friss levegőt kell beengedni az egyház termeibe. Az egyház valóban képtelen lesz a párbeszédre, ha a régi tanításhoz mereven, betű szerint ragaszkodik. A lényeg mellett és ennek megőrzésével mindig új nyelvre és új képekre is szükségünk van, hogy az egyház a máért és a holnapért dobogó szívekhez is hozzáférhessen. Azonban a progresszisták is veszélyeztetik a jövőt, ha annyira kitárják az egyház kapuit, hogy a korszellem ártalmi előbb-utóbb eluralkodnak benne.

Fontos e kétféle magatartás más vallásokkal és felekezetekkel való kapcsolatának leírása is. Az ökumenikus találkozás keresésében a túlságosan hagyománytisztelő a hit kisebbitésétől vagy elárulásától tart. A progresszista viszont tudatosan is lépni akar és abban az álomban ringatja magát, hogy nemcsak „egy akol lesz és egy pásztor”, hanem mindenki testvére lesz a másik embernek, megvalósul a keresztény megváltás itt a földön. A hagyományban elbúvó em-

berek felülről várnak mindent. A progresszisták viszont alulról jövő megoldást keresnek. A hagyománytisztelők mellékvágányra terelhetik a hitet azáltal, hogy különös, új ájtatossági gyakorlatokat kívánnak bevezetni, a magánkinyilatkoztatások és a sötét árnyalatú jövődölések híveivé szegődnek, ezek pedig torzítják a keresztény vallás igazságait. A progresszisták részéről pedig az a veszély fenyeget, hogy bizonyos korproblémákat (a békét, a környezetvédelmet, a női emancipációt, a harmadik világ kérdéseit) annyira a középpontba állítják, hogy az evangélium előbb-utóbb társadalomkritikai vállalkozássá fajulhat. A tradicionalizmus mai hívei szeretnék fundamentalisztikus alapon a vallást még szigorúbb törvények és erkölcsi előírások satujába fogni. A nemiség és az engedelmesség tabuival kapcsolatban mindenütt halálos bűnt szimatolnak. A haladás túlzó hívei ezzel szemben szeretnék az evangéliumi túlvilági reménységet le-tompítani és „emberibbé” tenni. A tradicionalista fátyolos tekintettel néz vissza a régi szép időkre, amelyek valójában sohasem léteztek. A progresszista viszont megálmodik magának egy utópisztikus holnapot, amely sohasem fog eljönni.

Ezek a jelenségek egyoldalúságukban nagy károkat okozhatnak a hitnek és a mai egyháznak, ezért éberén kell őrködnünk, nehogy túlságosan nagy teret nyerjen a ma egyre erősödő fundamentalizmus. Én magam ellene vagyok, mert a fundamentalizmus voltaképpen az abszolutizmust hangsúlyozza, amely a pluralista világban már nem tartható álláspont. Aki emellett voksol, az nem lehet a dialógus híve — mélyén mindig szektarianizmus húzódik meg. Az ideológus abszolutizmus híve az abszolút jó és az abszolút rossz hirdetője egyszerre: nem ismer bűnös és szent egyházat, tehát félreismeri a keresztény hit személyi és közösségi felépítését.

A fundamentalizmus előretörése ma világjelenség. Reinhold Stecher, innsbrucki megyéspüspök írása (*Eleven szellemisséggel a fundamentalizmus ellen*) azt mondja, hogy a keresztény hit lényegének észlelésére mindenkinek hatodik érzékre volna szüksége. Finom beleéléssel kell eljutnunk a forrásokhoz, vagyis a fundamentumokhoz, de mindig azt kell kérdeznünk, mit akart Krisztus, vagy mit akar a nép? Ha e kérdéseket komolyan vesszük, akkor sok minden viszonylagossá válik ahhoz képest, amit a tradicionalisták védenek és sok minden kicsire zsugorodik, amit oly könnyen korszerű kereszténységnek mondanak. A Szentírás nem beszél hatodik érzékről, de helyett van más szava: a bölcsesség adományáról szól. A bölcsesség pedig végsősoron a Szentlélek ajándéka.

Koloncok és kitörések

Menekülünk a felelősség elől? Magyarazzuk a bizonyítványunkat? Tetteinkért a körülményeket tesszük felelőssé? Gyermekkorunkat? A „viszonyokat”? Az öngazolás bevett gyakorlattá vált — magánéletünkben s a közéletben egyaránt. Az egyház sem kivétel. Rossz szokásainkat ott is gyakoroljuk. Négy évtizedig bármit, mindent a kommunizmus számlájára lehetett írni. Ma új *bűnbakokat* keresünk, akikre hárítjuk a felelősséget: a múlt romjaira, a liberalizmusra, a fogyasztói szemléletre, a nyugatról is fenyegető elvallástalanodásra.

A bűn, a mulasztás, a rossz lelkiismeret látszólag megoldott gondok. Hiszen „körülmények” mindig vannak! Az ilyen mentegetőzés után mégis rossz szájjá marad. Nem tudjuk megtagadni önmagunk. Nemcsak körülmények voltak és vannak, hanem mi is, a történelem részesei. Mi: a társadalom, a gazdaság hordozói. Mi: magyar katolikusok. Csak bábok lennénk a világ építésében? Ezt magunk sem hisszük. *Önállóságunknak* azonban — bármilyen piciny is legyen az — része és következménye *felelősségünk!*

Az elmúlt rendszer szokatlan tökélyvel korlátozta a *szabadságot*. Az egyénekét, a közösségeket, nem utolsó sorban az egyházét. A „játékszabályokat” az állam szabta meg. Ez nem csökkentette a morális felelősséget, de korlátozta azt a teret, ahol döntésről szó lehetett. A társadalmi intézményként (is) működő egyház kiszolgáltatottan vergődött a totális rendszer pókhálójában. (Önálló elemzést igényel az akkori függőségnek-függetlenségnek vizsgálata. Az alapkérdés az egyház lényegét érinti. Mihez igazodik az egyház: a Lélekhez, karizmájához és küldetéséhez, vagy társadalmi és szervezeti adottságaihoz, a profán világ kényesszereihez? De ismételjük: ez másik dolgozat tárgya. Itt nem a múlt foglalkoztat.) A 40 éves egyházüldözésnek mindenestre vége. Ma új *feltételekkel* szembesülünk. Minden alkalmi kritika ellenére nyilvánvaló, hogy az ország óriási elvárásokkal tekint a kereszténységre. A hirtelen jött szabadság és a társadalom elvárása nagy ajándék — és nagyra nőtt *felelősség*. Ránk vár, hogy utunkat megválasszuk. Nem dönt helyettünk sem párt, sem állam. Nekünk kell válaszolni. Embertársaink és Urunk kérdése ugyanaz: *quo vadis magyar katolicizmus?*

Hosszú fogságból szabadulva nem könnyű nagy lendületet venni. Az út is járatlan. Izmaink is satnyák. Előbb tájékozódni kell! Ismerni kell az útelágazásokat, hogy választani lehessen! Ismerni a terepviszonyokat! Merre sodor, minden döntést megelőzve, a megszokás? Merre lejt az út, amin lökés nélkül is gurul a golyó? S mi az, ami ezen túl nehezíti az útválasztást?

Útelágazások

A magyar katolicizmus útján négy útelágazás különösen fontos. Az első az időhöz, a *történelemhez* való viszony. Hagyományok őrzője, vagy a jövő reménysége akar-e lenni a bennünk élő, a bennünk megvalósuló egyház? Mit tart első feladatának: időtlen értékek képviselőjét, vagy a bukdácsoló emberek támogatását,

hogy azok bízzanak a holnapban? El tudja-e érni, hogy a *jövő jelenek lássák?* — Hívei is, a távolállók is! Mit tesz a gyakorlatban feladata megvalósításáért?

A második elágazásnál a magyar egyház arról dönt, hogy saját élete szempontjából fontosnak tartja-e a *világ* folyását? Ha fontosnak tartja, milyen kapcsolatra törekszik a világgal? Tanítómesterként oktatni akarja a világot? Vagy mások másságát tisztelve vállalkozik Isten országa közös keresésére? Csak tanítani akar? Vagy tanulásra készen kezd párbeszédet a tudományokkal, a más világnézetűekkel, a mindennapok átlagemberével? Erőszakosan keresztény? Vagy védi a vélemény szabadságát akkor is, ha az eltér az övétől?

Ez a választás egy továbbit is magába foglal. Azt, hogy kire irányul a magyar katolicizmus tevékenysége? Mit tart fő hivatásának: hívei ellátását vagy Krisztus örömhírének hirdetését *hívók és nem hívók* között? S ha a kereszténység továbbadása a cél, ez pontosabban mit jelent? Hitigazságaink oktatását, képviselését? Erkölcsi normáink társadalmi megkövetelését? Vagy az emberek félelmeinek és álmainak felfedezését? A velük való közösségvállalást, értékeik elismerését? Tanúságtételt Isten szeretetéről? Az útválasztás elsősorban nem elméleti dolog. Az élet képviseli a döntést. A gyakorlat mutatja meg, hogy *befelé vagy kifelé* fordul-e, hogy pusztán *szolgáltató, vagy missziós-e* a magyar egyház. Válasz az a tény, hogy milyen egyházi intézmények vannak. Válasz, hogy kit, mire tanítanak ezek az intézmények (és maguk a keresztények). Válasz az is, hogy milyen társadalmi, politikai, kulturális szerepeket és *hatalmat* igényel, vagy vállal el az egyház. S persze válasz, hogy mi mindenre nem futja a figyelemből, a tevékenységből, az intézményi hálózathoz.

A harmadik útelágazás kérdése a „miként?” Milyen módon, milyen rendben, milyen *szervezeti formában* akarja az egyház feladatait megoldani? Az elmúlt évtizedekben több típussal találkoztunk. Az ötvenes évek elejéig az egyház eleven *egységben* őrizte a hívek és a klérus, a szerzetek, a mozgalmak, az egyházközségek és sokféle vallásos csoport és intézmény sokszínűségét. Az egyházüldözésben a szervezett, látható és tolerált vallási élet elkülönült, eltávolodott az üldözött kisközösségi vallásosságtól. Kétféle gyakorlat, *kétféle lelkipásztori stratégia* fogalmazódott oly módon, hogy egyik sem képviselte a magyar katolicizmus teljes valóságát.

Az utóbbi két évtizedben végül egy harmadik típus részesei voltunk. Keresztény csoportok, mozgalmak és intézmények sokaságának sikerült egyéni ügyességgel saját mozgásterét növelnie, az ellenőrzés hálójának lyukjain átbújnia. Az egyéni siker ára a bujkálás, a titkolózás volt. Egymásról sem tudtunk. A látható *egység elveszett*. Az egyház társadalmi valósága *számitalan darabra* szakadt. A töredékek zöme életképes. Sok közülük virágzik — mint egyházközség, lelkiségi mozgalom, értelmiségi szövetség vagy szociális intézmény. A széttöredezettség továbbra is lehetséges „*egyházszervezet*”! Ezért követel igazi döntést az útelágazás.

Vajon *egységet akar-e* a magyar katolikus egyház, vagy egymástól független elemek egymásmellettiségét? Hajlandó-e ki-ki az egység érdekében lemondani saját függetlensége egy részéről, vagy azt várja az egységtől, hogy mindenki *hozza igazodjon*? Ha az egyház az egység mellett dönt, az milyen legyen? Cél-e és megvalósítható-e az olyan egység, amely úgy erősíti a hierarchikus vezetést, hogy közben megszünteti a csoportok és mozgalmak önállóságát? Amely a közösségeket és intézményeket világi dolgokban is papi-püspöki *felügyelet és irányítás* alá helyezi? Vagy inkább olyan egységre törekszik a magyar katolicizmus,

amelyben a *különféle karizmák*, különböző nézetek és különböző szolgálatok között dinamikus, napról-napra újra teremtendő kapcsolat van? Amelyben az egyház hierarchikus rendje mellett *más rendek* is léteznek, például a *szakértelemé* vagy a *közösségi elfogadásé*? S ez a rend a tisztviselők és irányítók rendje-e, vagy olyan egység, amelyben a *világiaknak* is van szerepe és szava? A kommunista centralizmus az egyházban is akadályozta az *egyenrangúak munkamegosztását* és az *alsóbb szinteken érvényesülő önállóságot*. Azt tehát ma kellene bevezetni. Kérdés, igényli-e ezt az egyház? Kérdés, ugyanazt igényli-e pap és világi, egyházi vezető és vezetett, értelmiségi és egyszerű hívő?

Végül a negyedik útelágazáson arról kell dönteni, hogy valójában *kire* építenek, *kiben* bizakodnak a keresztények, akik az egyházat alkotják? Nem az a kérdés, hogy kire hivatkoznak, hanem hogy cselekedeteik mit tanúsítanak? Az előírások pontos megtartása, a jó könyvelőt jellemző ésszerűség vezérli-e munkáikat? Vagy Krisztus követését azonosnak tartják a *Lélekre hagyatkozással*? Saját gyengeségünk ismerete szab-e munkánknak korlátokat? Vagy viharban is bízunk abban, hogy amíg Jézussal vagyunk és Ő velünk, a hajó nem süllyed el? Át merünk-e, át tudunk-e lépni saját árnyékunkon, ha az Úr hívását halljuk?

Dönteni kell!

Az útelágazások nem semlegesek. Nem azonos értékű dolgok között kell választani. A négy sajátos dilemma mögött ugyanaz az alapkérdés. *Vállalja-e szabadságát* a magyar katolikus egyház, vagy menekül a döntés elől? Meg lehet tagadni a szabadságot. A strucc a tanmesében veszély közeledtén homokba dugja a fejét. Lehet úgy tenni, mintha nem lennének választak. Előfordul, hogy a bakon elalszik a kocsis. Talán felfordul a kocsi. Valószínűbb, hogy a lovak a megszokott úton továbbmennek. Nem a jó úton, hanem a tegnapi, tegnapelőtti! A *nem-döntés* a múlt melletti döntés. Aki nem indul előre, helyben (és le-) marad. Ha az egyház nem a jövő jele, *múzeumi tárgyá* válik. Ha az egyház nem veszi tudomásul az öntörvényű profán világot (— Isten jelenlétét és jeleit ebben az Ő világában), *maga bálványává* válik — érdektelenné a világ számára. Mit ér a só, ha ízét veszti? Ha csupán hagyomány és szervezeti rend, nem pedig *Lélek-éltette-közösség* a magyar egyház, semmi sem óvhatja meg a minden bürokráciát utolérő pusztulástól. Végül ha nem kutatja Isten útmutatását, reménytelenül megfeneklik *emberi rövidlátások* mocsarában. Útelágazásokon kell áthaladnunk, ha akarjuk, ha nem. Előfordulnak autóbalesetek. És keletkezhetnek társadalmi konfliktusok, mert az irányváltás késik. Mi e *döntésképtelenség* oka? Mi magyarázza a *kisiklásokat*? Látja-e a magyar katolicizmus az eléje tornyosuló alternatívákat, vagy azok még ködben vannak? S követni tudja-e a helyesnek vélt utat, vagy kátyúba zökkenve vesztegel? S ha kolonc nehezíti vagy csapda akasztja útját, hogyan tudja lerázni azt? Mi a módja a kitörésnek?

Négy csapda

Egyesek szerint a világ legkönnyebb vallása az iszlám. Keveset, külsőségeket követel. Napi néhány ima, évente egy böjti idő, egy mekkai zarándoklat, néhány étkezési szabály megtartása, némi jótékonykodás, Isten létének tudomásul vétele

— ennyi az egész. Aki a parancsokat megtartja, üdvözülni... Lehet, hogy a valóság bonyolultabb. És talán nem csak a mohamedán vallást jellemzi a *formalizmus*. Ma minket is fenyeget. Ez az első csapda, amely a magyar katolicizmust megbéklyózza.

Egyéni magatartásként *külsőséges vallásosságnak* hívják. Eszerint a kereszténység lényege a keresztelő, a templomi esküvő, néhány vallási fogalom ismerete, egy kis templombajárás — más semmi. Mint az ünneplő ruha, amelyet különleges alkalmakkor viselünk. A külsőséges vallásosság nem igazodik sem egyházhoz, sem közösséghez. *Tetszés szerint* lehet válogatni, hogy ki mit hisz, mit tekint irányelvnek. Nem Jézus életének és tanításának egészét követi, hanem egy-egy kiragadott tételt — akár merev, fundamentalista módon. Az ilyen *látzatvallásosság* önbecsapás és hitelrontás. Elzárja az utat a kereszténység megélése, a hívő közösségben való részvétel, az egyházépítés elől.

Az alkalmi, külsőségekre korlátozódó „vallásosság” nem csupán az *emberi éretlenség* következménye. Táptalaja lehet az a *politikai légkör*, amelyben a vallásosság kinyilvánításától előny várható. S táptalaja a *lélek nélküli hithirdetés*. A látható egyház néha formális, néha elbürokratizálódott megjelenése is az evangélium megcsúfolása. Azt hirdeti, hogy az ember van a törvényért és nem fordítva. Mintha nem lenne igaz, hogy a betű öl, a lélek az, ami éltet. Mintha az lenne a legfontosabb, hogy a *szervezet* jól működjön, minél több oktatási és egyéb intézménnyel, hogy az emberek vasárnap templomba járjanak. Mintha Isten eszerint ítélné egyházát és nem aszerint, hogy tagjai *szeretik-e* egymást, adnak-e ételt és ruhát a rászorulóknak, szeretettel fordulnak-e az idegenekhez, a betegekhez, az előző rendszerben még hatalmon volt bűnösökhöz.

Napjaink *ajándéka* az egyház újjászervezésének lehetősége. Napjaink *feladata* a széttöredezettségből az egység megteremtése. Eközben kell kikerülni a csapdát. A csapdából nem hiányzik a csalétek. Az, ami a végzetes reakcióra csábít. Csalétek az *egyházat elutasító vallásosság* terjedése. S csalétek az a szektás vallásosság, amely *az intézmény kritikájával* próbálja saját különállását indokolni. A kommunista állam ezt a csalétket csillogtatta, hogy az egyházi vezetőket a *kis-közösségek elítélésére* rávegye. A rendszerváltás után újjáéled a csábítás, hogy az egyházat ne közösségek közösségeként, hanem egyetlen központosított rendszerként szervezzék újjá. Így látszólag minden probléma megoldódik. Nem marad helye váratlan s szokatlan gondolatoknak és kezdeményezéseknek. S nem kell bajlódni sokféle közösség sokféle igényével.

Csapdáról lévén szó, nem meglepő: a látszat csal. Többféleképpen is. Mindezekelőtt, az ilyen *központosított rendszernek* nem sok köze van Krisztus egyházához. Jobban hasonlít az éppen eltemetett *pártbürokráciához*. Abban is, hogy lélek nélküli. Abban is, hogy nem működik. Hiányzik mögüle a hívő közösség lelkesedése, a szervezeti fegyelem és az együttműködést megfogalmazó koncepció. A hívek, papok és világiak és közösségeik tevékeny részvétele nélkül kialakított egyházrendnek csekély esélye van arra, hogy megértsék, hogy igazodjanak hozzá, hogy élővé válják. Álom, *papírforma* marad. Vagy még az sem. Ahhoz is szükség lenne az álom megfogalmazására, elmondására.

A magyar katolicizmust ismerők évek óta ismétlik: nincsen *lelkipásztori koncepció!* Hiányzik az újjáépítés terve? Féligazság! Annyi igaz, hogy egyházunk jelenéről, jövőjéről nem folytattunk vitát. Cselekvési stratégiát sem határoztunk el. Nem igaz azonban, hogy az ehhez szükséges tények s ötletek nem kerültek volna nyilvánosságra. A Vigilia, a Teológia, a Katolikus Szemle, a Szolgálat (Táv-

latok) évfolyamainak átlapozása bárkit meggyőz az ellenkezőjéről. Jelentős elemzések, vészjelzések, javaslatok kerültek papírra. Ott is maradtak. Ma is érdemes újraolvasni, megvitatni őket. De ma is ugyanazt bizonyítják: *egy tanulmány még nem egyházi koncepció*. Mint ahogyan semmilyen egyházvezető álma sem az.

Sok kémiai reakciót ismerünk, amelyhez nélkülözhetetlen egy *katalizátor*. Ahhoz, hogy a magyar katolikus egyház mozgásba lendüljön több *feltételnek* kell teljesülnie. Az egyik első feltétel a *püspök elszántsága* a megújulás kezdeményezésére. Éppoly fontos, hogy a *keresztények megértsék*, hogy az egyház jövője rájuk tartozik, felelősek érte. A harmadik feltétel, hogy világiak és papok egyaránt érezzék, hogy van *beleszólásuk* a dolgokba, hogy a jövő alakítása rajtuk is múlik. A negyedik, hogy az egyház tagjai a hivatott vezetőktől megkapják a *jogot és a megbízatást* a közös test életében való önálló, felelős, döntéshozó részvételre. Az ötödik feltétel az emberek és közösségek *különbözőségének* tudomásul vétele. Az egyháznak sokszínűnek, a sokféleség egységének kell lennie, ha mindenki adottságainak meg akar felelni. Az öt feltétel teljesülte nyitja meg az utat a közös tervezéshez. Élővé válik a holt papír. Megszűnik a bürokrácia, és a *gyakorlat* alakítja ki a lelkipásztori koncepciót.

Az előbbitől nem független a *második csapda*. A *klerikalizmus*. Papokat és világiakat egyaránt érint. Igaz, nem egyformán. Lényege egy *sajátos szerezposztás*. Az egyház ügyeiben a pap illetékes, a világi illetéktelen. A pap a cselekvő, a világi a résztvevő. Tudat alatt talán a polgári szokások is érvényesülnek. „Arra való a fizetett alkalmazott, hogy elvégezze a munkát.” Vagy a másik oldalról szólva: „Laikusok ne avatkozzanak a szakemberek dolgába!” A kommunizmus negyven évig saját mindentudását és mindenhatóságát igyekezett elhithetni. Hogy nekünk, de *nélkülünk* terem boldogságot. S mi örvendező (?) lustasággal hagyatkoztunk az „állam bácsira”, aki helyettünk dolgozik. Nem ugyanígy nézzük az egyházat? Oktasson! Oldja meg a szociális problémákat! Persze saját háza táján is tartson rendet! Önmaga! Nélkülünk! Az apparátusával!

Isten népe *két osztályra* bomlott. Az egyházban dolgozók megszokták a munkát s a felelősséget. Azt is, hogy a maguk urai. Amíg az előírásokhoz tartják magukat, senki sem számoltatja el őket. Ezt a függetlenséget nem akarják feladni. Érthető. Egyszerűbb a saját *megszokás*, mint különböző ötletek egyeztetése. Így saját tapasztalatukra támaszkodva vállalhatják a holnapot. Két évezred hullámverését ismerve abban is bizakodhatnak, hogy ezután is majd csak lesz valahogy. Mint minden *idős generáció*, amely nélkülözhetetlennek hiszi önmagát, s éretlennek a *fiatalokat*. A szülői feladatok között a legnehezebb a gyermekek önállóságra nevelése, engedése. (Néha a legfájdalmasabb is.) Aki otthon nem kap egyre több bizalmat és feladatot, nagykorúan is tehetetlen, tutyi-mutyi marad. Másokra szoruló, életképtelen. Szülei majomszeretetének vádoló bizonyítéka. A passzív világiak sem születnek érdektelennek. Tehetetlen távolmaradásuk nem *biológiai adottság*. Sok évbe telik, míg észreveszik, hogy munkájuk talán kell, véleményük nem. Csillogó szemű ministránsokból magányos vasárnapi templombajárók lesznek. Vagy azok sem. Megszokják, hogy az egyház ügyei nem rájuk tartoznak. Elfáradnak. Visszahúzódnak.

Mindnyájunk egyháza *bürokratikus testületként* működik? Hozzászoktunk? A tisztségviselőknek nem is kell különösképpen védeniük piciny hatalmukat. A világiak távolmaradása jóformán magától értetődő. Már meg sem lep, ha vala-

hol felosztatják az egyházközségi tanácsadó testületet... Már előfordulhat, hogy a zsinatot tervezők között nincs világi...

Akkor jó a *csapda*, ha alig lehet észrevenni. Ez ilyen. Belesimul a környezetbe. Mintha ez lenne az egyház természetes léte. Pedig a fordítottja igaz. *Csapda* a javából! Megköt. Megállít. Döntésképtelenné tesz. Megakadályozza, hogy az egyház szabadon válasszon az eléje tornyosuló alternatívák között. Sérti a kereszténység humanizáló, felelősségébresztő, közösségiségre nevelő szerepét. Gátolja az *elkötelezett világiak* érését. Ezáltal nehezíti az *idők jeleinek* felismerését. Akadályozza az egyház és a világ közötti partneri kapcsolatokat. Meghiúsítja az öntevékeny, szerves egyházrend kialakítását. Korlátozza az egyházon belüli munkamegosztást. Agyonterheli a papságot.

Meg lehet szabadulni ebből a csapdából? Meg! Egyszerűen! Jézus *példáját* és tanítását kell mércéül venni, nem a megszokást és a papírformát. „Az Úr azt kívánja, hogy a világi hívők is terjesszék országát.” „Őket is felruházta a hit érzékével és a beszéd adományával.” „Tudásukhoz, illetékességükhöz és rátermettségükhöz mértén szabadságukban áll, sőt olykor kötelességük is, hogy véleményyt nyilvánítsanak az egyház javát illető dolgokban.” — tanítja a II. Vatikáni zsinat (Lumen gentium 35-37). „A felszentelt pásztorok viszont ismerjék el és gyarapítsák a világi hívek megbecsülését, tekintélyét és felelősségét az egyházban; szívesen használják fel okos tanácsukat, bizalommal adjanak nekik feladatokat az egyház szolgálatában, szabadságot és teret hagyva nekik a cselekvésben. Sőt, bátorítsák őket, hogy saját kezdeményezéssel cselekedjenek. Atyai szeretettel figyelmesen vegyék fontolóra Krisztusban a világiak által megfogalmazott terveket, javaslatokat és kívánságokat. Azt a jogos szabadságot, amely a földi társadalomban mindenkinek kijár, tisztelettel ismerjék el a lelkek pásztorai.” (uo.)

II. János Pál pápa a magyar papnövendékeket külön figyelmeztette: „Meg kell ismernetek az egyház mai irányelveit... érvényre juttatva a világi hívek szerepét is, akik Krisztus Testének tagjai sajátos jogokkal és felelősséggel.”

Vitán felül álló tény, hogy *világiak nélkül nincs egyház*. Személyes *elköteleződés* nélkül nincs kereszténység. Torz az a felfogás, amely a világiakat az egyházban nem *testvérek* és *munkatársnak*, hanem személytelen tömegnek, „kuncsaftnak” tekinti. A szemléletbeli torzulás az egyház életében halálos béklyó. Lehetetlenne teszi a laikusok felnövését a Krisztustól rájuk bízott feladatokhoz. És agyonterheli és elszigeteli a papságot. Egyik csapdából adódik a másik.

Túlfáradás

A túlfáradás az egyházban dolgozók talán legveszélyesebb betegsége. Mert gúzsba köti a Lelket. Mert megakadályozza, hogy az ember időt szakítson *saját épülésére*. Mert elveszi az időt a *tervezés*, a mérlegelés, a tevékenység beosztása elől. Túl sok a feladat. S a kezdeti lelkesedésben fel sem tűnik, hogy túl sok. S aki lelkesen dolgozik arra újabb és újabb feladatok szakadnak. Egy idő után már nem az ember végzi a feladatot, hanem *a feladat szabja meg az életet*. Zömben olyan feladatok, amelyeket számonkérnek — a plébános, a püspök, más egyházi hatóság. A lelkiismeret nyugodt: a hivatalos felsőbbtség utasítására kell robotolni. Lassacskán elvész az áttekintés képessége, de az az igény is, hogy az ember elgondolkozzon, melyik tennivalója a legsürgősebb. Végzi azt, amit a napirend

előír, s amit a lehangosabban követelnek. A munka személytelenné, szokássá, *teherré* válik. Olvasásra már régen nincs idő. Beszélgetésre is egyre kevesebb. A lelkes papból (s néha civilből) *túlhajsolt munkás* válik, akinek „pihenést” évek múltán kórház, ideggyógyintézet kínál. Természetesen ez a fajta munkavégzés eleve kizárja annak a lehetőségét, hogy az ember a rutin megváltoztatásán gondolkodjon. Békés gondolkozásra, az ahhoz szükséges felkészülésre nincs ideje. A helyzet megváltoztatására még kevésbé. Ez a robot lehetetlenné teszi a munkatársak nevelését, vagy akár csak a hívek figyelmének felhívását egy-egy újdonságra. Ma a magyar katolikus egyház munkaszervezete a megengedett sebességen felül járatott géphez hasonló. Az olajozás már nem elegendő. A csapágyak „kiégnek”. A motor „besül”. Ez a rendszer a holnapot akarja biztosítani, s feláldozza érte az egész jövőt.

Van alternatíva? A paphiány nemzetközi probléma. De az emberekkel történő „*rablógazdálkodás*” nem megoldás. Megoldást csak a feladatok nagy részének világi kézbe adása hozhat: a temetéseké, a házassági előkészítésé, a hitoktatásé, és — ezzel is szembe kell nézni — az igeliturgia vezetéséé (persze az összes irodai és szervezési munkán túl). Nincs világi? Igaz! Tehát a legesleges feladat a szükséges *önkéntes munkatársak kinevelése*. A világ nem egy országában ez ultimátumszerűen történt. „Még egy évig van itt pap. Eközben fel kell készülni arra, hogy később csak havonta jön majd miséző.” S egy év után valóban világi kézbe kerülnek a feladatok (vagy azok egy része). Ilyen radikális döntés ma is csak *nagy áldozatok* árán vihető végbe. De holnap vagy holnapután még fájdalmasabb lesz az átállás. *Struccpolitika* ennek az elfeledése. S ha tudjuk, hogy mindezt az idő úgyis kikényszeríti, a változás elfogadásához bátorság sem kell.

Évekkel ezelőtt a Vigilia már beszámolt, hogyan tartottak zsinatot Malaysiában, Dél-Kelet-Ázsiában. A pap ott is kevés. A távolságok óriásiak. A helyettesítés szinte lehetetlen. Az emberi túlterhelés ott is már-már elviselhetetlen volt. A maláj püspöki kar egy év felkészülést szabott. Arra, hogy egy hónapra minden papot kivonjon a plébániai munkából. Egy évig készültek a világi hívek, hogyan „élik túl” azt az egy hónapot, hogy tudják ellátni ezalatt az egyházközséget. És eljött az a hónap. A laikusok helytálltak. A zsinaton papok és világiak új tehermegosztást szabtak. Amit a világiak egy hónapig bírtak, azt sokhelyütt azután is magukra vállalták. Megnyílt az út az egyház átalakulása előtt. Egy csapda kinyílt.

Magány

Másfajta nehézség az elmagányosodás. *Elvadulásnak* is nevezhetjük. Elemei egyfelől az önközpontúvá válás, a bizalmatlanság, a talán be sem vallott *félelem*, hogy nem sikerül megfelelni a feladatoknak; másfelől a konfliktus-feloldás gyakorlatának hiánya, a *rugalmatlanság*; harmadrészt a *kommunikációképtelenség*, a kapcsolatteremtésben való járatlanság, az emberből szerephordozó bürokratává válás. Az elmúlt korszak mindent megtett, hogy a pap a magánya miatt váljék embertelenné. Ismertek a nyílt botrányba torkolló esetek: alkohol, nő, aposztázia. Sok van belőlük. S általában már hosszú időre előre láthatóak. Talán még károsabbak a botránymentes, „*normális*” esetek. Amikor a pap végzi a szent cselekményeket, de köztudottan kibírhatatlan. Amikor a pap emberkerülő, s közösségteremtés helyett kertészkedik, vagy éjjel-nappal videót néz. Emberi zsák-

utcák. Az eddiginél sokkal több figyelmet érdemelnek, kezdve a papneveléstől, a papi élet közösségi jellegének támogatásán át, a pap és hívei kapcsolatának melegebbé, közvetlenebbé tételéig. Püspökök, papok és világi hívek közös feladata.

Az elmagányosodás mindenekelőtt személyes probléma. De egyházszerkezeti következményei is vannak. Bizalom híján hogy épüljön a kapcsolat pap és hívó, pap és pap, pap és püspök, püspök és püspök között? Közös ima és gyakori beszélgetés híján hogyan alakuljon ki a bizalom? (— amit ugye a múlt politikája is rombolni igyekezett?) Kommunikáció híján honnan tudjunk egymás nehézségeiről és sikereiről? És így tovább. A kölcsönösen megnyilvánuló *szeretet és a megélt közösség nélkül nincs egyház* — akkor sem, ha holt vázként még létezik. Az elmagányosodás áttörése egyházunk egyik legközpontibb feladata. Megfordítva pedig: ha sikerül személyessé, szeretetteljessé tenni az egyházon belüli kapcsolatokat, ez az utolsó csapdát is veszélytelenné teszi.

Csapdákon felülemelkedve

Az egyház emberek közössége. Figyelnie kell mindazokra az akadályokra, amelyeket az emberi lét és a társadalom épít. Másként nem tudja teljesíteni küldetését. De az egyház nem csak és nem is elsősorban evilági társaság, hanem az egység — az Istennel és Isten országa minden építőjével való egység — intézménye és a Végidők teljességének gyarló elővételezése. Életéhez tehát hozzátartoznak a csapdák és minden velük járó kín. De emberi társaságként sem csupán csapdától csapdáig botorkál, hanem *őrzi a Lelket*, aki szárnyakat ad neki és át tudja emelni minden buktatón. Vajon a mai magyar katolikus egyház mennyire bontogatja szárnyait? Mely erők teszik lehetővé a csapdákból való kitörést?

Nem kell különösen bennfentesnek lenni ahhoz, hogy észrevegyük a magyar katolicizmusban feszülő *dinamikát*. Találkozunk vele nap mint nap. S felfigyel rá a tömegkommunikáció és a politika egyaránt. Példák, modellek tömege sarjad — s éleszti az egyházi és a társadalmi életet. Van olyan egyházközségünk, amelyben szinte tapintható a kölcsönös szeretet, az egymásért és a *másokért* *dolgozás*. Vannak olyan közösségek, amelyek életüket *fogyatékosok gondozására* szentelik. A *Harmadik világ* nyomora a szolidaritás legkülönfélébb megnyilvánulásaira késztet: a rendszeres anyagi adakozástól a kötszer készítéséig és küldetéséig. Egyes közösségek a radikális *fegyver-nem-fogással* keltettek érdeklődést és tiszteletet önmaguk s az őket mozgató hit iránt. S nem kevés keresztény *társadalmi elköteleződésének* ténye és módja válik tanúsággá. Keresztény példák és modellek vannak. De min mérjük értéküket? Honnan tudjuk, hogy épül-e általuk az egyház? Peremre szorult kivételek válnak alkalmanként ismertté, vagy a magyar katolicizmus drágakövén csillan meg itt-ott Isten működésének sugara?

A *mérce* adott. Egyfelől a szeretet, az egyházhűség, az egység megszervezése és ápolása. „Arról tudják meg majd rólatok, hogy tanítványaim vagytok, hogy szeretettel vagytok egymás iránt” (Jn 13,35). Másfelől: „Gyümölcséről lehet a fát felismerni” — ismétli Jézus. Jó gyümölcs az *elromlott életék helyrehozatala*. Jó gyümölcs a *megtérés* a céltalanságból. Jó gyümölcs a másként gondolkodókkal való *párbeszéd*, ami erősíti a szeretetet. Jó gyümölcs az előítéletek felszámolása és a *bizalomteremtés*. A Lélek működik! Egész gyümölcsöskert tanúskodik róla!

S hogy az egyház gazdagodik-e általa? Hát persze! Sőt, nem is ez a legfontosabb, hanem hogy mint bújjik ki a nehézkes bábból a ragyogó pillangó. Karl Rahner egyik legizgalmasabb könyvét a német nemzeti zsinatra írta. Címe: „Az egyház szerkezetének átalakulása mint feladat és mint lehetőség.” Ez is az idők jelei közé tartozik. Az egyház átalakul. Szolgáltató nagyüzemből kísérleti telep-pé, *mintává*, avant-garde-dá válik. Nem az egész étel, csak egy csipetnyi só benne. A *hegyen épült város*. Jelentőségét nem szervezete és nem intézményei, hanem meggyőző ereje, kisugárzása adja. A sónak, a fénynek mindenhová el kell jutnia. Nem csak a templomokba! Nem csak a megkereszteltetekhez! Hanem hívókhöz, keresőkhöz és hitetlenekhez, a munka világába, a technikába, a köznapokba, mindenhová. Ez a másik nagy változás kulcsa.

A *zsinat szava* egyértelmű. És prófétai! „Az egyház nincs igazán megalapítva, nincs igazi élete és nem tökéletes jele Krisztusnak az emberek között, ha nem állnak és dolgoznak a hierarchia mellett a világiak. Az evangélium ugyanis nem verhet mély gyökeret valamely nép lelki világában, életében és munkálkodásában a világi hívek tevékeny jelenléte nélkül.” (Ad gentes 21.) „Sajátos hivatásuk alapján a világiak dolga az, hogy az ideigvaló dolgok intézése és Isten szerint való rendezése által keressék Isten országát. A világban élnek... Itt hívja őket az Isten, hogy szerepük a kovászé legyen: mintegy belülről szenteljék meg a világot.” (Lumen gentium 31.)

A mai magyar katolikus egyházban nem hiányzanak az elkötelezett világiak, a közösségek, a mozgalmak. Kevés van belőlük? Lehet. Dehát a Lélek ott fúj, ahol akar! S ki tudja mekkora tűz támad néhány apró lángból? És hogy szervezeti hovatartozásuk tisztázatlan? Talán így jobb. A kitörés talán szervezhetetlen. De egyéni karizmák nélkül nincs megújulás. Ezek ütközése az intézménnyel sem tragédia. Csak próbatétel. Az elszabadult léggömb repül, míg szét nem pukkan. A közösség földre húzó súlyát felvállaló repülő viszont teherrel is a levegőbe emelkedik. S nem a repülésképtelenség jele, ha start közben kerekei két-háromszor még visszazökkennek a kifutópályára...

Csapdák? Kitörés? A *magyar katolicizmus metamorfózisát* éljük. Olyant, ami a biológiában lehetetlen. Mi magunk határozzuk meg, mivé változunk. A lehetőségek nyitottak.

DOBAI PÉTER

Templomok városa: Vác, Virágvasárnap, — Dominica Palmarum — Barkaszentelés

Anno Domini 1991. Március 24. *Marival*

„Barkaszentelés a római katolikus egyházban virágvasárnapján mise előtt végzett azon szentelési cselekvény, mellyel pálma vagy olajfaágak, vagy ezek hiányában rügyezni kezdő, kivált szőrös gumóju fák gallyai megáldatnak és a papság és a nép által ünnepélyesen körülhordatnak.” (...) „Virágvasárnap húsvétot megelőző vasárnap, Jézusnak Jeruzsálemben történt ünnepélyes bevonulása emlékére, melyet szenvedése előtt hat nappal tartott, s mely alkalommal a nép zöld ágakat s virágokat hintett útjába.”

(Egy régi magyar lexikon leírásából idézve)

A százados ősfák-őrízte Szentendre-szigeti magas révfallak felől
lassú sodorral húz a komphajó a túlpárt, a váci rév felé,
hagyja, hogy kerengését íves röptülésre váltó sirálysor vágjon elé,
hagyja, hogy egy súlyos uszálysor haladjon el inga-útjára keresztvezőn,

azután békével kiköt, a sétány nyugalmas mellvédjéhez simulva.
Nagyságos barokk toronysorral, kupolákkal, Apostol-szobros
oromzatokkal, rendházak szigorú tömbjeivel, Szentháromságos
térrel, székesegyházzal, kápolnákkal, szent lovagkirályok bronzalakjára

sugárzó, rianásos márciusfényvel, zúzott várromokkal vár és fogad ma Vác!
Hívnak, az egyszerre-zúgó sok déli haranggal, — és színére nyílik annyi virág! —
ifjú kórusok és régi orgonák, és lehess bár akárki, téged is szólít e hívás,
derűvel ajándékoz a folyamparti, tavaszra-nyílt faszor, a pavilonos promenád.

A toronycsúcsok, a keresztetek, a telet-túlélő terebélyek, a királyszobrok:
forogni, kerengni, vizek-felett-lebegni látszanak ezen a váci virágvasárnapon,
és minden múltak, az összes — tegnapi és száz évek előtti — emlék, mintha most
kezdődne *benned*, habár a romokban, a sírokban, a folyóhordalék föld- és kőrétegei

alatt van, hiába az érzés, mintha ma szenvedné el éden-kezdetét annyi
immár névtelen-nevezhetetlen régiség, annyi lakatlanná lett otthon!
Leányok raja, sora fejkendő asszonyoknak: kezében rügyező ággal közelít
a szentélyek, oltárok, a Pietá felé, kegyes sereglés, mely reménykedik!

Nézem a nyugodt Duna-horizontot:
egy gyors hajó hogy eltűnik,
el, mint idejével ez az ünnep is,
s ahogy hajók újra megjelennek,
ugyanúgy visszatértek, Virágvasárnapok!

Verebek, lovak és az ügyetlen utazó

— jegyzet Tandori Dezsőről —

Alább egy regényrészlet következik. Regényrészlethez általában nem szoktak megjegyzést fűzni a folyóiratok, most mégis úgy érzem, hogy elkél egy-két helyzetmagyarázó szó. Még karácsony előtt megkeresett a Rádióból Varga Lajos Márton, hogy legyenek a Kossuth adó újonnan alakuló irodalmi hetilapjának első vendége. A felkérés úgy szólt, hogy mint vendég én is hozzak vendéget, szóljak néhány szót egy író most készülő művéről, melyből aztán a műsorban elő is adnak egy rövid részletet ízelítőül, kóstoló gyanánt.

Élve az alkalommal Tandori Dezsőt kerestem meg, az én nemzedékké soha nem szerveződött nemzedékem társát. A modern magyar irodalom nagy kísérletezőjének és megújítójának tartom őt, akinek formai és nyelvi leleményei átjárták új szellemű irodalmunk csaknem minden irányát és újabb nemzedékét az elmúlt két évtizedben, s akinek szemlélete és írói világképe széles körben hatást tett a literátus közönségre.

Kérésemre ki is vett egy részt most készülő regényéből, de mindjárt át is alakította két hangra írt rádiós formára. Készült tehát egy szövegváltozat, amely a regényben nem így, hanem másképp fog hangzani. Készült tehát egy regényrészlet, amely tulajdonképpen mégsem lesz része a regénynek. Nem vázlat a szó képzőművészeti értelmében sem, hanem egy egyszeri alkalomra született végleges változat. De mi az, hogy végleges változat? Van-e ilyen? A rádióműsor előtti egy-két héten többször beszélgettünk erről. Mostani periódusát, mondta, az ilyen (az alább következőkhöz hasonló) történetes, epizódos, anekdotikus, mozzanatos epika jellemzi. A szóbeli rögtönzéshez hasonlítanak. A történetek mögött valóságos és közvetlen élmények vannak. A végleges változat maga a megélt élet, s az elmondott vagy leírt szöveg mindig bizonytalanul vibrál mint az egész mai írói lét. Amikor címemre postára adta a — kiválasztott? külön megírt? — néhány lapot, kísérő levelében arról a zavaráról ejtett szót, ami már Ottlik Halász Petárját is elfogta a Hajnali háztetőken. „Minek megírni? Nem elég, hogy megvolt?”

A mai irodalomelmélet egyik alapvető kérdése, hogy mit nevezhetünk szövegnek. Az erről folyó eszmecserekhöz lehet adalék, amit eddig elmondtam, talán nem sértve meg a diszkréció szabályait. Van azonban ennek a néhány lapnak más összefüggése is. A regénynek, melyből való, az lesz a címe, hogy *Hosszú koporsó*. A címet hallva ne tessenek valami detektívtörténetre, bűnügyre gondolni, a „Hosszú koporsó” egy francia lóversenypálya regénybeli beceneve.

Tandori mostani alkotói korszakának központi motívuma a lóverseny, a ló és az utazás. Az előző periódusban a verebek, azelőtt a koalák töltöttek be jelképteremtő funkciót írásaiban. De már a verebek sem csak jelképek voltak, hanem életének valóságos tényezői. Nemcsak írt róluk, hanem élte őket. Hosszú évekig ápolta egy vak madárkát, s tizenegy évig gondozta a fehér szárnyú Szpérót, akiért meghívásokat utasított el, akiért külföldi utakat mondott le.

A jelentős irodalom mindig az elesettek, kiszolgáltatottak, megaláztatottak és gyengék pártján van. Amit humanizmusnak nevezünk nem is jelent mást, mint

indulatos szót a kiszolgáltatottság ellen. S hogyan lenne láttató jelképe az emberi nyomorúságnak is egy tehetetlen beteg madár? Hogyan lenne láttató jelképe életünk játékterének, halálos kockázatának a galopp-pálya és a lóversenypálya, hiszen már Ady is a labdatérhez hasonlította az életet.

Az utazás pedig a peregrinációval azonos, a soha célhoz nem érő keresést, kutatást jelenti, az egyetlen értelmes és tartalmas cselekvést, azt a spirituális állapotot és lehetőséget ami a történelem szörnyű kanyarai után mindig megmarad. Ez az a motívum, amely a középkor óta újra és újra feltűnik az európai irodalom újabb és újabb hullámaiban.

Az utazások során sokszor csetlünk-botlunk, akaratlanul is úgy viselkedünk mint a régi filmek ügyetlenkedői, mulatságos hősei. A helyzetkomikum pedig léthelyzetünkre világít rá. Egy lengyel tanyán, egy olasz faluban, egy francia kisvárosban azt mondjuk, hogy nem vagyunk odavalósiak. De vajon *ide*valósiak vagyunk-e, *ide*valósiak a szónak abban az általánosabb, ontológiai és kritikai értelmében, hogy *ide*valósiak erre a világra?

Kenyeres Zoltán

TANDORI DEZSŐ

Hosszú koporsó

(N: női hang; F: férfi hang)

(N)... nem tudta volna képviselni most ezt, igen, ahogy az imént még ott állt négykézláb, majdnem, a legolcsóbb borok alsó polcánál, valaki bejött, a tenyerére lépett, szinte, aztán ahogy, hóna alatt már a hosszú kenyérrel, elhagyta a boltot, a Felix Potin-t az enghieni buszvégállomásnál, ez ilyen szertartásszerű volt, már évek óta, Istenem, köszönöm, hogy már évek óta, valami ilyen mondtott, átkelvén a helyiérdekű vasút vágányai felett a hídon, lenézett a tetőkre, útvonalára, melyen a kalapjáért lemászna, ha elkapná a szél, és ha végül átmenne rajta — a kalapján — egy szerelvénnyel, hát arra volt vele a cellux, lemászna, összeszedné a kalapdarabokat, eggyéragasztaná a fekete filcet, nem és nem hagyná, hogy őt az ő Enghienjében megzavarják, és ezért nem tudta volna képviselni mindezt ma sem, nem tudta volna elmondani, hát nem elég, hogy megvolt?, de a szél nem kapta le a kalapot, nem, zavartalanul érte el a parkot, a padot, az ő padját, kinyitotta a bort, a kenyérből szórt a verebeknek, Istenem, Szpéró, mondta valahogyan, hát kösz, hogy itt lehetek, de hamarosan találkozunk, remélem; ezt mondta, ahogy már az őszre elhagyott villák közt ment, terméskő épületek közt a platán-ávarban a rue Amélie-n, közelebb már a pályához, egyelőre ahhoz közelebb.

(F)... hány éve már, alig másfél, már akkor is megvolt az a padom. Auteuilben, mentem, ráértem még, leültem, néztem a kis tavat, a fehér farácsos kis átkelőhajót, egy perc alig, és ott van már a szigeten, lehunyam a szemem, és megint itt van, szórtam az otthoni kekszéből a hollóimnak, félénken jöttek le a

már tavasziasan zöld, magas ágakról, nem mondom azt, a „fájukról”, a „fám-ról”, akkor viszont már a pálya közelében jártam, felnéztem, ott volt a tribün, Auteuil nagy, sárgás-fehér tribünje, a monitorokon, a parkban, ahogy az előző heti futamokat ismételték, még hullt és szinte ropogott a hó, és most zöld volt minden, a tavon magas modellvitorlások suhantak, a 2073-ast már harmadszor láttam, és hirtelen boldog lettem, de nem Szpéro fehér szárnyaira gondolva, a fehér szárnyaira, ahogy éjjel, mikor meghalt a kezemben, összecsuksa őket, és aztán lassan elküldött, tizenegy év után, vágj neki, menj el Enghienbe, Auteuil-be, menj el sokmindenhová, nem, ez valami közeli suhanás volt, benne bicikli-csengő-hang, boldog voltam, hogy a világra is képes vagyok figyelni, akkor valami kérdés hangzott el, nem értettem, újabb kérdés, azt hittem, talán a bejáratot keresi a srác, mondtam, idegen vagyok itt, ezt mondtam, mert nem tudtam, hol a pálya biciklis bejárata, nem vagyok idevalósi, erre azért már rögtön mindkettőn nevtünk, mert kiderült, azt kérde: „Hány óra van?”, és erre mondtam én, hogy nem vagyok idevalósi, és prózaian értettem, de hát pár éve ezt még költőileg lehetett mondani, úgy egyáltalán sehová valósi nem vagyok „a világon”, ezt még akkor valamivel szemben lehetett mondani, és mindkettőn értettük, és összetartoztunk, aztán ment ki-ki a maga dolgára...

(N)... délután volt, ment haza, ki az állomásra Maisons-Laffitte-ben, elhagyta maga mögött a 2,2 km hosszú egyenesű pályát, a Hosszú Koporsót, mindig így magyarázta: egyetlen nagy egyenes a Halász utca és a Műgyetem közt, és csak egy gombóc a mezőny, semmit se látsz, csak a közvetítő hangját halod, abból tudsz bármit, és akkor zúúú, elvillannak előtted, és a célt se látod, a befutójukat, és nem mondd már, hogy „és ez az élet”, nem, csak épp az van, hogy ezek a lovak a világ legjobb lovai közt vannak, és akkor is mi van, ment a faszorban, esős volt minden, dobogást hallott, patazajt, Maisons-Laffitte ilyen *lovas város*, lócitromszag száll minden harmadik udvarból, és a villák vas kapuján olykor egy-egy iskoláslány üget ki lóháton, ez most egy Boris Becker-szabású úrlovas volt, aki megkérdezte tőle, hány óra, ő mondta, mindjárt, nem hordott karórát, nem gondolta, hogy bárki az időt kérdezi még tőle, a zsebében hordta az óráját máskor, de odahaza kimosták a legutolsót a kordnadrágjával, most Párizsban vett egy ócskásnál egy kínai vekkert, az a táskájában volt, a szütyőben, mutatta, pár pillanat, a lovas zavarba jött, érezte, kellemetlenséget okozott, ő integetett, az árok szélén guggolva már, „nem, nem”, örült, ettől izgatott lett, a szütyő tartalma beleborult az árokba, a lovas leugrott a nyeregből, már ott volt mellette, a vizes levelek közül nevetve szedegették a dobókockákat, metrójegyeket, cipő-fűzőt, zsiletpengét, ceruzacsonkot, fogadócédulákat, és a kínai vekkert három darabra hullt, lejáró piros hátáról lejött a cellux, előrezuhan a számlap, azon megnézték, hány óra, a lovas nem szállt vissza a nyeregbe, kantárszáron vezette a Padinkát, ez volt a ló neve, elbaktattak hármásban az ő kedvenc sörözőjéhez, a Café Anglais-hez, megittak egy sört, ő a Hosszú Koporsóról mesélt, a lovas megörült ennek a névnek, kapott hát valamit tőle, ezt se hitte volna egyikük sem... hogy ez „benne van mintegy az időben” ... még...

ALBERT CAMUS

A lázadó ember

Az üdvösség elvetése

A romantikus lázadó az egyént magasztatja és a rosszat, nem az ember, hanem önmaga pártját fogja. A dandy, bármilyen is legyen, mindig Istennel szemben dandy. Az egyén, teremtmény minőségében, csak a teremtővel kerülhet szembe. Szüksége van Istenre, komoran kacérkodik vele. Armand Hoognak* igaza van, amikor azt mondja, hogy e művek nietzschei légbőre ellenére Isten nem halt még meg. A síppal, dobbal követelt elkárhozás az Istennel üzött jó tréfa. Dosztojevszkijel azonban előrelép a lázadás. Ivan Karamazov az emberek pártjára áll és ártatlanságukat hangsúlyozza. Azt állítja, hogy igazságtalan a reájuk rótt halálos ítélet. Első lendületében még távol áll tőle, hogy védelmébe vegye a rosszat, egyelőre az istenség fölébe emelt igazságosságért emel szót. Nem tagadja hát teljesen Isten létezését. Az erkölcsi érték nevében cáfolja. A romantikus lázadó becsvágya az volt, hogy egyenlő félként beszéljen Istennel. A rossz válaszol ekkor a rosszznak, a felfuvalkodottság a kegyetlenségnek. Vigny eszménye például csönddel válaszolni a csöndnek. Ezáltal akar Isten szintjére emelkedni, ami már önmagában istenkáromlás. De senkinek nem jut eszébe, hogy vitassa az istenség hatalmát vagy helyét. Ez az istenkáromlás szertartásos és alázatos, hiszen végső soron minden istenkáromlás részesedés a szentségből.

Ivannal azonban megváltozik a hangnem. Isten is ítélet alá esik, gőgösen ítélkeznek fölötte. Ha Isten teremtett világában szükségszerű a rossz, akkor ez a világ elfogadhatatlan. Ivan nem tud továbbra is ráhagyatkozni a titokzatos Istenre, inkább egy magasabb elvre, az igazságosságra hagyatkozik. Megindítja a lázadás fő támadását, melynek lényege, hogy a kegyelem birodalmát az igazságosság birodalma váltsa fel. Ugyanakkor támadást indít a kereszténység ellen. A romantikus lázadók Istennel mint a gyűlölet elvével szakítottak. Ivan határozottan elutasítja a misztériumot, következképpen Istent mint a szeretet elvét. Egyedül a szeretet tudja jóváhagyatni velünk az igazságtalanságot, ami Mártával és a tíz órát dolgozó munkásokkal történik, s elfogadtatni a gyermekek nem menthető halálát. „És ha a gyermekek szenvedései annak a szenvedéssummának a kikerekítésére kellene, amely nélkülözhetetlenül szükséges az igazság megszerzésére, akkor én jó előre határozottan kijelentem, hogy az egész igazság nem ér meg egy ilyen árat.” Ivan elveti a mély függőséget, melyet a kereszténység állított fel a szenvedés és az igazság közé. Az Ivan lelke mélyéből felszakadó kiáltás, mely a legdöbbenetesebb szakadékokat nyitja meg a lázadó lába előtt, a még akkor is. „Inkább megmaradok megbosszulatlan szenvedésem és csillapíthatatlan háborgásom mellett, még akkor is, ha nincs igazam.” Ami azt jelenti, hogy még ha Isten létezne is, még ha a titok igazságot fedne is, még ha Zoszima sztarcnek igaza volna is, Ivan nem fogadná el, hogy ezért az igazsá-

* *Les Petits Romantiques* (Cahiers du Sud).

Az esszé a Bethlen Gábor Kiadó gondozásában rövidesen megjelenő kötetből való.

gért a rossz legyen a fizetség, a szenvedés, az ártatlant sújtó halál. Ivan az üdvösség elutasítását testesíti meg. A hit a halhatatlan életre vezet. De a hit feltételezi a titok és a rossz elfogadását, a beletörődést az igazságtalanságba. Akit a gyermekek szenvedése meggátol abban, hogy eljusson a hithez, nem lesz részese az örök életnek. E feltétel mellett, még ha létezne is az örök élet, Ivan nem kérne belőle. Visszautasítja ezt az üzletet. Csak feltételek nélkül fogadná el a kegyelmet, ezért szab ő feltételeket. A lázadás mindent akar vagy semmit. „Hisz akkor a megismerés egész világa sem éri meg annak a kisgyermeknek az Istenkéhez való könnyes rimánkodását.” Ivan nem azt mondja, hogy nincs igazság. Azt mondja, ha van igazság, ez elfogadhatatlan. Miért? Mert igazságtalan. Először indul meg az igazságosság harca az igazság ellen; s folyik azóta is szakadatlanul. A magányos, tehát moralista Ivan beéri egyfajta metafizikai Don Quijoteizmussal. De nem telik bele sok idő, és hatalmas politikai összeesküvés igyekszik majd az igazságosságból igazságot csinálni.

Mindennek a tetejébe Ivan elutasítja, hogy egyedül üdvözüljön. Az elkárhozottakkal tart, miattuk utasítja vissza az eget. Ha valóban hinne, üdvözülhetne, de a többiek elkárhoznának. Tovább folya a szenvedés. Nem üdvözülhet az, akit igazi részvét kínoz. Ivan továbbra sem ad igazat Istennek, amikor két okból is elveti a hitet, mint ahogy az igazságtalanságot és az előjogot is elvetette. Még egy lépés és a *Mindent vagy semmit* után elérkezünk a *Mindenki vagy senki*hez.

A romantikusok beérték volna a szélsőséges determinizmussal, és azzal a magatartással, mely e determinizmust feltételezi. De Ivan,* jöllehet ő is enged a dandyizmusnak, valóságosan éli át a problémáit, igen és nem között gyötrődik. Ettől fogva belép a következmények világába. Mi marad neki, ha elutasítja a halhatatlanságot? Az élet, a maga elemi mivoltában. Az élet értelmének eltörlésével azért megmarad az élet. „Élek — mondja Ivan —, minden logika ellenére is.” Majd utána: „Bár nem hiszek az életben; bár csalódtam a legdrágább nőben, csalódtam a dolgok rendjében, sőt éppenséggel arról győződtem meg, hogy minden csupa zűrzavar, átkozott, talán pokoli káosz; bár rázom szakadt az emberi kiábrándultság minden szörnyűsége — én mégis élni akarok...” Ivan élni fog tehát, szeretni is fog, „anélkül, hogy tudná, miért”. De élni azt jelenti, cselekedni. Minek a nevében? Ha nincs halhatatlanság, nincs jutalom, sem bűnhődés, nincs jó és nincs rossz. „Azt hiszem, nincsen erény halhatatlanság nélkül.” Azután: „Csak azt tudtam, hogy szenvedés van, bűnösök nincsenek, hogy az egyik dolog közvetlenül és egyszerűen a másikból következik, hogy minden cseppfolyós és igyekszik kiegyenlítődni.” De ha nincs erény, nincs többé törvény: „Minden szabad.”

„Minden szabad” — itt kezdődik korunk nihilizmusának története. A romantikus lázadás nem merészkedett ilyen messzire. Arra szorítkozott, hogy kimondja, nem minden szabad ugyan, de az ember arcátlanul megengedi magának, ami tiltva van. A Karamazovokkal viszont a háborgatás logikája önmaga ellen fordítja a lázadást, és kétségbeesett ellentmondásba taszítja. A fő különbség az, hogy a romantikusok megengedik maguknak, hogy tetszelegjenek, míg Ivan erőlködik, hogy következetességből rosszat tegyen. Nem engedélyezi önmagának, hogy jó legyen. A nihilizmus nemcsak kétségbeesés és tagadás, főképp a kétségbeesés és a tagadás akarása. Ugyanaz az ember, aki oly ádázul kelt az

* Emlékeztetek rá, hogy Dosztojevszkij, aki bizonyos mértékben Ivan, otthonosabban mozog Ivan alakjában, mint Aljoszében.

ártatlanság védelmére, akit megremegetett egy gyermek szenvedése, aki a „tulajdon szemével” akarta látni, amint a dámszarvas az oroszlán mellé fekszik, amint az áldozat felkel, és összeölelkezik gyilkosával, attól fogva, hogy elutasítja az isteni egységet és saját törvényét keresi, elismeri a gyilkosság törvényességét. Ivan egy gyilkos Isten ellen lázad; de mihelyt végiggondolja lázadását, a gyilkosság törvényét vonja le belőle. Ha minden szabad, megölheti az apját, vagy gyötrődhet, hogy öljék meg. A halálraítéltek sorsáról való hosszadalmas elmélkedés csak a bűn igazolását eredményezi. Ivan ugyanakkor gyűlöli a halálbüntetést (egy kivégzést elbeszélve mogorván mondja: „testvériesen lecsapták a fejét azért, mert őrá is leszállt a szent malaszt”), és elvben elfogadja a büntetést. Megbocsájtja a gyilkosnak, de nem talál mentséget a hóhér számára. Ugyanaz az ellentmondás, amelyben Sade kényelmesen elvult, Karamazovot fojtogatja.

Látszólag tényleg úgy okoskodik, mintha nem létezne a halhatatlanság, miközben annak kimondására szoritkozik, hogy akkor is elutasítaná, ha létezne. A rossz és a halál elleni tiltakozásul annak eltökélt kimondását választja, hogy nemcsak a halhatatlanság nem létezik, nem létezik az erény sem, s az sem, hogy engedjük megölni az apánkat. Tudatosan elfogadja dilemmáját; erényes legyen-e és nem logikus, vagy logikus és bűnös. Alteregeójának, az ördögnek igaza van, amikor azt súgja a fülébe: „Azért mégy oda, hogy végrehajtsd az erény hőstettét, holott nem is hiszel az erényben, ez dühít és gyötör téged.” A kérdés, amelyet végül Ivan föltesz magának, igazi haladás a lázadó szellem történetében, s ez Dosztojevszkij érdeme; ez az egyetlen kérdés, ami bennünket érdekel: lehet-e lázadásban élni, meg lehet-e maradni a lázadásban?

Ivan válaszát sejtjük: csak akkor lehet lázadásban élni, ha végigviszi az ember. Mi a metafizikai lázadás véglete? A metafizikai forradalom. Miután törvényességét megkérdőjelezték, meg kell dönteni világunk urának hatalmát. Az ember lép a helyébe. „Mivel nem létezik sem Isten, sem halhatatlanság, az új embernek szabad Istenné válnia.” De mit jelent Istennek lenni? Pontosán annak felismerését, hogy mindent szabad; saját törvényünkön kívül minden más törvény elutasítását. Nem szükséges kifejteni a közbeeső gondolatmenetet, hogy észrevegyük, Istenné válni azt jelenti, hogy elfogadjuk a bűnt (Dosztojevszkij értelmiségijeinek ez kedves gondolata!). Ivan személyes problémája az, hogy megtudja, hű marad-e logikájához; hogy az ártatlan szenvedése láttán érzett háborgó tiltakozásában az isten-emberek közömbösségével fogadja-e el apja meggyilkolását. Tudjuk, milyen megoldást választ: hagyja, hogy apját megöljék. Mélyebb annál, semhogy beérje a külső látszattal, túlon túl érzékeny a cselekvésre, megelégszik azzal, hogy nem avatkozik be az események menetébe. De megőrül. Az ember, aki nem értette, hogyan szerethetjük felebarátainkat, azt sem érti, hogyan lehet megölni őket. Sarokba szorítottan az igazolhatóan erény és az elfogadhatóan bűn között, miközben szánalom mardossa, a szeretetre képtelenül, a könyörületlen cinizmustól megfosztott remeteként az ellentmondás fogja megölni ezt a fölületes intellektusú embert: „Ez az igazság természetesen nem e világból való, és számomra érthetetlen” — mondja Ivan. De csak azért él, ami nem e világból való, s pontosan ez a korlátlan gőg emelte ki e világból, amiből semmit nem szeretett.

E hajótörés egyébként nem akadály a probléma fölvetése után a végkövetkeztetésnek: a lázadás mostantól fogva a cselekvés felé halad. Ezt a mozgást Dosztojevszkij prófétikus erővel jelzi „A nagy inkvizitor” legendájában. Ivan végül nem választja el a teremtett világot teremtőjétől. „Nem Istent nem foga-

dom én el... csak a belépőjegyet adom vissza neki." Másképpen mondva Isten, az atya, elválaszthatatlan attól, amit teremtett.* Ivan bitorló terve tehát morális jellegű marad. Semmit nem akar megreformálni a teremtett világban. De mivel a teremtett világ olyan, amilyen, jogot formál rá, hogy erkölcsileg felszabadítsa önmagát és a többi embert. Attól fogva viszont, hogy a lázadó szellem, elfogadván azt, hogy „minden szabad” és hogy „mindenki vagy senki”, arra fog törekedni, hogy újateremtse a teremtett világot, s ezáltal biztosítsa az emberek uralmát és istenségét; attól fogva, hogy a metafizikai forradalom az erkölcs területéről kiterjed a politikára, kiszámíthatatlan horderejű új támadás indul, mely, jegyezzük meg, ugyanabból a nihilizmusból született. Dosztojevszkij, az új válás prófétája, ezt előre látta és megjósolta: „Ha Aljosa arra a végkövetkeztetésre jutott volna, hogy nincs Isten, és nincs halhatatlanság, rögtön istentagadó és szocialista lett volna belőle. Mert a szocializmus nemcsak munkáskérdés, hanem kivált az ateizmusnak és jelenlegi megtestesülésének a kérdése, Bábel tornyának a kérdése, mely Isten nélkül épül, nem azért, hogy elérje az eget, hanem hogy az eget lerántsa a földre.”**

Ezután Aljosa, gyöngéden, valóban „éretlen diák”-ként kezelheti Ivant. Ivan csak azzal próbálkozott, hogy önmagán uralkodjon, de nem járt sikerrel. Mások érkeznek majd, akik nála komolyabban gondolják, s ugyanabból a kétségbeesett tagadásból kiindulva a világ fölötti uralmat követelik maguknak. A nagy inkvizítorok vetik börtönbe Krisztust, ők mondják neki, hogy nem jó a módszere; az emberek boldogsága nem a jó és a rossz közötti azonnali választás szabadságával érhető el, hanem a világ uralmával és egységesítésével. Először uralkodni kell és hódítani. Az ég királysága valóban eljön majd a földre, de emberek fognak uralkodni benne, először csak néhány, a cészárok, akik mindezt elsőként értették meg, s idővel jönnek majd a többiek. A teremtett világ egysége bármilyen eszközzel létrehozható, hiszen minden szabad. A nagy inkvizítor öreg és fáradt, tudása keserű. Tudja, hogy az emberek nem annyira gyávák, sokkal inkább lusták, és jó és rossz megkülönböztetésének szabadságával szemben a békét meg a halált részesítik előnyben. Szánja, hideg szánalommal szánja a néma foglyot, akit szüntelenül meghazudtol a történelem. Sürgeti, hogy beszéljen, ismerje el, hogy nincs igaza, törvényesítse valamiképpen az inkvizítorok és cészárok vállalkozását. De a fogoly hallgat. A vállalkozás nélküle folytatódik tehát; őt megölik. A törvényesség az idők végezetével fog bekövetkezni, amikor biztosítva lesz az emberek királysága. „Ó, ez a mű mindeddig csak a kezdetén van, de már elkezdődött. A betetőzéséig még sokat kell várni, és még sokat szenved a föld, de el fogjuk érni, és mi leszünk a császárok, és akkor majd törődünk az emberek boldogságával.”

A foglyot azóta is kivégzik; a nagy inkvizítorok meg, akik „az okos szellemek, a halál és a pusztítás félelmetes szellemének” az útmutatását követik, uralmon maradnak. A nagy inkvizítorok büszkén elutasítják az ég kenyerét meg a szabadságot; a föld kenyerét kínálják fel, szabadság nélkül. „Szállj le a keresztről, és akkor elhisszük, hogy te vagy az” — kiabálták az inkvizítor rendőrei már a

* Ivan elfogadja, hogy megölik az apját. A természet és a nemzés elleni merényletet választja. Az apa egyébként becstelen. Aljosa Istene és Ivan közé állandóan beférkőzik az apa visszataszító alakja.

** Id. „E kérdések (Isten és a halhatatlanság) azonosak a társadalmi kérdésekkel, csak más szemszögből vizsgálják őket.”

Golgotán is. De Ő nem szállt le a keresztről, s a haláltusa leggyötrelmesebb pillanataiban is csak azért panaszkodott Istenhez, amiért elhagyta. Nincs más bizonyíték tehát, csak a hit meg a titok, s ezt a lázadó elvetik, a nagy inkvizítorok meg kigúnyolják. Minden szabad, és a bűn századai felkészültek e kikölkent percre. Páltól Sztálinig a pápák, akik a császárt választották, császároknak készítették elő az utat, akik csakis önmagukat választják. A világ egysége, mely nem jött létre Istennel, ezután Isten ellen próbál létrejönni.

De még nem tartunk itt. Ivan pillanatnyilag csak a lázadó szakadékok felé fordított, feldúlt arcát mutatja, ez a lázadás képtelen a cselekvésre, ártatlanságának gondolata és a gyilkosság akarása között kínlódik. Gyűlöli a halálbüntetést, mert az az emberi sors képmása, s ugyanakkor a bűn felé halad. Az emberek pártját fogta, ezért magányosság lesz az osztályrésze. Az ész lázadása vele a tébolyban végződik.

Fázszy Anikó fordítása

Albert Camus 1951-ben jelentette meg a L' homme révolté (A lázadó ember) című könyvét, amely véget vetett barátságának Sartre-ral és megosztotta a francia baloldali értelmiséget. Camus a Sziszüphosz mítoszában rajzolta meg korunk hőst, az abszurd embert. Camus szerint napjaink törvénye a bűn, korunk minden cselekvése a gyilkosság irányába tör. „Az előre megfontolt szándék és a tökéletes büntény korában élünk” — írja. Korunk alibije tökéletes: ez az alibi a filozófia, mely mindenre jó, még arra is, hogy bíróvá változtassa a gyilkost. „Napjainkban a bűn felölti az ártatlanság képét s az ártatlanságnak kell igazolnia önmagát.” Camus meg akarja érteni a kor bűnösségét. A lázadás természetét és történetét tanulmányozva végigkíséri az embert az első lázadó mozdulattól a metafizikai lázadáson, isten- és királygyilkosságokon át a történelmi lázadásig, az egyéni- és államterrorizmusig. A metafizikai lázadás szerinte Prométheusszal kezdődött. A romantika korában Milton, de Vigny, Lermontov hősei azért választják a rosszat, mert hiába sóvárognak a jó után. A dandy nem hajlandó engedelmessé válni a hallgató, megkövült arcú Istennek; esztétizmusával teremti meg a teremtett világ mását. A romantika a törvényenkívüliség, a jó fegyenc, a nagylelkű haramia, a magányos művész konvencionális képeiben, az ördöggel cimboráló művész magasztalásában „a lélek szörnyű étvágyát” engedte szabadjárá. A metafizikai lázadás Nietzschénél tetőzik majd; a nihilizmus felé vezető út egyik fontos állomása Ivan Karamazov gyötrődése, aki a világ igazságtalanságai láttán erkölcsi ítélet alá vonja Istent. Az igazságosság nevében tagadja Istent; de Isten eszméje nélkül megérthető-e az igazságosság eszméje? — teszi fel a kérdést a moralista Camus. Az erkölcs Isten arca, ezt kell széttörni, hogy szabad legyen az ember. Az isteni akarattól megfosztott világnak nincs célszerűsége, vaktában halad. Ezért nem ítéltető meg a világ, hiszen nem ítéltetőnk a semmi nevében. „Korunk előnye: semmi nem igaz, minden szabad” — mondja ki Nietzsche a nagy szót; ebből sarjad ki világunk fekélye, a nihilizmus; ezzel nyer igazolást a totalitárius rendszerek minden bűne, az ideológiákkal mentegedett közvetlen vagy közvetett gyilkosság.

A fordító

VASADI PÉTER

Fényes huzat a részben

*A jövő neve Isten. Mégis meghalt a
Fiú.*

*Eltűnt az óriási sebben, ám a maga
sebével ide visszasugárzott.*

*Elszegte szavát a halál,
azóta belőlünk szól kifelé.*

*Így lett halhatatlan zengés;
nincs benne semmi szünet.*

Semmi megállás.

*Puhán, mint acélfalat a
fuvallat, átszakította az
időt.*

*Fényes huzat lobog a részben,
csapkod röptében, mint a madár
és ilyen szavakat hullat:
még ma, holnap és holnap-
után, és újra meg újra.*

*Nyakából letette a bárányt.
Nem sétál többé olajfa ligetben.*

Nem oszt halat és kenyeret.

*Odament,
hol testben visszafogadhatja a
teremtést.*

*Vándor, ha tőle húzódozol,
rosszabb, mintha magadtól.*

LÁBASS ENDRE

Képek

Vexillum mortis

Egy régi, halotti prédikáció gyűjtemény (P. Baranyi Pál: Imago Vitae et Mortis Nagyszombat, 1712. 18. prédikáció Num. 5) egy ősi hiedelmet említi: a hajjal született csecsemők a „halálnak zászlajával” születnek.

Hónapok óta együtt éltem két zebra-pinttyel, egy szürkével s egy fehérrel. Ahogy közelítettem, felém ugráltak levegőbe feszített madzagukon, fölém érve fejemre ugrottak, és hajszáimat huzogatva kapargáltak hajamban, mint valami vetésben. Kezemben tartottam egy előhívó tálat meleg vízzel, ez volt a fürdőjük, s még le sem tettem az asztalra, peremére repültek, majd a vízbe tottyantak, kezemben fürödtek. Reggel hozzám repültek, arra ébredtem, két madár néz a szemembe három centi közelből.

Apám kopott falú lakásában történt. Tisztán behallatszanak a szomszédok káromkodásai. Az íróasztalánál, ahol régen a betűket tanultam, most történeteket írok apámról, akinek cipőjét hordom. Elolvas egy dramaturg. Meghív-nak egy vidéki városba, irodalmi fórumra, fiatal írók színdarabjairól fognak beszélni s műhelybemutatók lesznek. Leutazom, napokat beszélgetek a színészekkel. Egy délvidéki fiú alakít „engem”. Elmondom neki, hogy minden úgy történt, amint a darabban írtam. Nem szeretek utazni, nem merek. Mindig megbetegszem. A darabbeli apa az én apám volt. A színészek alig néhány próba után meghatóan jól előadják a 35 perces történetet. Próba közben hírt kapok otthonról, eltűnt a szürke madár, és a fehér sírva keresi. A bemutató előtti éjszaka. Egy hete nem alszom, most még kevésbé. Reggel az utolsó próba, az előadás helyszínén az egyetlen.

Elmondom az engem alakító fiatal fiúnak, amíg nem voltam otthon, megint baj történt. Ez a színész végig a próbák s az előadás alatt édesapjára gondolt, aki a délvidéken maradt, beteg s ő nem tud hazamenni meglátogatni, mert elvinnék katonának. Így játszott. Csak pár kritikus meg újságíró látta. Megmutattam volna néhány barátomnak, ismerősömnek.

Otthon hosszas keresés után megtaláltam a madár holttestét az egyik könyvszekrény mögé csúsztatva. Feje, s egyik kis lába kilógott a szekrény mögül, ráakadva hosszú, fekete hajszálok gomolyaga, abba tekeredve szemetek. A madár szokása szerint fészeképítéshez gyűjtögetett ezt-azt, belegabalyodott a hajszálok el-téphetetlen hálójába, bezuhant a szekrény mögé, ott nem tudott repülni, csak vergődni, nyilván üvöltött, csipogott, zokogott, haldoklott egy álló napig. Aznap, amikor a távoli város színházában a műhelybemutató volt. A fehér madár meg végignézte, hallgatta a haldoklást. Azóta nem száll hozzám és sokszor odaugrál a szekrényhez, a hely közelébe, ahol végignézte társa halálát. Néha szemberepül a tükörrel, s egy másodperc tört ezredrészéig azt álmodja, a szürke repül szemben.

Számok

*Eti 1969. január 9-én reggel 9-kor született.
(Anna azt mondta, különös ez a sok kilences.)*

A Damjanich utca. Van ott egy kis pince-étkezde. A trolimegállótól nem messze egy konténerben kidobott papírládashalom hevert, mindegyik doboz madzaggal átkötve és megszámozva. Közelebről megnéztem őket. Párnahuzatok, paplanok, ciha, matrac = halálpiramis. A dobozokban minden összehajtogatva, gondosan, szépen eltéve, sok levendulával, egyéb molyírtókkal.

„Az emberi természet hozza pedig azt magával, hogy a' Halálnak bizonyos birodalma, és urasága alá vagyon vetve, a' mint jól vette eszébe Aquinumbeli Szent Tamás, amaz mondását fontolván Jób pátriárkának. Kik sár házakban laknak, kiknek földi fundamentomok vagyon, meg emésztetnek mint molytól, úgy mond a' megnevezett Szent Doktor. Valamint a' moly meg emésztí a' ruhát, kiből származik; úgy a természet szerént való Halál, a' testnek belső alkalmatosságiból származik.”

Belenéztem az egyik papírdobozba és ruhákat, cipőket láttam. A dobozon egy nagy 9-es szám volt. Hazavittük. Otthon kibogoztam a csomót. Egymás után kerültek elő a férfi mellények és a huszas-harmincas évekbeli férficipők. Női ruha egy sem. Gyerekkoromban, az ötvenes évek végén, a hatvanasok elején varázsige volt: „csomagból van”. Ezalatt a nyugati ruhaneműt értették a szülők. Most úgy éreztem magam, mint aki „csomagot kapott”. Teljesen kikupálódtam. Még elábrándoztam egy kissé a Vadölőben felnyitott titokzatos ládán, ilyesmi-ken, aztán már sorban jutottak eszembe a régi dolgok. Szavak, rövidítések, emberek. Az „IKKA-csomag”. Cugehőr, bisz gromoboj, hóbelevanc. „KEOK”.

Másnap éjszaka egy csapzott, szakállas férfi jött velem szemben lobogó, palackzöld ballonban és egy recsegő-zizegő csomagot nyújtott felém, melyből valami pergett az aszfaltra. — Vegye meg, kávé, marha jó kávé, semmi baja, itt dögöljek meg, ha akármilyen baja is van, csak kicsit kirepedt a zacskó és nem akarták ott megvenni a marhák — mutatott vaskos ujjaival a Duna poharazó irányába. Utolsó hatvan forintomért egy kiló kávé birtokosa lettem. Otthon megnéztem a pirosas zacskót: „IKKA KÁVÉ”. Édesanyám többszörösen elcsodálkozott — hogyhogy, ez még van? — De kisfiam, pörköletlen kávébabot vettél. És egy edényben a gázon megpörkölte, mint régen gyermekkoromban, egy fakanállal folyamatosan kevergetve a szemeket. Soha nem hittem volna, hogy még egyszer érezni fogom ezt az illatot. Ülök a kilences láda vastag, fekete nadrágjában, mellényben és IKKA kávékat kortyolok.

Gyűjtemények

— „A gyerek túl eleven, jó lenne lekötni valamivel” — mondták szüleim és máris kaptam egy pár bélyeget, meg egy kis albumot. Rögtön nekiültem rendezgetni, mint egy csöpp, idomított lény. Azóta gyűjtök. Nem bélyeget, azt korán abbahagytam. Például, amikor festeni kezdtem, megtanultam Picasso egy mondását: — „minden festő először gyűjtő, aztán, hogy nem tudja megszerezni kedves képeit, másolgatni kezdi azokat, hogy legalább saját kezdetlegesebb kivitelezésében, de meglegyenek a szeme előtt. Azután a minták összekeverednek,

már oly sok mindent szeret a gyűjtő, hogy lassan egyéniségnek hiszik, (nevezik)."

Egyre többet olvastam. Összegyűlt a rengeteg könyv. S ahogy teltek az évek, apám meghalt, az ő könyvei is átúsztak könyvtáramon. Egyre több volt a holmi, egyre nagyobb a gyűjtemény. Most már, ha utazni akarok, hogyha összeszedem bátorságomat, gondolok egy merészet, hiába, a gyűjtemény valóban „lekötött” (— Túl eleven a gyerek, le kellene valamivel kötni...) Annyira elmennék messzire...

Nemhiába történt, hogy a festő, akit előbb idéztem, időszakonként lezárta telifestett műtermeit s *elköltözött*.

Róma

Újabbán füstölőket gyúrok agyagból. Oklömnyi bábuk, belül üregesek, hogy jól kiégethetőek legyenek, és mondjuk a szemrészükön jön a bennük elrejtett kis kúp alakú füstölő füstje. (A szemrés formája fontos, az alakítja a füstoszlop formáját.)

Pedig félek a füsttől. Apám is sokat dohányzott. Az újabb kiadású könyvek fehér gerince megbarnult könyvespolcán, mint az egykori Central kávéház utódában az Eötvös klubban évekig a falak magasában felakasztott festményeim, melyeken a koncertekre összegyűlő fiatalok cigarettafüstje sötétbarna, ragacsos cseppekben lerakódott.

Édesanyámnak is tetszenek a kis agyagfigurák, kért egyet, hogy majd azzal illatosítson. Amikor fiatalabb koromban pipáztam, körbe kellett járnom a lakásban, hogy jó illat legyen, s mint füstölőm elődje pöfékeltem.

Barátom most Rómából hoz karácsonyi ajándékot. Cavalier Piranesi metszeteit a Városról. Szép nyomatok, de a papír túl fehér. Édesanyám megjegyzi, hogy csak hagyjam nála, kiteszi őket és nemsokára megbarnulnak. A lakásban minden cserződik, sötétül cigarettájának állandó füstjétől. Megborzongva nézem az Angyalvárat, a Piazza Navonát, a Campidogliót.

Csillagképek

Némileg megnyugodtam, amikor a Gellérthegy utca aszfaltján egy éjszaka megtaláltam a Nagyvilág 1963. évi februári számában Kafka: *Levél apámhoz* című írását s az utcai neon alatt szokás szerint egyből beleolvastam a leletbe láttam, hogy nem vagyok valami különös lény, hiszen egy ilyen komoly ember is, akit szeretek, ezt írja:

„Drága Apám,

a minap egyszer megkérdezted, miért állítom azt, hogy félek Tőled. Mint rendesen, ezúttal sem tudtam, mit feleljek, részint épp Tőled féltemben, részint meg azért, mert e félelmet sokkal több körülmény indokolja, semhogy élőszóval részletezve akár félig-meddig is összefoglalhatnám. S ha most írásban próbálok válaszolni Neked, még ez is túlon túl hiányos lesz, mivel félelmem s mindaz, ami belőle következik, az írásban is gátol, ha Rólad van szó, és mert az anyag nagysága jóval túlnő emlékezetemen és értelmemen.”

A sorokat akkor is és most is magaméinak érzem. Kafka harminchat évesen írta ezeket apjához, én most leszek harmincöt, és élőszóban már semmikor nem beszélhetek Apámmal. Íróasztalánál ülök, csuklómon Cortèbert karórája, és ahányszor az órára pillantok, látom a fekete számlapon azokat a furcsa, csillagképekhez hasonló foltokat, melyek mosáskor maródtak a számok közé, nem a Cassiopeia, vagy az Aldebarán, csak maró mosószercepppek.

Én is leírhatom: — „Írásaim Rólad szóltak”.

Brod, Januch, vagy maga K. írta, elfelejtettem, az úgynevezett művész nem szárnyal valami magasan, fenn, ott a többiek szállanak. Ő lentebb repül, gyengébb madár, de jobban látja a földet.

Én mostanában hozzád repülök közelebb, Apám.

Karóránk csillagképei közé.

TAKÁTS GYULA

Védfalnak rakták

*Védfalnak rakták e követ...
Török és minden pogány ellen
védték a földet és hazát...
Ma is azt védik e hegyen,
szétdőlve is szőlők hadát.*

*Elnézem hosszan e makacs falak
tört hadsorát a vár alatt...
Derék kövek és mennyi kéz
ízen az egyre szárazabb hegyen...
Szavukat szikrázza a mész*

*pincék faláról s temetők felett
a fák, mint kéklő angyalok
mondják s kérdik tovább!... És ki felel?...
Hatalmas iskola a vár alatt,
de fölrakják-e újra faladat?*

A boldogság keresésének útjai és útvesztői

A boldogság fogalma legalább annyira összetett, mint az ember maga. Valamiképpen magát az embert jelenti, nem a kijelentő állítások, hanem a „kell” típusú megfogalmazások értelmében. A „boldogság” jelenti azt a kimondott, vagy rejtett célt, ideált, amely irányába az ember törekszik, vágyakozik, amely többnyire kisiklik a markunkból. A „boldogság” kifejezés ezért alapvetően etikai természetű, a szónak metaetikai értelmében (Moore, Frankena).

A „boldogság” kifejezés egyszóval az ember önértelmezésének etikai dimenziójával kapcsolatos kijelentések foglalta. Amikor tehát a boldogságkeresés útjait és tévútjait vesszük szemügyre, az ember önértelmezéséből indulhatunk ki.

Sorra kívánom venni az ember biológiai, idegéletani mivoltából fakadó önértelmezési lehetőségeit. Ezt követően lélektani és szociálpszichológiai vonatkozásokra térek ki. Az egyes értelmezési síkok egyoldalú, kizárólagos használata egyben a hamis boldogságkeresés útjait is meghatározza. Ezen értem például azt, hogy a kémiai szerekkel előidézett „boldogság”-állapot végső soron olyan zsákutcája az önértelmezésnek, amelyben az ember kizárólag biológiai lényként jelenik meg. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy az alkoholistának nem lehetnek elképzelései a transzcendenciáról, azonban önmaga ontológiai totalitását (azaz transzcendenciáját) érdemben átfogni mégsem képes.

A „boldogság” fogalomról egyébként elmondhatjuk, hogy negatív terminusokkal könnyebben definiálható. Világosabb számunkra, mi nem boldogság, mint hogy mi is az valójában. A „van” könnyebben megragadható, mint a „kell”. Munkatársam, Zöld Bálint kimutatta, hogy az emberek önmagukról alkotott képe sokrétű, árnyalt, saját ideáljuk azonban sablonos, egyedi vonásokat nélkülöz, elnagyolt. Átvitt értelemben nyugodtan állíthatjuk, hogy az ember boldogságfogalma általában leegyszerűsített, elnagyolt sémák együttese. Az élet nehézségeit, a szenvedést ezernyi egyéni árnyalatban éljük át, a szenvedés a sajátunk. A szenvedés, vagy ennek lelki változata a szorongás, a semmi üzenete (Heidegger). Ontológiai szempontból meghatározza helyünket a Lét (Sein) és a Semmi között. „Patior ergo sum” ahogy egy korábbi tanulmányom címében megfogalmaztam.

A boldogság ritka pillanatairól kevés élményünk van, fantáziánk elakad, ha a boldogság egyéni megvalósulását próbáljuk elképzelni. Mennyivel színesebben ábrázolja a művészet a poklot, mint a mennyországot, mennyivel olvasmányosabb Dante *Infernója*, mint a *Paradiso*. A boldogságkeresés egyben a boldogság definíciójának keresése is. A boldogság fogalma az ember létének egészére vonatkozik, s alapvetően a szubjektumhoz kapcsolható. Ezért egy mindenkire érvényes boldogságfogalom csak bölcséleti és teológiai természetű lehet.

A diffúz boldogságvágy konkrét egyéni fogalmakkal írható le, konkrét megvalósultságban ölt testet.

Lehetséges, hogy boldognak az az ember nevezhető, aki önmaga számára elfogadható és megvalósítható boldogság-definíciót tud alkotni.

Biológiai definíciók

Az élet önmaga számára optimális feltételeket keres, szükségleteit optimális mértékben igyekszik kielégíteni. A táplálkozás, a víz, a levegő, a környezet kémiai összetétele iránti igény nem csupán a faj, de az egyed mértéke szerint is különböző. A „boldogság” biológiai szinten az egyed biológiai szükségleteinek optimális biztosítása. Úgy vélem, ez a mozzanat még a legmagasabb szinten értelmezett boldogságfogalomnak is része. „Conditio sine qua non” amely nélkül nem képzelhető el bármilyen más boldogságfogalom. Bizonyára egyikünk sem várja el az éhező afrikaiak millióitól, hogy egy kiadós étkezés utáni vágyukat modern antropológiai eszmékre váltsák. A felszabadulás-teológiájának is ez az alapgondolata: a hit szabad akarati döntést tételez fel. Az éhező ember azonban nem szabad.

Úgy tűnik, nem csupán az egyed, de a faj is a maga boldogulására törekszik. Az „önző gén”, génkészletünk (gene pool) optimális feltételeket követel önmaga továbbörökítése érdekében. Ennek a célnak még az egyén életét is alárendeli. Számos faj egyedei elpusztulnak a megtermékenyítés után. A szociobiológusok úgy vélik, hogy az emberi történelem, társadalom eseményei, eszmék, vallások is az emberi génkészlet (gene pool) fennmaradásának céljait szolgálják. „Kihalnak” azok az eszközök, gépek, államok, eszmék, sőt vallások, amelyek az alapvető feladat értelmében kevésbé hatékonyak, mint mások. E gondolatok szellemi elődje Nietzsche, aki az etikát biológiai törvényekre vezette vissza.

A „biológiai” boldogságkeresés hamis útjai

Mégegyszer leszögezzük, hogy „boldogság” nem definiálható biológiai jóllét nélkül (kivételes szellemekről, tudatosan vállalt lemondásról, betegségről most ne beszéljünk). Ugyanakkor azt látjuk, hogy számos embertársunk számára a táplálkozás, az ivás, a szexuális örömeik jelentik a dionüszoszi boldogság kizárólagos kritériumait. A freudi pszichoanalízis emberképe lényegében nem más, mint a libido önmegvalósítása. Saját szűkebb szakterületemen az utóbbi évtizedben gyakorivá váló étkezési zavarok kerültek a figyelem előterébe. Akár a táplálkozási ösztön túlburjánzása (bulímia), akár ennek teljes elutasítása (anorexia) az egyén életét elsődlegesen meghatározó problémává válik. A jóléti társadalmak a biológiai örömszerzés számtalan változatát kínálják. A kommunizmus romjaiból felemelkedő országok a fogyasztói ideál vonzaskörébe kerülnek, míg a harmadik világ számára ez a „boldogság” továbbra is elérhetetlennek tűnik. A jóléti államok biológiai életfeltételeit a környezeti katasztrófa fenyegeti. Nincs kizárva, hogy a közeljövőben a boldogság biológiai feltételei közé az „élhető környezet” fogalmát is be kell vonnunk.

Úgy vélem, hogy a „boldogság” fogalmának biológiai redukciója az, ha a környezeti veszély miatt minden civilizációs fejlődést elutasítunk. A boldogságkeresés tévútja az is, ha a „vissza a természethez” jelszó újkeletű formáit helyezzük előtérbe Rousseau késői tanítványaként.

A boldogságkeresés idegéletti szempontjai

Agyunk, amely a lelki működések alapja, optimális tevékenységét bizonyos belső feltételek fennállása esetén tudja biztosítani. E feltételek részben idegélettiak: az ún. belső aktiváció bizonyos szintjét tételezik fel. Másrészt biokémiai feltételekről van szó. Ilyenek az idegsejtek közti kapcsolatokat lehetővé tevő és szabályozó anyagok (pl. a neurotranszmitterek, vagy az endogén opiátok). Az agy belső állapota bizonyos határok között ingadozhat, s e határokat meghaladva az agyműködés lehetetlenné válik (például tudatvesztés esetén). Ennél még fontosabb, hogy e belső állapotnak van egy optimális szintje, amely mellett agyunk működése is optimális. Másrészt e belső állapot a szubjektív közérzetet jelentősen meghatározza. A jóllét érzése mindenkinél az agyi izgalom egy meghatározott szintjéhez kapcsolódik. 1978-79-ben végzett vizsgálataim is arra utalnak, hogy a neurotikus személyek jelentős része belső optimumát nem tudja kellően szabályozni. Ezért könnyen külső kémiai vagy szociális hatások áldozatává válik.

Külső ingerléssel, alkohollal, kábító- és más szerekkel ez a belső állapot módosítható. Ezek a szerek alkalmasak arra, hogy az egyén belső állapotát az általa kívánt irányba módosítsák. Alkohollal, kábítószerekkel agyunkat hamis boldogságélménybe korbácsolhatjuk. Az alkoholizmus és a kábítószer-élvezet korunk egyik legsúlyosabb közegészségügyi-szociális problémája. Összefoglalóan önpusztító viselkedésről beszélünk. Egy kábítószeres csoportban egy betegem a következőt mondta: „önök, orvosok azt hiszik, ha betartjuk utasításait, meggyógyulunk. Pedig számunkra ez az alternatíva: meggyógyulni vagy nem, nem létezik többé. A mi alternatívánk: pusztulni egyszerre vagy lassacskán.”

Ezt az önpusztító folyamatot, amely napi boldogság-morzsákra váltható, lélektanilag is nyomon követhetjük. Az alkoholista énjének egyre nagyobb részét választja le önmagáról. Ez az inkommunikábilis, közölhetetlen én-rész „elpusztul” már az egyén halála előtt. A kérdést a Morenon házaspár tanulmányozta részletesen.

A boldogságkeresés szociális útjai

Társas közegben minden motivált viselkedés magasabb intenzitással folyik le, mint ezt Lippit 1898-ban már megállapította. Ezt a többletet, amelyet tehát a társas közeg biztosít, szociális facilitációnak nevezzük. Az étvágytalan egyén vidám társaságban jóízűen eszik, társaságban jobban izlik a sör, erotikus közegben a nemi vágy felkorbácsolható. Nem csupán a biológiai, de a szociális motívumok is erősebbek: közösségben könnyebb a fáradságos munka, könnyebb nemek célokért küzdeni, szeretet-műveket megvalósítani.

Az ember alapvető motivációi szociális természetűek. Ezeket sokféleképp csoportosíthatjuk. Legáttekinthetőbb Atkinson rendszere, aki hatalom-, teljesítmény- és szeretet (affiliációs) motívumcsoportokat különít el. E motívumok határozzák meg az egyén szociális viselkedésének irányait. Egyben alkalmasak arra, hogy a személy önértelmezésének alapját képezzék. Figyeljük meg, ha valakivel megismerkedünk, elsősorban társadalmi helyzetét (hatalom), munkásságának eredményeit (teljesítmény, anyagi prosperitás), s esetleg családi viszonyait (szeretet) tárja fel előttünk. Sokak önértelmezése ebben ki is merül. A

pszichoterápiás gyakorlatban nem ritka, amikor a páciens a fentiekén túlmenően szinte semmit nem képes beszélni önmagáról. Mintha ezen adatokon túlmenően nem is ismerné magát. A WHO egészség-meghatározása a szociális jóllétet is magába foglalja (egészség = testi, lelki és szociális jóllét).

Hamis boldogságminták a szociális motívumok mentén

A három fő szociális motívum egyensúlya esetén valószínű, hogy az egyén nyitott marad olyan önértelmezés irányában is, amely a mai ember boldogság-fogalmának megfelelő. Az egyes motívumnyalábok egyoldalú eluralkodása hamis, kockázatos boldogságutakra csábít.

Nem ritka, hogy a hatalom válik az egyén boldogulásának egyetlen lehetséges útjává. A történelem számtalan példáját szolgáltatja a hatalom megszállottjainak, tragikus bukásaiknak. Elég, ha csak a nagy francia forradalom, vagy a bolsevik forradalom vezéralakjaira gondolunk. A volt keleti blokk országainak földcsuszamlásszerű átalakulása a „hatalom = boldogság” kudarcának mindennapos példáit szolgáltatja. A korábbi hatalmi struktúrát kiszolgáló és hasznát élvező személyek nagy száma marad napjainkban talaj nélkül. Nem egyszer kezelésre szoruló boldogtalan, neurotikus állapot lép fel, amelyet korábban peresztrojka-neurózisnak neveztem. A hatalmi motívum ellentettje, a szubmisszív viselkedés szélsőséges formái is hamis boldogságutak lehetnek. A szubmisszív egyén egy hatalmat képviselő személy vagy társadalmi struktúra kiszolgálójává válik. „Boldogsága” már nem az övé, hanem előírják neki. Az előírások, struktúrák azonban változnak, mint manapság látjuk. A személy magára marad, újabb hatalom felé orientálódik (damaszkuszi út megoldása), vagy végképp kicsúszik a társadalom peremére, boldogtalanságba süllyed (Durkheim-Merton-féle anómia).

A civilizált világ polgárainak jelentős része az egyéni teljesítmény, a siker, a szakmai hírnév, az anyagi prosperitás vonalán keresi boldogulását. A teljesítmény-elv a világ eme részén látványos anyagi sikereket mutathat fel. Ugyanakkor nem állíthatjuk, hogy a fejlett világban az emberek feltétlenül boldogabbak lennének. Mindez nem csupán társadalmi méretekben igaz. Az egyoldalú teljesítményhajszolás többnyire csak átmeneti boldogság-morzskákkal szolgál, nem egyszer lelki, vagy akár testi betegség az eredménye. Közismert a mindent akcióban levezető személyiségtípus (ún. behavior „A”) és a szívinfarktus kapcsolata.

A teljesítmény motívum követelését teljesen elutasító személyek nem ritkán a hatalmi, vagy még inkább a „szeretet”-motívum hamis pályáin sodródnak. A 60-as évektől egyre erőteljesebbé váló csoportmozgalmak háttérben a szociális facilitáció többletenergijának, a csoport dinamikai légköre által biztosított érzelmi hatásoknak a keresése áll. E csoporttörekvések sokszor vallásos színezetet öltenek, vagy kifejezetten vallásos indíttatásúak. Számos pozitív vonásuk mellett e csoportok sokak számára a boldogságkeresés tévútjaiává válnak. Nem egy manipulatív vezető ügyesen használja fel a csoport erőit a saját presztízsének, hatalmának, vagy jövedelmének növelésére.

A boldogság személyiséglélektani definíciója

A személy belső békéjét, harmóniáját az énstruktúra két elemének a viszonyával jellemezhetjük. Az önkép (Selbstbild) és az énídeál (Idealselbstbild) egymástól való mérsékelt távolsága jó szociális beilleszkedéssel jár együtt. Az egyén önmagával való viszonyát pozitív önértékelés, ugyanakkor — ideáljai értelmében — többre, jobbra törekvés jellemzi. Lelkiismereti funkciói figyelmeztetik, ha észlelt viselkedése eltér az ideáltól, ugyanakkor nem támasztanak megvalósíthatatlan követelményeket (mint az aggályos-skrupulózus-lelkiismeretűeknél).

Harmonikus én-struktúra a boldogság sine qua non feltétele. Ahogy az éhezőtől sem várjuk el, hogy boldog legyen, a neurotikusoktól, depressziósoktól sem, akikre az jellemző, hogy ez a belső struktúra megbomlik.

A boldogságkeresés lélektani torzulásainak két formáját ismerjük.

1. Az énídeál túlzott uralma esetén az egyén extrém törekvéseket és célokat tűz maga elé. Mivel a többre és jobbra törekszik, boldogságát úgy véli elérni, hogy ideáljait igen magas szinten fogalmazza meg. A keresztény ember különösen könnyen esik ebbe a csapdába, hiszen végső törekvése Isten. A hagyományos nevelés is az ideális értékeket hangsúlyozza.

Az én-ideál extrém követeléseivel szemben az én alulmarad, negatív értékelést kap. Lélektani értelemben azt mondjuk, nagy az önkép-énídeál távolság, az önkép negatív. Nyelvileg az önképre „van” típusú, az énídeálra „kell” típusú állítások jellemzőek. A negatív önkép esetén a „kell” típusú kijelentések uralják a nyelvet. Az egyén saját személyét mintegy „átemeli” az énídeálba. A boldogságkeresésnek ez kudarcos útja: a negatív önkép neuroziszok, depressziók csírája.

2. A boldogságkeresés másik lélektani torzulása ellenkező irányú. Az önkép-énídeál távolság eltűnik, az én e két mozzanata egybeesik. Vagyis az én egyben ideális. Minden, ami az egyénnek része, egyben ideál, minta, mások részére. A „van” típusú kijelentések egyben rejtett „kell” állítások, de mások számára. Az „én” a boldogság forrása, ezért mindennek az ént kell szolgálnia. A pszichopatológia nárcizmusnak nevezi ezt az állapotot.

A modern kor emberére különösen jellemző ez az állapot. A társadalom számos intézménye áll az egyén szolgálatára. Szakértők hada gondoskodik arról, hogy az egyén biológiai, lélektani és szociális szükségletei kielégüljenek. A saját személyével kapcsolatos kötelezettségeket is szakértők, gépek veszik le a válláról. Ezért is beszélhet Ch. Lasch a nárcizmus koráról napjainkban. A boldogság fogalmát a jóllét, az egészség fogalma váltja fel. Az egészség-kultusz, amely napjainkban annyira előtérben van, e modern nárcizmus egyik formája. A napi boldogság a napi koleszterinszinttel válik azonossá, nem az élet, hanem a hosszú „minőségi” élet válik legfőbb értéké. Hatalmas fogyasztói ipar áll ezen cél szolgálatában.

Az öntömjenezés boldogsága ingatag: állandó apparátust igényel, amely a tömjénfüst áramlásáról gondoskodik. Az embertársak többnyire elfordulnak a nárcisztikus személytől, aki magára maradván, kétségbeesésbe zuhan. Az eredmény többnyire ugyancsak depresszió, vagy akár öngyilkosság.

A boldogság fogalma a mai ember önértelmezésében

A boldogság — modern antropológiai értelemben — mégsem redukálható lélektani fogalmakra. Az ember összehasonlíthatatlanul több, mint saját lélektani (vagy élettani) apparátusa.

A bevezetőben a boldogságra való törekvést etikai kérdésként fogalmazzuk meg. E fogalomban ugyanis az embernek az a törekvése ölt testet, amely önmegvalósításának végső irányát megszabja. Nem annyira a „van”, mint inkább a „kell” világába tartozik.

Amikor a modern embert etikai lényként jellemezzük, meg kell határoznunk az etikai reflexió végső irányát. Ez az irány az ember transzcendenciájának felismerése, helyesebben újraértelmezése. Platón számára a látható világ az ideák halovány visszfénye. A mai ember úgy értelmezi önmagát, mint a végtelen lét egy-egy megvalósításra váró tervét. Az egyén tehát nem lesz, történik, hanem megvalósul. Az önmagára eszmélésben, a szubjektumban a lét totalitása tárulkozik fel, az egyén a transzcendenciára reflektál. A „kell” parancsa nem külső előírás, hanem szabad döntés és felelős tett.

A keresztény ember számára a transzcendencia megragadása egyben Istenre való hagyatkozás. Az ember önmagát, mint Isten teremtményét értelmezi, s etikai kijelentéseiben végső soron a tőle kapott szabadságra hivatkozik. A biológiai, pszichológiai vagy szociális erők által determinált cselekvés mint szabad tett jelenik meg a szubjektumban, az ember Istenre hivatkozó önértelmezésének fényében. A boldogság tehát nem az etikai redukcionizmus valamely változatának derivátuma, nem valamely biológiai, érzelmi, szociális jóllét állapota. Nem egyenlő a modern egészségfogalommal sem. A boldogságot inkább úgy fogjuk fel, mint az ember önértelmezésének végső horizontját. E horizont nem valami-féle passzív keresés és megtalálás, hanem inkább alkotó munka eredménye, amelyben a hívő ember az önmagát közlő Istenre ismer.

Számunk szerzői:

Joachim Wanke erfurti püspök

Tomka Miklós szociológus, Országos Lelkipásztori Intézet

Dobai Péter író, költő

Vasadi Péter író, költő

Lábass Endre író

Tringer László orvos, egyetemi tanár

Borbély Szilárd író

RÓNAY LÁSZLÓ

A rokokótól a romantikáig

Az irodalmi kultúra megújulása

Nyugaton a polgárság vette át a vezető szerepet a kultúrában. Nálunk ez az osztály inkább néhány felvidéki nagyvárosban volt igazán jellegadó. Mégis jórészt polgári sorból származók alakították ki azokat a fórumokat, amelyek az írott szót szélesebb körben is terjesztették. Polgár volt Rát Mátyás, az első magyar nyelvű hírlap, a *Magyar Hírmondó* (1780) indítója. Az ő lapja Pozsonyban, a következők Bécsben jelentek meg. Eleinte bátor politikai kommentárokat is megjelentettek, a jakobinus mozgalom felszámolása után inkább csak hírek közlésére szorítkoztak. Kazinczy Ferenc *Magyar Museuma* már igazi folyóirat volt, akárcsak későbbi *Orpheusa*. A komáromi, 1789-ben indult *Mindenes Gyűjtemény* viszont népszerű lap volt, mert az asszonyok számára is közölt olvasmányokat.

A hirtelen meginduló irodalmi élet jelentős eseménye volt a Kármán József és Pajor Gáspár szerkesztésében megjelent *Uránia* című folyóirat, amelyik csak eredeti magyar alkotásokat közölt, fordításokat nem. Az *Urániával* kezdődött az a folyamat, amelynek végeredményeképpen Pest később az ország irodalmi központja lett. Korábban több nagy városban is működtek egymástól jórészt elszigetelt irodalmi közösségek, amelyek azonban épp szétszórtságuk miatt nem lehettek elég hatékony műhelyei a műveltség emelésének.

A bécsi udvar természetesen nem nézte tétlenül az eszmék szabad áramoltatására szerveződött, növekvő számú intézmény működését. Rendkívül alapos és precízen működő cenzori hálózatot épített ki, amely különféle formákban és struktúrák szerint, de évszázadokig bénította még a magyar szellemi életet, s minden korban az uralmon lévő rendszer, osztály — rendszerint kisebbség — érdekeit érvényesítette erőszakos intézkedéseivel. A 19. században a Habsburg-birodalmat szinte behálózták a különféle cenzori szervezetek, amelyeknek központja Bécsben működött. Később más és más központok alakultak ki, aszerint, hogy Magyarországon éppen melyik nagyhatalom erőszakos befolyása érvényesült...

Voltak természetesen más törekvések is, melyek a külföldi mintákat igyekeztek meghonosítani, szerencsére ezek irodalmi vonatkozásban igyekeztek frissíteni költészetünket és prózáinkat. *Ráday Gedeon* (1713-1792) honosította meg a rímes-időmértékes verselést, s ezzel nála jóval nagyobb tehetségű lírikusok számára készítette az utat. A már említett Barcsay és a grófi méltóságot viselő *Fekete János* a felvilágosodás humánus eszményeit igyekeztek verseikbe foglalni. *Péczei József* azon felül, hogy verseket és költői meséket írt, Voltaire-t fordított.

Csokonai Vitéz Mihály

Már kollégiumi évei alatt ritka formaérzékről tett tanúságot. Egészen fiatalon arról volt nevezetes, hogy ő írta az első rímes jambikus verset magyar nyelven, és elsőik között próbálkozott egy nálunk nehezen meghonosodó versformával, a szonettel. Bámulatos pontossággal és érzékkel rímelt. Míg elődei és kortársai kicsit fésületlenül hagyták a sorvégeket, nála sosem találunk hibára, a sorok összecsengése tiszta, s érezhető kedvteléssel kereste a meglepő, olykor bravúros megoldásokat.

Mi sem állt távolabb tőle, mint a szentimentalizmus kicsit mesterkélte fájdalom-kultusza. Ízig-vérig öröme hangolt poéta volt, s az örömet a legnehezebb helyzetekben is, olykor szinte hősieks elszánással igyekezett kifejezni. Ebben az a meggyőződése segítette, hogy az örömeiket nem a valóságban, hanem a képzeletben találjuk meg. *Az én poézisom természetete*, amelyben talán legszebben és legtisztábban fogalmazta meg a rokkó életérzést, e nembn a magyar líra egyik legtökéletesebb darabja, egyben az irányzat betetőzése. Az alapvetően rokkó kifejezésmódot azonban finom ízléssel ellenpontosza és hitelesítette a költeményeibe magától értetődő természetességgel beledolgozott népies kifejezések és fordulatok révén, amelyek sosem erőltetettek, nem törnek meg ihletének természetes menetét. A pásztori idill közhelyeit ő helyettesítette először a valóságból vett képekkel és fordulatokkal. Ezzel forradalmi változást hozott líránkban. Addig szinte kötelező feladata volt a költőnek, hogy mitológiai sablonokat alkalmazzon, s ezekben rejtse legszemélyesebb mondanivalóját. Csokonai nagy moralizáló verseiben, épp a mondanivaló komolyságát átérezve, az egyszerűsítésre törekedett. Már a szemléletében kicsit maradi *Magyar! hajnal hasad* című versében megfigyelhető a felvilágosodás legkedveltebb jelképeinek könnyed alkalmazása. Hamarosan rá kellett ébrednie, hogy a magyar nemesi ellenállás büszke jelszavai mögött voltaképp üres pátoz rejlik, a nagy szavak a tettekre való képtelenséget álcázzák. *A magyar gavalérban* még dicséri a magyaros öltözék pompájával kifejezett hazafiasságot, *A bagoly és a kócsag* azonban már ugyanennek éles, szellemes paródiája, Csokonai humorának egyik remek megnyilatkozása. A szomorú műveltségi állapotok, a hiába remélt főúri támogatás mind mélyebb társadalomkritikára készítették. A magyar iskoladráma hagyományai-ból és a kor német színműírásaiból is merített egyetlen színdarabjában, a *Méla Tempefőiben* azonban saját sorsa minden keservét ábrázolni tudta: a címszereplő az ágról szakadt költő, éles kritikával szemléli korát, mely nagyon is jól érzi magát tunya tétlenségében.

Azt is felismerte azonban, hogy nem mindenki tétlenkedik. Vannak, akik hatalmas gaztetteket követnek el, s ezért hősnek nevezik őket, szemben a kis szélhámósokkal, akik akasztófán végzik. *A had* című leleplező versének egyes részletei az apokalipszis félelmetes látomásait idézik. Ugyanakkor vannak benne olyan mesteri leíró ellenpontok is, amelyek majd Petőfi *János vitézében* térnek vissza. Személyes tapasztalatainak megfogalmazása kelthette fel benne e tapasztalatok filozófiai általánosításának igényét. Így születtek Voltaire és Rousseau eszméit a legmagasabb költői színvonalon népszerűsítő nagy bölcséleti költeményei, a *Konstancinápoly* és *Az estve*. Az előbbiben „a szentség színével bemázolt babona” megtestesítőjét, a hatalommal összefonódott s azt készségesen kiszolgáló egyházat leplezi le a felvilágosodás eszméinek jegyében. *Az estve* viszont az embernek ember általi kizsákmányolásának tűnődő elmélkedések kíséretében kifejezett hiteles bírálata.

A múlt felé való fordulás, a gyökerek kutatása már ekkor sürgető kötelességévé tette költőinknek, hogy epikus formában is fel kellene tárniuk azokat a történelmi előzményeket, amelyekről megfelelő forrásanyag híján igencsak romantikus elképzelések éltek a köztudatban. Ilyen eposznak szánta Csokonai az *Árpádiászt*, amelyről azonban homályos ismereteink lehetnek, szövegét ugyanis csak töredékesen ismerjük.

Annál teljesebb a képünk nagy szerelmi élményéről, az őt Vajda Júliához fűző érzelemről, amelynek meglehetősen tragikus volt a kifejelete, hiszen a bölcs apa lányának biztosabb jövőt szánt, mint az éhenkórász poéta oldalán bízvást rá váró nélkülözéseket. A szenvedély hőfokáról azonban hiteles képet nyerhetünk a Lilla-versekből, amelyek Balassi szerelmi költészetének hevét idézik, bár Csokonai ciklusában lényegesen több az évődő elem. Költészetének ezt a rétegét is újszerűvé teszi az élményt hosszú évszázadokig semlegesítő vagy takargató mitologikus köntös elvetése. Csokonai költeményein érződik az átélt szerelem megtisztító hevülete, amelyet azonban a megállíthatatlanul elmúló idő szomorú de belenyugvó szemlélete ellentételez. Ez a fajta ellentételezettség és bölcseleti mélység majd Petőfi és Vörösmarty szerelmi lírájában tér vissza, hogy Adynál nyerje el modern megfogalmazását. Lilla elvesztése Csokonai költészetének legfájdalmasabb hangjait hívja elő. Érthető, hogy csalódása a rousseau-i magányosság ideálját állítja szemléletének középpontjába, bár *A reményhez* jól sejteti, milyen fájdalmas volt veszteségének érzése. A rokokó kifejezésmód még meglévő emlékeit az emberi fájdalom és a könnyes rezignáció homályosítja el a versben, s azt hihetnők, hogy a reménységtől fájdalmas sóhaj kíséretében búcsút vevő költőt a depresszió keríti hatalmába.

Csokonait azonban joggal hasonlították méltatói kora nagy zeneszerzőjéhez, Mozarthoz. Szellemi rokonságukra nemcsak az utal, hogy a költő lefordította a Varázsfuvola szövegét. Életművük legbensőbb természete is sok hasonlóságot mutat: a reménytelenség fájdalmas hangjait ellentétező derű mindkettejükönél közös. Ahogy Mozartnál természetes egységbe forr a g-moll szimfónia vagy a d-moll zongoraverseny búcsúzó fájdalma és a Varázsfuvola szabadkőműves emelkedettsége, derűje, úgy a nagy szerelmi élmény elmúlását fájdalmasan és rezignáltan mérlegelő Csokonai is képes megalkotni az első magyar humoros eposzt, a *Dorottyát*. Az 1799-ben készült alkotás egy farsangolás keretében a magyar nemesi életformának számtalan jellemző motívumát mutatja be s ironikusan-szatirikusan gúnyolja ki az idegen szokások szolgai majmolását. Derűs hatást keltenek az eposzi jelzők, a feloldás pedig a mesék boldog békességét idézi. A Dorottyában számtalan néprajzi mozzanat is található, Csokonai ugyanis tudatosan igyekezett feloldani azt az ellentétet, amely a népdal és a műdal között feszült. A *Szerlemdal a csikóbőrös kulacshoz* már teljes sikert hozott e vonatkozásban: a költő a népdal logikájához is alkalmazkodni tudott benne. Kezdeményeit Petőfi teljesítette be.

A búcsúzó debreceni években is megcsendítette a mozarti hangot nagyszerű anakreóni verseiben, amelyek tőszomszédságában olyan megrendítő, a végre tekintő, realiztikus költeményei akadnak, mint a *Tudógyűléadásomról* és a *Halotti versek*. Utóbbi mintha a zeneköltő Requiemjének ikerdarabja volna. Ugyanúgy a hit és az örökkévalóság szólamát hangsúlyozza a legerősebben, mint a *Lacrimosa* tételben elnyugvó mozarti búcsúmű.

A zeneszerző és a költő is megrendelésre készítette utolsó összefoglaló művét, s a földi világtól elrugaskodva mindketten a lélek mezőire léptek a halál közelségében.

Fazekas Mihály

Mint Csokonai, Fazekas Mihály számára is Debrecen volt a szemléletmeghatározó közeg. Ő is a Kollégium növendéke volt, de a tógát huszároltözékre cserélte. 12 évig szolgált az I. lovasezredben. Szinte egész Európában megfordult és főhadnagyi rangig vitte, mégis inkább volt poétikus lélek, amit az is mutat, hogy 1796-ban, elunva a háborúskodást, lemondott rangjáról, s békés bölcs agglagényként élt szülővárosában. 1828-ban halt meg.

A katonaság is lehet lírai élmény ihletője, ezt bizonyítják első, olykor patriarchális hangvételő versei, melyekben lelkesen buzdítja rohamra vitézeit. Nemso-kára azonban megcsömörlött a vértől és a pusztítástól, s vígan intett búcsút a vitézkedésnek (*Búcsúzás a hadi élettől*). Debrecenben őt is Rousseau szomorú magányosság-érzése kerítette hatalmába. Vigasztalást a természet jelentett számára, melynek apróbb jelenségeit nagy megjelenítő erővel ábrázolta rövidebb lírai költeményeiben. Szívesen énekelte meg a tavaszi eső jótékony hatását, lelkesülten köszöntötte a természet megújulását, s általában is érezni költészete e szakaszában született verseiben, hogy számára nem költői feladat egy-egy napsütötte táj hiteles bemutatása, hanem e verseiben egy valóban természeti ember ad számot a valóság tényei és változásai által hitelesített érzéseiről és gondolatairól.

Páratlan hatást tett *Ludas Matyija*, amely születése után ponyvakiadásokban a legegyszerűbb olvasórétegekhez is eljutott, s bennük is erősítette azt a mesékben minduntalan igazolást nyerő tudatot, hogy a gonosz elnyeri méltó büntetését. A szokatlan és merész az volt, hogy e gonosz nemesember, míg megleckéztetője ripők parasztgyerek. Döbrögi is, Ludas Matyi is jelképpé váltak. Azzá tette őket a feszes szerkezetben, nagyszerű komikummal megírt történet, mely számtalan nyelven is sikert aratott.

Kazinczy és köre

Csokonai igazán nagy, maradandó hatású költő volt. Fazekas egyetlen művével beírta magát irodalmunk történetébe. Kora történetét azonban egyikük sem befolyásolta oly mértékben, mint a magát szisztematikus következetességgel az irodalmi élet és az irodalom orákulumává magasító *Kazinczy Ferenc* (1759-1831). Rengeteget köszönhet neki a magyar irodalom, hiszen működése által ráébredhetett önön fontosságára. Körülötte alakult ki az az irodalmi élet, amelynek hiánya sokáig visszavetette a líra és a próza egységesülésének folyamatát. Ugyanakkor azonban meglehetősen sokat ártott az irodalomnak, hiszen elveit igyekezett mértékké tenni, s azok nevében nála sokkal komolyabb tehetségeket is kritikus-barátai martalékaul vetett, gyakran súlyos törést, válságot okozva az igazságtalanul megbírálnak.

A magyar nyelvújítás is neki köszönheti győzelmét. Elévülhetetlenek az érdemei abban, hogy egységes magyar nyelvet beszélünk. Szívós és rendszeres tevékenysége révén győzelmet arattak az újító elvek. Felfrissült és korszerűsödött nyelvünk, részint a tájnyelvi szavak irodalmivá tételével, részint idegenből való átvételekkel s újak alkotásával. Kazinczy még képzőket is kieszelt és következetes használatukkal rengeteg olyan szót hozott az irodalmi nyelvbe, amelyet ma szókészletünk ősi elemének vélünk.

Irodalmi életművének nem versei a maradandó értékei, holott mások költeményeinek javítgatásában fáradhatatlan volt. Páratlan forrásgyűjteményt talá-

lunk hihetetlen szorgalommal írt levelezésében, s érdekes emléket állít eszmei kialakulásának, érdeklődésének *Pályám emlékezete* és *Fogságom naplója* című alkotásaiban. Hogy felfogása mennyire gátolta egy idő után a magyar költészet természetes fejlődését, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy előbb-utóbb majdnem minden hajdani híve szabadulni akart vezérkedő tekintélyétől. Ráadásul még akadémiakussá is választották...

A rendszeres magyar kritikai élet, az igényesség és elvszerűség megteremtésében Kazinczy vitte a pálmát. A rendkívül művelt, ugyanakkor erős akaratú emberek módjára meg volt győződve arról, hogy bizonyos irodalmi kérdésekben csak neki lehet igaza. Ebben a hitében erősítették azok a nála lényegesen kisebb tehetségek is, akik köréje gyűltek, s szerényen sütkéreztek dicsősége fényében. Ennek fejében hangos riadót fújtak, ha úgy vélték, hogy mesterük elvei — amelyeket ők természetesen fenntartás nélkül a sajátjaikénak éreztek — vesztélyben vannak. Az irodalmi élet szellemét Kazinczy s a kortársak által tiszteltet „triász”-nak emlegetett szentháromság irányította. *Vitkovics István*, a könnyedén folyó líra, *Szemere Pál* hol szellemes, hol zavaros disputa emberei voltak, *Horvát István* viszont a kor irodalomtörténetének egyik legérdekesebb alakja. Igazi magyarkodó nacionalista, elképesztő szószármaztatásai és magyartításai azt a hitet keltették naiv pályatársaiban, hogy a régi magyarok nemcsak a hunokkal voltak komaságban, hanem a bibliai zsidósággal és a nagy antik népekkel is. Ámuló hallgatóságának — amely egyetemi tanítványaiból, de jeles költőkből, például *Vörösmarty Mihály*ból is verbuválódott, — pillanatok alatt bizonyította be, hogy az *Ádám* név forrása a magyar ad ám, s a történelem bizonyossága szerint is a pártos melléknévből lett a parthus nép elnevezve. Kazinczy nagyon kedvelte a horatiusi középszer eszményét valló és valóban középszerű verseket író *Kis Jánost* is, akinek helyét nem kis túlzással *Berzsenyi* mellett jelölte ki, s ebbéli vélekedését a *Berzsenyire* rontó *Kölcsey Ferenc* sietett is megerősíteni és igazolni. Kevesebbre becsülte a mester a jó technikával verselő *Édes Gergelyt*, aki azonban hűségesen kitartott a vezér mellett.

Nem volt hálás dolog más ideálokat követni, mint amelyeneket Kazinczy és a köréje tömörült költők és kritikusok vallottak. Szegény jó *Berzsenyi Dániel* bizonyára fenntartás nélkül követte volna pallérozott elveiket, ha ő maga elég pallérozott lett volna. Így mulatságára szolgált a szóval könnyebben bánó, műveltebb ellenfeleinek, akik képtelenek voltak elismerni, hogy e folyvást önmagával vívódó, hallatlanul bizonytalan, új és új ismeretekre vágyó, de azokat félbe-szerbe megemészthető költő kora egyik legnagyobbja volt.

Berzsenyi Dániel

Lírájának kezdeti szakaszára a római poéták és a német nyelvű költészet igen alapos ismerete nyomta rá bélyegét. Kétségtelen, hogy az ő számára az élmény műbe foglalása különös nehézséget jelentett. Nem az a fajta költő volt, aki könnyed eleganciával ontja a verseket. Igazán akkor szárnyalt fel ihletése, amikor melankóliája megfelelő témára talált, s emlékezetéből olyan jeleneteket és gondolatokat hívhatott életre, amelyek némiképp ellentétben voltak a költészetének külső burkát alkotó horatiusi életfilozófiával, bár ezt is óriási elhithető erővel fogalmazta meg:

*Múzsám mosolygóbb tájakon andalog,
A csendes erdő boltjaiban szeret
Víg lantja zengeni, s rettegéssel
Néz az erős hadak istenére.
(Melisszához)*

Költészetét, mihelyt kilép a sztereotípiák közül, mély bölcséleti igény s a világ értelmezésének vágya hatja át. Pár versszakban is érzékeltetni tudta, hogy a világban élő ember voltaképp porszem, s a lét hatalmas folyamának mozgatója ezerévekben méri az időt. Minden elenyész, de új jelenségek is születnek:

*Te hoztad a nagy Minden ezer nemét
A semmiségből, a te szemöldöked
Ronthat s teremthet száz világot
S nagy idők folyamit kiméri.
(Fohászkodás)*

Megfigyelhető a magyar költészetben, hogy minden bizonytalan korszak szívesen fordul az egyensúlyt és nyugalmat sugalló antikvitáshoz, s ezekben a periódusokban új keletje támad Vergiliusnak, Horatiusnak és a többieknek. Így volt ez a szabadságharc bukása, 1849 után, így a jelen század harmincas éveiben, s ez történt a jakobinus mozgalom vérbe fojtását követően, a 19. század legelején, amikor az ókori római költők fordítása nem nyelvfejlesztő költői feladat volt, hanem követésük egyfajta életelv és életminta megtalálásának lehetőségét adta. Kazinczy maga is példának tekintette a klasszikus antikvitást, anélkül, hogy ennek lírájában komoly következményei lettek volna. Nem így Berzsenyi. A deákos iskola kezdeményei nála nyerték el betetőzésüket, a magyar deákos költőkkel ellentétben azonban ő az antik formákban saját magát szólaltatta meg, saját életének, elveinek kifejezési lehetőségére talált, amikor különféle versformákkal kísérletezett, vagy horatiusi sztereotípiákat ültetett verseibe. Horatius négy könyvnyi ódájának legszebb modern megfelelőit ő alkotta meg előbb kicsit túlcsigázott, majd egyre hatalmasabbra törő ódái verseiben, amelynek tartós hatása volt a magyar történetiszemléletre is, hiszen nemes értelemben vett konzervativizmusuk újra meg újra az egyensúly kiküzdésének lehetőségét ígérte zavaros korok számára. Hogy Kodály Zoltán, ennek a jó értelemben vett konzervativizmusnak legnagyobb képviselője oly szívesen zenésítette meg Berzsenyi ódáit, s nem egyszer épp a magyarság válságos történelmi periódusaiban, az talán sejteti, mennyire fontos költője volt a niklai remete a magyar életérzésnek. *A magyarokhoz* írt óda a hiteles, a népe sorsában magától értetődő módon osztozó, de azt kellő távoból szemlélni tudó, így az objektivitást is megőrző magatartás jelképe:

*Ébreszd fel alvó nemzeti lelkedet!
Ordítson orkán, jöjjön ezer veszély;
Nem félek. A kürt harsogását
A nyihogó paripák szökését
Bátran vigyázom...*

Ez a fajta költői azonosulás tovább élt Vörösmarty Mihálynál, de a konzervatívnak éppen nem nevezhető Petőfinél is, aki demokratikusabban, de voltaképp hasonló költői eszményeket fejezett ki a forradalmat előkészítő lírai verseiben.

Amikor 1805-ben Niklára költözött, az ott szerzett tapasztalatok vajmi kevésbé lelkesítették a korántsem birtokosi életformát folytatni szándékozó Berzsenyit. Egy ideig éppúgy száműzöttnek érezte magát, mint például Babits Mihály Fogarason. Írhatott volna hatalmas lélegzetű költői összefoglalásokat, mint az antik líra egyik jelese, Ovidius tette. Berzsenyi azonban a kisebb műfajokban volt igazán otthonos, ihletének menete s alaptermészete is ezekhez vonzotta. Tökéletesen magáévá tette az ódát, melynek hazafias pátosza egyezett történetiszemléletével, s talán még teljesebben az elégiát, amely viszont kétségekre hangolt, töprengő, mélabús alaptermészetének kifejezésére nyújtott lehetőséget. A „képzelet égi álmában” született *Búcsúzás Kemenes-Aljától* de kivált *A közelítő tél*, melynek természeti képeibe voltaképp az élet, az ifjúság és a remények elmúlásának tudatát transzponálja, a magyar líra maradandó remekei.

Kétségtelen, hogy a vidéki magányában gazdálkodó, borús látomásait megverselő Berzsenyi számára rengeteget jelentett Kazinczyval való kapcsolata, melynek révén kitágult ismeretköre, s megismerkedhetett a felvilágosodás eszméivel is. A két költő viszonya új műfaj indítója lett Berzsenyi lírájában. Horatius ösztönzéseitől sem ment költői leveleiben az ész kultuszának adott hangot. Ugyanakkor a rövid műfajokban jóval otthonosabb lírai természetének nem egészen felelt meg a bölcselkedő lírai levélforma, melyben kedélyhullámozásait nem fejezhette ki annyira természetesen. Ekkor születik azonban egy páratlan remeke: az átdolgozott s most már végre végleges formáját elnyerő *A magyarokhoz*, amelynek az egész nemzetet válságban mutató hangulata már a romantika költői világát előlegezi, s abba a hatalmas sorba tartozik, amelynek tetőpontján Kölcsey Ferenc *Hymnusa* és Vörösmarty *Szózata* állnak. Bár mindig idegenkedett attól, hogy a komoly tanulságokat „díszes ruhába” öltöztesse, az az igazság, hogy ebben a köntösben tudta magát igazán hitelesen kifejezni, nem véletlen, hogy súlyos történelmi tárgyról szólva majdnem mindig ódai szárnyalású költeményeket írt. S bár episztoláiban hitelesen adott számot világnézeti érlelődéséről, ebben a műfajban sosem jutott el a kifejezésnek oly tömör és hiteles megfogalmazásáig, mint ódáiban és elégiáiban. Maga is érezte költészetének megoldatlanságát, ihletének elbizonytalanodását. Ebben a helyzetben Kölcsey bírálata s az a tudat, hogy egyik tábor sem érzi a magáénak költészetét, végzetesnek bizonyult. Több mint nyolc évig küzdött anyagával, míg válaszát megírta. A „honszeretet daliás erénye” azután is áthatotta mind ritkábban írt lírai verseit, de hiányzott belőle az a lendület, merészség és optimizmus, mely e hont átforgató új törekvések szószólójává tehetné volna, jóllehet e szellemnek egyik legfontosabb előkészítője volt, már csak élete példájával is, hiszen személyében egy alapvetően konzervatív szemléletű, nemesi származású költő ismerte föl, hogy a magyarság megújulása — erkölcsi kérdés is, s ennek az erkölcsnek lett egyik leghatásosabb tanítója. Legjobb verseinek látomásos terében az emberiséget összeforrasztó szeretetnek olyan hőfokát ünnepli, hogy akár Schiller *Örömmódájá*-nak látomásos képeire is gondolhatunk velük kapcsolatban.

Joachim Wanke erfurti püspökkel

— *Hazánkat — szemben a két évvel ezelőtti bizakodó örömmel —, ma inkább a rosszkedv üli meg. Hasonló híreket hallani az egykori Kelet-Németországból is.*

— A felszabadulás és az egyesülés első mámora valóban elmúlt, hozzáteszem azonban, hogy az emberek kedve sokszor jobb, mint ahogyan az a tömegtájékoztatási eszközökben megjelenik. A felmérések szerint Németország felnőtt lakosainak mintegy ötven százaléka bízik a jövőben. Él a remény, hogy előbbre jutunk, és határozott jelei mutatkoznak annak, hogy a gazdasági élet magára talál. Ugyanakkor sokaknak foglalkozást kell változtatniuk, meg kell barátkozniuk a munkanélküliség gondolatával és számtalan olyan dologgal, ami eddig nagyrészt ismeretlen volt. Mindez magával hoz egyfajta létbizonytalanságot, félelmet. Ma az öröm összekeveredik a félelemmel.

— *Nem irigylik-e a keletiek nyugati honfitársaikat?*

— A nyugati életszínvonal ma is jóval magasabb, mint a keleti, érthető, hogy egyesekből türelmetlenséget vált ki ez a különbség, de be kell látni, hogy az eltérések kiegyenlítéséhez idő szükséges. Nem lehet egyidejűleg drezdai módon dolgozni és düsseldorfi életszínvonalon élni. Hozzá kell tennem, hogy a volt NDK-ban is sokan keményen dolgoztak, de rossz munkamódszerekkel és kisebb hatékonysággal. Fontosnak tartom azt is, hogy az emberek bátran vágjanak neki a változásoknak, a tanulásnak. Saját kezükbe kell venniük sorsuk irányítását, mert a régi rendszerben nem voltak felelősek semmiért. Most meg kell tanulniuk vállalni a felelősséget.

— *Ehhez nemcsak a gazdasági életnek kell átalakulnia. A munka és a felelősség vállalása erkölcsi tartást kíván. Hogyan segíthet itt az egyház?*

— Úgy, hogy felkínálja nekik az Evangélium üzenetét, s ezáltal hozzájárul a személyiség stabilitásához. Az elmúlt viharos időszakban számtalanszor tapasztalhattuk, hogy a hit milyen erőt jelent a rossz elleni harcban. A jövőben ez lesz egyházunk egyik legfontosabb feladata. Az egyházon kívüli társadalomban pedig meg kell kísérelni azokat az értékeket kifejezésre juttatni, amelyek a társadalom működéséhez elengedhetetlenül szükségesek, például az egymás iránt való nyitottságot, a kölcsönös szolidaritást, a generációk közötti megértést. Ugyanilyen fontosnak tartom az egyház társadalmi tanításának ismertetését, gyakorlatban való alkalmazását. Az egyház így jelentős szerepet tölthet be a társadalom újjáépítésében.

— *Milyen lehetőséget lát a szegények és gazdagok közötti ellentét és az abból adódó feszültség leküzdésére? Ez nálunk is gondokat jelent.*

— Ezek a szociális feszültségek bizonyára erősödni fognak. A volt NDK társadalmában — a pártfunkcionáriusok luxuskörülményeit leszámítva — mindenki nagyjából azonos színvonalon élt. A kialakuló gazdasági rendszerben természetesen nő a feszültség azok között, akik megkapaszkodtak, és azok között, akik a szociális védőhálóból kicsúsztak. Ezért fontos, hogy ne pusztán piacgazdaságot, hanem szociális piacgazdaságot teremtsünk. El kell érünk, hogy a szociális háló mindenkit megtartsa. Különösen azok számára fontos ez, akik úgy kerültek hátrányos helyzetbe, hogy arról nem maguk tehetnek. Ilyen szociális csoportok például a hajléktalanok, a kábítószerélvezők, akik képtelenek alkalmazkodni a társadalom teljesítmény-orientáltságához. Ezeknek a csoportoknak van elsősorban szükségük az egyház segítségére, és arra, hogy az egyház a társadalomban hangsúlyozza a szolidaritás fontosságát.

— *Hogyan tudja az egyház a szociális háló felépítését segíteni?*

— Az egyháznak komoly szociális tevékenységet kell folytatnia. Ki kell építenünk azt a hálózatot, amelynek elsődleges feladata a szociális gondozás, a betegek kórházi ápolása és a mozgássérültek ellátása, testi-lelki gondozása. Az embereket rá kell ébreszteni arra, hogy az ilyen tevékenység a keresztény élet szerves része.

— *Hogyan látja az egyesült Németországban a keleti és nyugati országrész egyházainak helyzetét?*

— A németek többsége természetesen örömmel üdvözölte Németország újraegyesítését. Csupán szűk csoportok képviselik azt a nézetet, hogy az egyesítés fölösleges volt. Ezek még a régi NDK nosztalgijában élnek, és azt vallják, hogy megvalósítható lett volna egy jobb szocializmus. Az újraegyesítés lelki szempontból sokkal tovább fog tartani, mint a politikai-földrajzi egyesítés. Legalább egy vagy két generációnyi időre van szükség ahhoz, hogy léleken is közel kerüljenek egymáshoz a keletiek és a nyugatiak. Fontos, hogy megismerjük egymást, tekintetbe vegyük egymás adottságait, képességeit, hogy Keleten megszabaduljunk attól a vágytól, hogy egycsapásra elérjük a nyugatiak jólétét. Nyugaton pedig ne gondolják mindig azt, hogy a keletiek csak a pénzüket akarják. Ebből a szempontból ugyanazok a problémák érvényesek mind a társadalom, mind az egyház életében.

— *Hogyan ment, megy végbe az egyesülés az egyházban?*

— Le kell szögezni, hogy ismét egységes, német katolikus egyház vagyunk. A katolikus egyházon belül ez talán nem okoz akkora problémát, mint az evangélikus egyházban, ahol az egyházkerületek erősen önállósultak. A katolikus egyház mindig megőrizte egységét, s most a keleti rész püspökei természetesen kapcsolódnak bele az egységes német püspöki kar munkájába. Tudomásul vettük, hogy „egy csónakban hajózunk”. Gyakorlati problémák persze felmerülnek: a közeljövőben bizonyára módosulni fognak a német egyházmegyék határai. Már kidolgoztak egy javaslatot, remélem, hogy a Szentszék még ebben az évben meghozza döntését ennek alapján. Az egyházmegyéket áttekinthetőbbé, munkájukat hatékonyabbá kell tenni. A volt NDK területén — Eichsfeld kivételével — a katolikusok diaszpórában éltek, nem pedig olyan többségben, mint például Bajorországban. Ráadásul működésüket erősen korlátozta az állam.

A keleti egyházmegyéket olyan főpásztorokra kell bízni, akik munkájukat eddig is itt végezték. Mi ismerjük az itt élő emberek mentalitását, problémáit még akkor is, ha bizonyos területeken (a tömegtájékoztatási eszközök használatában, az iskolai hitoktatás megszervezésében) szükségünk van nyugati testvéreink tapasztalataira és segítségére. Hozzá kell fűznöm azonban, hogy a katolikus egyház helyzete a régi szövetségi köztársaságban szintén nem egyszerű. A felekezeti diaszpórán kívül modern világunkban létrejött a hitbéli diaszpóra, hiszen például a nagyvárosokban nem beszélhetünk összefüggő katolikus tömbörről. Sokminden feladatot tehát közösen kell megoldanunk, azt azonban nem akarnánk, hogy bárki átvegye tőlünk a hitélet szervezésének felelősségét. Saját tapasztalatainkból okulva kell megszerveznünk a jövőnket. A keleti tartományok hívóinak olyan speciális problémákkal kell megküzdeniük, amelyeket a keleti püspökségeknek kell megoldaniuk. Ebből az is következik, hogy nem hasonlíthatunk teljesen a nyugati egyházmegyékhez, hanem meg kell őriznünk sajátos arculatunkat, természetesen azzal a kiegészítéssel, hogy számtalan dolgot át kell vennünk a nyugati egyházaktól. Az európai püspöki szinóduson elhangzott az a követelmény, hogy a keleti és a nyugati egyházak kölcsönösen cseréljék ki ajándékaikat. Mi azt tudjuk megmutatni, milyen az, amikor a hit a szabadságnak, a személyiség fejlődésének, a szabad gondolkodásnak a forrása. Az az ember, aki ezeket az éveket az egyházban élte meg, megtapasztalhatta, hogy a vallás az embert gazdagabbá teszi. Úgy hiszem, hogy ez a tapasztalat meghozza majd a gyümölcsseit az új helyzetben is. Másrészt egyházunk a keresztyeni, felebaráti segítség és a családi melegség helye volt. Ezt a familiaritást kellene átadnunk a nyugati egyházaknak. Ugyanakkor korlátozott lehetőségeink kényszerítették bennünket arra, hogy a hit központi kérdéseire koncentráljunk. A keletnémet egyháznak különleges lehetőségei vannak a keleti-nyugati értékek cseréjére.

— *Mit adhat a keleti egyház a nyugatinak, és mit kaphat tőle?*

— Három szempontból közelíteném meg ezt a kérdést. Megtanultuk az Evangélium üzenetét koncentráltan továbbítani, az adott lehetőségekhez alakítani. Egyházi életünket a hitélet rendkívül magas koncentrációja jellemezte. Megtanultuk továbbá, hogy ellenséges környezetben, a hittől teljesen elidegenedett embereknek hirdessük az Igét. Azt hiszem, hogy ez alapvetően eltérő tapasztalat, amellyel a sokhelyütt népegyház jellegű nyugati katolikus egyház nem rendelkezik. A nyugati egyházban uralkodóvá vált polgári mentalitás. Ennek következtében Nyugaton igen erős az elidegenedés az egyháztól. A keleti egyházban ez ismeretlen, s ez megkönnyíti az Evangélium hirdetését. Másik tapasztalatunk, hogy az egyházat közösségként, igazi communióként éltük meg, diaszporális helyzetünk tulajdonképpen ajándék volt számunkra. Reméljük, hogy ezt az élményt meg tudjuk őrizni, hiszen ez a korszak az egymásra utaltság ideje volt. A ránk nehezedő külső nyomás összetartott bennünket — ez most természetesen megváltozott. Az egyház a hívők számára az őszinte barátságot, az összetartozást jelentette. Az egyház tehát communio volt, annak pozitív értelmében. Hitéletünkre is jellemző volt az öröm: hitünk gazdagságából merítettük erőnket és örömünket. Ebből következik, hogy a keleti egyházak erősíthetik a nyugati egyházak hitéletét. A keleti hívők számára a hitélet nem teher volt, hanem a személyiség kibontakozásának lehetősége.

A katolikus egyháznak nagy szerepe volt abban, hogy megmutatta az embereknek a kivezető utat az állami ideológiából. Ennek most egyik következmé-

nye, hogy a volt NDK hívői politikai szerepet vállalnak az ország életében, képesek a politikai felelősségvállalásra. A hívők megtanultak vitatkozni, mert az egyházon belül lehetőségük volt erre. Természetesen voltak olyan helyek is, ahol érvényesült az egyházon belüli gettőszemlélet. Az általános tapasztalat azonban az volt, hogy az egyház szellemi, szabadon gondolkodó műhelyeket hozott létre. A fiatalok számára az egyház felszabadító erejű alternatívát jelentett.

— *A nyugati világ számára ismert és természetes közege a keresztény kultúra, hitbeli kötődés nélkül is. Keleten nemzedékek nőttek föl alapvető vallási ismeretek nélkül, a kevés számú hívő viszont valóban elkötelezett keresztényként élt.*

— Véleményem szerint az egyháznak a jövőben is olyan társadalomban kell működnie, amely nem kifejezetten keresztény társadalom. Ennek egyik oka a történelemből következik. Másrészt azonban pluralista világban — ma használatos szóval posztmodern korban — fogunk élni, amelyben minden lehetséges, ahol a nyilvánosság mindent jóváhagy. Ebben a társadalomban a keresztényeknek új megnyilvánulási formákra van szükségük, olyanokra, amelyek a sokszínű környezetben is megkülönböztetik az egyházat a többi társadalmi megnyilvánulástól. Azért vagyunk előnyben, mert ennek módszereit diaszpóra helyzetünkben már bizonyos mértékben kikísérletezhettük. Tudjuk, hogyan kell közelednünk egymáshoz, hogyan kell Istenből élnünk egy nagyváros kellős közepén, nem hívők között. Ezek a tapasztalatok segítséget jelentenek a jövőbeni munkánkhoz. Schürmann professzor úr mutatott rá több ízben erre az új Isten-tapasztalatra, erre az új transzcendenciára.

— *Mit nyújthatnak a keletieknek nyugati testvéreik — természetesen az anyagi és a szervezeti segítségén kívül? Van-e a birtokukban a hitéletnek olyan tapasztalata, amit megoszthatnak a keletivel, s az javára válik a keleti egyháznak?*

— A nyugati egyház megmutathatja nekünk, hogy a hit mindig együtt jár a társadalom iránti felelősséggel. A hitéletnek ez a vetülete elhanyagolt volt a keleti egyházakban: mindig saját tevékenységük szervezésére hasznosították erőiket. Nyugattól eltanulhatjuk, hogyan kell érvényesíteni a keresztény elveket a politikában és a gazdaságban, a társadalmi igazságosságban, például szolgálhatnak nekünk arra, hogyan kell viszonyulniuk a laikusoknak az egyházhoz és a világhoz, átvehetjük a tapasztalataikat a katolikus egyesületi élettel kapcsolatban, ami Németországban közel száz éves múltra tekinthet vissza. Nem elhanyagolhatók a tapasztalataik a liberális és szekularizált világban való tevékenységről sem. Milyen legyen a keresztény közösség a modern munkamegosztásra épülő társadalomban, hogyan kell együttélnünk más vallásúakkal, többek között az iszlám híveivel.

— *Az egyesülésnek milyen hatása volt az ökumenizmusra?*

— Amint az ismert, számolnunk kell bizonyos ellenérzésekkel, vádakkal, hogy a katolikusok hatalomra törnek. Ennek példaként szokták emlegetni a kancellárt és a polgármestert. Én azonban azt hiszem, hogy ezt az átmeneti feszültséget le tudjuk küzdeni. Nagyon remélem, hogy az ökumenizmus jó hagyományait át tudjuk ültetni a jelenbe és a jövőbe, talán az Ökumenikus Tanácsban, ahol mi katolikusok is képviseltetjük magunkat. A lehető legrosszabbnak tartanám, ha az egyházban uralkodóvá válna egyfajta birtoklási gondolkodásmód. Ez az egyházak megosztásához vezetne, holott közös az Evangélium hir-

detésének a feladata is. Az ökumenének most azt a próbát kell kiállania, vajon képes-e a megváltozott körülmények között is tovább virágozni. János szavaira kell gondolnunk, aki azt mondta: „Legyetek egyek.” Nem harcolhatunk a többi egyházakkal, nem taktikázhatunk velük, mert az ő gyöngülésük egyben a katolikus egyházat is gyöngítené. Az egyházak csak közösen teljesíthetik feladatukat, az Evangélium hirdetését. Nagyon remélem, hogy az ökumené jelenlegi válságából hamar találunk kivezető utat.

— *Hogyan látja az egyház jövőjét?*

— Kétségtelen, hogy az egyházi életre is hatással van a politika. A régi rendszerben a politikával szembeni magatartás a hitközösségek fő összetartó ereje volt. A hívek érezhetően aktivizálódnak, bár energiájuk nagy részét elfoglalja a megélhetési gondok leküzdése. Ezáltal csökken az egyházi rendezvények iránti érdeklődés is. Ki kell várnunk ennek a folyamatnak a végét. Az egyházközösghez tartozó hívők azonban ugyanolyan arányban vesznek részt a szentmiséken, mint azelőtt. Ugyanakkor rendkívül nehéz az egyházban ellátandó feladatokra elkötelezett embereket találni, ugyanis nagyon sok katolikus ma a társadalmi életben is szerepet vállalt, így kevés ideje maradt.

— *Magyarországon két párhuzamos jelenség tapasztalható. Sokakban ószinte érdeklődés nyilvánul meg a kereszténység, a hit iránt: most jelentkeznek az elsőáldozásra. Másrészt viszont a vallásosság és az egyházhoz való tartozás felszínes s ezért nemritkán riasztó divattá vált. Ez bizonyos veszélyt jelent.*

— Ezt a jelenséget mi is ismerjük, bár meglehetősen kevés azoknak a száma, akik annak idején azért maradtak távol az egyháztól, mert féltették az egzisztenciájukat, s most akarják elkezdeni a vallásos életet. A hívők száma gyakorlatilag nem változott. A vallás iránt érdeklődők száma sem túl magas. A vallástalan, s főleg a nem igazán vallásos emberek körében komoly „sikereket” könyvelhetnek el a szekták. Híveinkre azonban nem gyakorolnak számottevő hatást. Tiszta helyzetet kell teremteni az emberek fejében, hogy vallási tájékozottságuk következtében ne sodródjanak el hamis formák felé. Ez az egyház újabb feladata az iskolákban és a felnőttoktatásban: életre hívni olyan aktív lelkipásztori intézetet, amelynek a feladata az autentikus hit közvetítése. Ebbe a munkájába beletartozna a laikusok oktatása, továbbképzése, nyilvános előadások tartása, vallásos programok szervezése. Az ismeretek terjesztését egészíti ki a keresztény közösségi és szentségi élet. Azt gondolom, hogy a politikai változások igazából nem befolyásolták lényegesen feladatainkat. Az Evangélium hirdetése az előző rendszerben összekapcsolódott az emberi méltóság védelmével. A hit hirdetőire az új társadalmi rendszerben sem vár sokkal könnyebb feladat. Ezzel természetesen nem szándékozom kétségbe vonni azt a tényt, hogy a politikai változásokat örömmel fogadtuk, hiszen a régi rendszer a szabadság korlátozása által sértette az emberi méltóságot és lehetetlenné tette a szabad választást. Az új társadalmi helyzetben azonban a hit hirdetése legalább olyan nagy és szép feladat, mint az előzőben.

— *Hogyan alakult az elmúlt időszakban az iskolai hitoktatás az új német tartományokban?*

— Szászországban és Thüringiában az egyházak törvény adta joga, hogy hitoktatás folyhat az iskolákban. Speciálisan Thüringiában, Eichsfeldben folyik

már katolikus iskolai hitoktatás, a diaszpóra területén azonban a hitoktatás még mindig egyházi keretek között folyik, bár érvényesül ott is az a tendencia, hogy a hitoktatást bevigyük az iskola falai közé. Fontosnak tartjuk azonban az iskolán kívüli hitoktatást, hitre nevelést is. Tehát azt, hogy megtanítsuk a gyerekeket, mit jelent keresztény közösségben élni, megtanítani nekik a gyakorlatban, mit jelent az egyházi év. Az iskolai hitoktatásban máshol van a hangsúly: annak fő feladata az ismeretközvetítés és természetesen a tanúságtétel. Arról nem is beszélve, hogy az iskolákban missziós feladatokat is el kell látni, mivel sok olyan gyerek van, akik nem tartoznak semmilyen egyházhoz. Tehát úgy fogalmazhatnánk, hogy az iskolai hitoktatás többletfeladat, többletlehetőség a hit közvetítésére. Ugyanakkor azonban nem szabad elhanyagolnunk a templomi közösségi hitoktatást sem. Az iskolai hitoktatás ismeretközvetítő funkciót tölt be, míg a templomi hitoktatás, a gyerekekkel való foglalkozás a szentségi életre készít fel. Az iskolai hitoktatás új missziós területeket nyitott meg az egyház számára, ahogyan például a hadseregben a katonai lelkészi szolgálat is.

— *Ezen új követelményeknek meg kell felelnie az egyháznak a sajtóban és a médiákban is. Milyen az egyházi sajtó és médiák helyzete?*

— Az egyház nyilvános működését segíti nálunk is az egyházi sajtó. Örülünk, hogy képesek voltunk megtartani régi egyházi lapunkat, a *Tag des Herrn*-t, sőt bővíteni is tudtuk. Ugyanakkor a *Leipziger Kirchenblatt* az egész országrészhez kíván szólni. Jelen akarunk lenni természetesen a rádióban is, de nem úgy, hogy saját műsorokat készítünk, hanem oly módon, hogy jó kapcsolatokat teremtünk a rádióval, hogy az általuk készített műsorokban az egyházzal helyes és pozitív kép alakuljon ki a hallgatókban. Megítélésem szerint a rádióműsorokban nem az a legfontosabb, hogy misék közvetítésével jelen legyünk, hanem az, hogy az egyház az élet minden területén, minden műsorban pozitív háttérként jelenjen meg. Ezért aztán az egyházak megbízottai vesznek részt a rádió munkájában. Legalább ilyen fontosnak tartom, hogy a közvéleményt folyamatosan tájékoztassuk terveinkről és szándékainkról. Ezért rendszeresen rendezünk nyilvános sajtótájékoztatókat, ahol az újságírók orientálódhatnak az egyház irányvonaláról, a katolikus egyház életéről. Pozitív módon igyekszünk bemutatni egyházmegyénk tevékenységét, nézeteinket, mi a véleményünk a múlt eseményeiről, ide tartozik például a volt állambiztonsági szervezet munkájának a megítélése is.

— *A nyilvános katolikus élet kialakításában jelentős szerep jutott és jut a különböző társulatoknak, egyesületeknek. Hogyan alakul helyzetük az új szövetségi államokban?*

— Megkíséreltünk ilyen egyesületeket létrehozni a mi egyházmegyénkben is, nem sok sikerrel. A délről és nyugatról érkező szövetségek és egyletek ugyanis olyan erősek és olyan lehetőségekkel rendelkeznek a továbbképzés, az oktatás stb. területén, hogy az újak nem mindig tudják velük felvenni a versenyt. Ezért aztán egyházmegyénkben arra az álláspontra helyezkedtünk, hogy ha megszületik az igény ilyen egyletre, akkor mi annak teret és lehetőséget adunk. Nagy jelentőségre tett szert például a Kolping-mozgalom, amely sok központban szakmai képzési centrumokat hozott létre, ahol nem csak katolikus fiatalok tanulhatnak. Más szervezetek információkkal szolgálnak a munkavállalóknak a munkahelyi tanácsok vagy a bérek kérdésében.

Thüringiában létrehoztunk egy olyan katolikus irodát, amely az egyház és a társadalom, az egyház és a politika területén tevékenykedik. A katolikus iroda különböző

ző kérdésekben, például az alkotmány kidolgozásában, különböző törvények meghozatalában vesz részt szaktanácsadással. Ebben az irodában olyan emberek dolgoznak, akik képesek kompetens véleményt nyilvánítani ilyen kérdésekben.

— *Hogyan látja az egyház a kommunizmus alatt eltöltött éveket? Hogyan látja saját múltját és azt, hogy most az egész társadalom konfrontálódni kényszerül az elmúlt évtizedekkel? Mi a véleménye a keresztényi megbocsájtásról és a felelősségrevonásról?*

— Szükségesnek tartom, hogy foglalkozzunk az egyházon belül is egyházunk múltjával, tekintetbe véve azt, hogy az elmúlt időszakban rendkívül különböző viszonyban állt egymással az egyház és az úgynevezett szocialista társadalom. Legfontosabb feladatnak a dokumentumok összegyűjtését és megjelentetését tartom. Ugyanakkor önkritikusan meg kell mondanom, hogy nagyon sokszor túlságosan visszahúzódók voltunk, és túl kevészer kíséreltük meg kritikával illetni az ideológiai elnyomást. Az utolsó tíz-tizenöt évben próbáltunk meg erőteljesebben beleavatkozni a társadalom életébe. Ennek végkifejlete az egyházak és egyházi közösségek ökumenikus összefogása lett, ahol a politikai változás lelki előkészítése folyt.

Tisztán kell látnunk gyengeségeinket is, elismerve az 50-es, 60-as évek püspökeinek pozitív tevékenységét, akik lelkileg és szellemileg függetlenítették az egyházat. A társadalom csak akkor lehet egészséges, ha ismeri az igazságot. Ez pedig csak úgy lehetséges, hogy mindenki beismeri: nemcsak elkövetők, hanem áldozatok is voltak a múltban. Az egyházak jelentős mértékben hozzájárulhatnak az új társadalmi konszenzushoz. A legfontosabb feladatuk továbbra is az, hogy profétai módon lássák a jelent, és kritikusan figyeljék a társadalmi folyamatokat. Ennél azonban még fontosabb, hogy megmutassák az embereknek a transzcendens világot, felnyissák szemüket az isteni igazságra. Katolikus iskolákat is ilyen szellemben nyitunk. Nem akarjuk átvenni az iskolák többségét. De arra törekszünk, hogy a megnyíló katolikus iskolák modellek legyenek a társadalom többi része számára: ezekben nem folyhat felületes oktatás, hanyag munka, hanem csakis igazán mély keresztény, tehát emberi nevelés.

— *A háború utáni Németországban a náciellenítés volt a legfőbb feladat. Mi a véleménye az esetleges bolsevikmentesítésről?*

— A bolsevik ideológia nem rendelkezett igazi átütő erővel. Az emberek nagy részének gondolkodásmódját csak amolyan „konyhamaterializmus”, nem pedig dialektikus materializmus jellemezte. Nem tartom tehát szükségesnek ezzel az ideológiával fölvenni a harcot. Nekünk ezen ideológia következményeivel kell fölvennünk a küzdelmet, a szellemi és lelki elsivatagosodással, ami azonban legalább még egy generációnyi időt fog igénybe venni.

A múltban az egyházi közösségek a belső emberi szabadság erősítői és otthonai voltak. Az egyháznak ma nem kevésbé fontos szerepet kell betöltenie a társadalomban: föl kell szabadítanunk az embereket arra, hogy merjenek hinni Istenben, bízni egymásban, tudjanak bocsánatot kérni múltbéli bűneikért, s újrakezdeni az életet. A megtérés őszinte vágyának társadalmi méreteket kellene öltenie — kollektív bűnbánatunkkal indulhatunk el egy új, őszintébb és igazabb társadalom felé.

Lukács László

BORBÉLY SZILÁRD

A tett végtelensége

Az ásatások romok alatt romokat találnak, több rétegen keresztül. Az ember világa a mítikus aranykor romjaira épült. Az utóbbi mondat azt jelenti, hogy ma is az aranykor romjai között él az ember. Az aranykor romjai a nyelvben találhatóak, a mítoszokban és a mesékben. Az aranykor az a nyelv előtti világ, amelyből a nyelv keletkezett. Pusztulásával született meg a nyelv, amely az aranykorról beszél. Nyelv előttiége miatt idő előtti is, az istenek kora. Az aranykor az ember nélküli világ nosztalgiája, kísérlet a világ ember nélküli elképzelésére. Az aranykori ember mezítelensége a test nélküliség, a tiszta szellemi létezés jele. A világba belesimuló behatároltság, mint az állatok jámbor magánya. Az ember nélküli világ elképzelésére irányuló aranykornosztalgia a boldogság honának emberen kívüli keresése. Az aranykori mezítelen emberi test zártsága a közvetítés hiánya és önmagával határoltsága miatt a történeti ember számára elképzelhetetlen.

A boldogság keresése az aranykorba való visszatalálás útját kutatja. Az ember nem látta az aranykort, a nyelv csak az aranykor pusztulását őrizte meg. Mégis az aranykor nosztalgiájától hajtva az ember ennek a kornak a nyomait keresi az általa ember nélkülinek képzelt világokban: a földgolyó lakatlan vidékein, az apró lények világában és az anyag mélyén, a csillagok között. Az aranykor egyetlen tanúja Isten, az ember vagy Isten által, vagy Isten halála által juthat vissza az aranykorba. A történeti ember világa képzelete által az aranykor pusztulása után annak romjaira épült. A történeti ember képzelete az aranykor nosztalgiájából építkezik, a képzelt világok sokaságát az aranykor soha el nem érhető igézete jegyében teremti meg. Az ember által az aranykor igézetében teremtett világok emberr nélküliségre törekszenek. A képzelet az emberr nélküliség elvét következetesen alkalmazva jut el az embertelenségig. Az aranykor keresésének igézetében az ember észre sem veszi, hogy valójában önmaga hiányát kutatja.

Az aranykor, az ember nélküli világ az ember és a világ megváltozása miatt tűnik el. A világ emberrel teljes lesz, mivel az emberi test elveszíti addigi zártságát, kinyílik a világ felé. Az élőlényekre és a dolgokra jellemző magány és behatároltság helyett az emberi test igényli a világot önmaga felépítése érdekében. Az önmaga töredékességére ébredő ember a teremtést általa befejezendőnek érzékeli. A teremtés befejezése és a boldogság elérése önmaga zártságának a visszaszerzése árán lehetséges. Mindennek legnagyobb akadálya az aranykor

Vörösmarty Mihály: *A rom* című verse kapcsán.

pusztulásával megjelenő idő. Az aranykor utáni világ az időbeniség világa. Az idő nem a test által, amelynek saját ideje van, nem is a dolgok, hanem az ember alkotta tárgyak által mérhető. Az időbeniség világában az ember tevékenysége fokozatosan a világ egészére terjed ki, önépítéséhez a teljes világot igényli. A teljes világ azonban csakis az idő teljessége által birtokolható, az idő ura egyben ura ennek a világnak is.

Az ember nélküli világ keresése az aranykor utáni nosztalgián túl a világ feletti maradéktalan hatalom megszerzésének eszköze. A felvilágosodás az aranykor-mítosz felelevenítőjeként az emberi létezés idejét véglegesen elszakította a világtól, és a történelemben helyezte. Ezután a művészet is az ember nélküli világ képzeletének a helyévé vált a tudományok kísérleti terepeihez hasonlóan. A teremtés befejezetlenségének tudatától indítva az ember a világot önmaga testének részeként kezeli, és fel akarja építeni. A világgal szemben építőként lép fel, de a mesterségesen épített dolgok törést okoznak, a pusztulást és a pusztulás idejét jelenítik meg. Az építő ember teremtőként fellépve Istennel kel versenyre. Az építmény azt az időt adja az ember hatalmába, amely a pusztulás által a pusztítás erejét jelenti, s ezáltal végzetesen becsapja. Az ember teremtette világ eszményképe a rom, istene a Romisten.

Az ember nélküli világ eszménye az ember hiánya által lesz a teljes ember hasonlata, aki ezért úgy viszonyul a világhoz, mint testének tükörképéhez. Teste világnívóvá növekszik, és a világot testeként használja, és e kettő között tükörként közvetít a nyelv. A test és a világ közötti távolságot az idő megszüntetésével lehetne felszámolni, ez az azonosulás túl a világ maradéktalan uralását is jelentené. Az idő megsemmisítését vagy a világ, vagy a test eltüntetése tenné lehetővé. A világban az önmaga hiányát kutató ember öntudatlanul is saját halálát szeretné megtalálni. Az aranykor ember nélküli világába a test halálán keresztül nyílik út.

Az emberi testnek kitágulása és feloldódása által eltűnik a halál, s az ember úgy él, mintha már túl lenne a halálon. Életének halálon túli lebegésével nem tud mit kezdeni. Testének határai létezése helyett téri korlátozottságát teszik számára bizonyossá. Az ember testét térbeli behatároltsága miatt építményként kezeli, amely emiatt aztán építményei függelékévé válik. Testét a jeruzsálemi templommal azonosító Jézus leleplezi ezt a szemléletet, és az ember világ iránti függőségét maradéktalanná teszi azáltal, hogy halála révén az egész világ a testbe záródott. A világ testté lett, és ennek a testnek az ideje történelemnek nevezve egyetemessé vált. Az ember pedig még töredékesebbé, nyitottabbá és kiszolgáltatottabbá. A világ teljessége és részlegessége, a tudás töredékessége és a színről színre való látás új értelmet nyer. A test teljességének illúziója a halál előtti halál által lerombolódott, és épp a világban keresett halála által állítható helyre. Mintha az embert a test halála az aranykor ember előtti világába vezetné vissza. De az idő korlátait nem lehet átlépni, a történeti ember ideje a tett végtele- nébe tart, nem az aranykorba. A történelemben a pusztulás és a pusztítás tárgyai, a romok az idő hordozói. A rom ugyanis a jövőbe mutat, hiszen minden építmény egy majdani rom előképe. A rom az eljövendő igazi arca, a kozmikus jövő múltként megélhető lehetősége. A rom a világ halál előtti halálának a jelenléte. A pillanatba záródott építményt a rom szabadítja ki, és juttatja el az idők teljességébe. A testként felfogott világ idejét az önmagát romként szemlélő ember sajátíthatja ki. A testbe záródott világ felől tekintve a rom a világ nélküli ember, aki a jövőt múltként képes átélni, és ezáltal megteremti a jelen bizonyosságát. Ilymódon nyílik lehetősége legyőzni az időt, és rátalálni a halálra.

A halál legyőzője az idő teremtőjévé válik, és a világ korlátlan ura lesz. A feltámadásba vetett hit szekularizálása a világnak az ember általi újrateemtésében bizakodik, a mennyei Jeruzsálem helyett az evilági Édenek felépítésében tévelyeg. A magát teremtménynek tudó ember a világhoz teremtőként viszonyul, de ahhoz, hogy a közte és a világ között feszülő ellentmondást feloldhassa, egy új nyelven kellene megtanulnia. A teremtettség gondolatán az evolúciós elméletek sem lépnek túl, csupán a kereszténység időszemléletének parafrázisát adják. A világ öntökéletesedésébe vetett hit veszedelmes következménye, hogy az idő birtokbavétele mintha a világ feletti végső győzelmet jelentené.

A rom világ nélküli embere magában a világ képzeletét látja tükröződni. A tükröződés nem csak szerkezeté alakítja a világot, és nem csupán térben kettőzi meg, hanem időben is. A tükör által megjelenő szerkezetben a megkettőződés helyett az azonosságot kell létrehozni, ez az idő sebesség általi lerövidítésén keresztül lehetséges. A történetiség gondolkodása abban az illúzióban él, hogy megtalálta az időben való mozgás vezérfonalát. A legnagyobb kísértést éli át ezáltal az ember, hogy ő a teremtés ura. Ennek a kísértésnek úgy válhat a foglyává, ha egy külső nézőpontot keres, ahonnan a világra és benne önmagára mint teremtő nézhet vissza.

Ez a teremtőnek elképzelt rápillantás a világ embertől való megfosztását eredményezi, hiszen a teremtő nem lehet a bukás kockázata nélkül önmaga teremtménye. Ennek a szemléletnek az előkészülete kezdődött meg a festészet perspektivikus térábrázolásával, ahol az emberi test megszűnt a kép belső világának természetes része lenni, ahogy ez a középkori táblaképeken és az ikonfestészet kozmikus mozgásaiban jelen van. A kép nézője többé soha nem léphet be a képbe, nem azonosulhat a kép világának szent történetével. A perspektivikus festészetben az emberi test körülhatárolódik, körülötte a világ megkettőződik. A test elveszíti a tájjal való azonosságát, a képen kívülre kerülve arra az önmagára nézhet vissza, aki körül a világ téré rendeződik. Kívülről látja önmagát, és ennek következtében nem lehet a szent történés része. Képei a szó igazi értelmében nem szentképek, sokkal inkább istenkáromlások, mert nem a szent történés dicséretét zengik, hanem az ember teremtő voltának nagyszerűségét. Semmivel sem visznek közelebb a szentség titkához, épp ellenkezőleg, a képen kívüli néző megszerkesztését végzik el. Olyan tükröt tartanak eléje, mely képtelen a szentség titkába bepillantást nyújtani, persze nem is ez a feladata. Benne az ember önmaga világát akarja viszontlátni, melyet épp most és ezzel a mozdulattal teremt.

A világnak ezzel a perspektivikus hasonlatával a szent történés környezetét akarta helyreállítani. Babilon építésének elbeszélése is arról szól, ahogy az ember a kiűzetés után megkísérli visszaállítani az Édent és ezáltal saját világát is megszentelni. A téglára egyszerűsített világ azonban az építéssel nem csak az épét rejti magában, hanem a rombolással a romot is. Az olyan teremtés, amely nem az egészről indul ki, hanem a részből, eleve romokat épít. Az Éden helyettesítése Babilonnal az égbetörés elérhetetlen vágját jelenti. Az ember nem építheti fel az aranykort, az ember nélküli világ épségét. A kudarc rádöbentette vállalkozása lehetetlenségére. A téglából épült világ egészen új világot hoz létre, amelyben végsőkéig egyszerűsítettsége által már jelen van a perspektivikus széttagoltság, amely a kép illuzórikus középpontjából a semmibe tágul, keresztül-száguldvá a nézőn. A képnek ez a semmibe tágulása az idő végtelenségét hívja elő. A téglából épült világ kudarcra után a világnak az ember számára való egysége

véglegesen, és még a vízözön pusztulásánál is visszavonhatatlanabban megszűnt. A rom világ nélküli embere megváltoztatta az embernek a teremtéshez fűződő viszonyát, miáltal az ember és Isten közötti beszéd lehetősége épp úgy csorbát szenved, mint az emberek egymás közötti megértése. Nem a nyelvek sokaságának létrejötte által, hanem a nyelv használhatóságának korlátozódása által. A nyelv azóta nem megnevez valamit, hanem megkettőz. A beszélők pedig valamennyien saját nyelvükbe záródnak be.

Az ember teremtőképességének szellemtelenségét mutatja, hogy először a hasonmást, a makettet készíti el, ezt tervnek nevezi, tevékenységét pedig tervszerűnek. A terv az idő kísértéséből él, az idő birtoklását előfeltételezi. Ez a megkettőzés a tudomány nyelve és világa. A festészet perspektivikus ábrázolása nem független a tudományoknak a világra vetett pillantásától. Az embert elválasztja a környezetétől, ezután válik lehetségessé az emberre koncentráció portré éppúgy, mint az embertől megfosztott csendélet, az enteriőr vagy a tájkép. Az ember tevékenysége a festészet utánzókéességének fejlődésében is arról árulkozik, hogy teremtő tevékenysége egyedül a tükör megalkotására irányul.

A tükör a látást segítő eszköz, az ember korlátozott képességeit hivatott kiegészíteni. Általa nemcsak önmagára képes visszanézni, hanem segítségével a világot és benne önmagát is külső nézőpontból láthatja. Az önmagát teremtőként elgondoló ember a tükör kivetített pozíciójába helyezkedik, számára a tükör jelenti a mindentlátó szemet. A tükörlátás csak a látvány rögzítése által fejleszhető. A látvány rögzítése az idő segítségével lehetséges, amely a pillanat megszüntetése által az idő folyamatába helyezi a világot. Az idő megszüntetése helyén építhető fel a világ nélküli ember, a rom. Ebben az általa teremtett közegeben teremtő pozícióját csak úgy őrizheti meg, ha a világnak hátat fordít, és tekintetét mozdulatlanul a tükröre függeszti. Egyetlen mozdulat elegendő, hogy a semmibe hulljon.

Amikor az ember az általa teremtett tükröt összetéveszti Istennel, az egyetlen világon kívüli nézőponttal, önmaga nagyságának kísértésébe esik azt gondolva, hogy a teremtő hatalmát az jelenti, ha meg tudja változtatni a világot. Isten mindenhatóságának a titka azonban az, hogy hagyja a világot annak lenni, ami. Az ember világ feletti hatalma önmaga megkettőzéséből, hatalma előképéből, az aranykor világából származik. Az aranykori ember mezítelenségét a történeti ember egy elpusztított világgal kívánja befedni, önmaga testévé téve a világot. Ebből a testből lép elő az idő, amely fölött azt hiszi, hatalmat kapott, és Isten helyére léphet. A testként elképzelt világot a végtelenbe akarja építeni, pedig Isten trónusára csak a saját nézőpontjából, a horizonttal egymagasságból láthat. A maradéktalan hatalmat a halál által, önmaga világgá vált hullájában találhatná meg. Tettei végső eredménye a hulla világ nélküli világa, a semmi végtelensége: „Rom pedig ült egyedül és a sivatagba kinézett.”

„Akik az üldözésből jöttek...”

Pálos Antal

Nagyon szép, kellemes körülmények között 1954. június 30-án Balatonszabadi-ban tartóztattak le. Éppen lelkigyakorlatot tartottam. Középiszkolás diákokkal voltam ott, hiszen a jezsuita rend utánpótlásáról már ebben a korosztályban gondoskodnunk kellett. Tizennégyen kibéreltünk egy villát. A második napon éppen egy összefoglalót tartottunk a házban, amikor megrohantak bennünket a három autóval érkezett ÁVH-sok. Egy őrnagy Piros László belügyminiszter aláírásával ellátott letartóztatási parancsot lobogtatott az orrom előtt. Nagyon izgultam a gyerekekért, de szerencsére nem lett semmi bajuk, csak engem tartóztattak le. A fiúktól jegyzőkönyvet vettek fel, és az esti vonattal hazazavarták őket.

Engem a Fő utcába vittek. Emlékszem, 30-án napfogyatkozás volt. Az autók és a járókelők megálltak az utcán és az emberek bekormozott, sötétített üvegen keresztül nézték az eget. Na, gondoltam, nekem is jó a napfogyatkozás! Az előzetes kihallgatáson azt kérdezték tőlem: hol vannak a fegyverek? Sületlenségekkel traktáltak. A konspirációs irataim és titkos jelentéseim után érdeklődtek, amelyek természetesen nem léteztek.

A vizsgálati részlegre, a VI. emeletre kerültem, s azonnal megkezdődtek a kihallgatások, melyek másnap reggelig tartottak. Azt akarták megtudni tőlem, hogy miért vagyok ott: Önök hozták ide, nem a magam jószántából jöttem. Így folyt reggelig a beszélgetés. Üvöltöztek, fenyegettek, de tetteleg sem ekkor, sem később nem bántalmaztak. Nagy Imre miniszterelnök megtiltotta a durvaságokat. Már nem verték, nem vasalták, csak fenyegették az embereket. Hányszor mondták előttem: Hú, de jól össze tudnám verni! — de aztán nem lett belőle semmi.

Reggel végre visszavittek a zárkába. Aludni szerettem volna, de nem engedték. Alig öt-tíz percet szunyókáltam, máris vittek kihallgatásra egy másik társasághoz. Kihallgatás kihallgatást követett, kivéve hétvégén. Végül közölték, hogy mindent tudnak, és valóban: sokat tudtak. Másrészt mindent elmondtam, hiszen amit tettem, nem volt államellenes, büntetendő cselekmény. Be kellett számolnom valamennyi rendtársamról, hol vannak, mivel foglalkoznak. Úgy látszik, külön pénzt fizettek a jegyzőkönyvek hosszúsága után, annyit irkáltak össze két ujjal, rosszul gépelve. Egy P. R. nevezetű hadnagy volt a kihallgatóm. A csoportnak a vezetője, egy őrnagy időnként benézett, olykor közbeszólt és helyesbített. Egy másik helyiségből figyelte a kihallgatásomat. „Alá kérdezett”, vagy letolta a hadnagyot; ilyen eset is előfordult. Például akkor, amikor közölte velem, hogy kinyomozták a hölgyismerőseimet. (Nem így fogalmaztak.) Erre azt válaszoltam: „Ez nagyon jó, mert így végre megismerem őket!” Erre rettenetesen dühös lett, lehordott engem mindenféle aljas, disznó gazembernek, rohadt pap és hasonlító kifejezésekkel illetett. Ekkor lépett be az őrnagy és közbeszólt: hadnagy elvtárs, hagyja ezeket a hülyeségeket! Máskor viszont ilyeneket mondott: Pálos,

maga olyan hülye, hogy nincs még egy ilyen a világon! Nem érti, hogy mi azt bizonyítunk, amit akarunk! Mi Rákosi elvtársat is letartóztathatjuk, ha akarjuk! Akkor mit ugrál maga? Írja alá a jegyzőkönyvet és kész!

Beépítettek hozzám egy „téglát”. Naiv ember voltam, erre nem gondoltam. A cellatársam dr. M. B. nőgyógyász orvos, igazából ÁVH-s volt. Ez az ember — később a börtönben kiderült — Pálffy György szárnysegédjeként szolgált és a valódi neve állítólag B. volt. Halálra ítélték, de adtak neki egy lehetőséget. Ha vállalja, hogy a börtönben besúgó lesz, akkor nem végzik ki! 1956-ig mindig más és más mellé tették be a cellába. Részletesen elmesélte a bűnét. Valakit át akart szöktetni a határon. Állandóan azon sopánkodott, hogy mi lehet a feleségével, a családjával. Én, marha, hónapokon keresztül vigasztaltam: nem szabad elhagynia magát!

A szerepe nagyon ügyesen volt beállítva. Reformátusnak mondta magát, aki a katolikus vallásról, különösen a jezsuitákról, alig tud valamit. Örült, hogy végre találkozott egy jezsuitával, s kérdezgette: hogy mint van nálatok? A trükkhöz még az is hozzátartozott, hogy azt mondta: mint orvos, el tudta hitetni, hogy beteg, és ezért más kosztot kap, mint a többiek. Tény, hogy az ő külön adagjából mindig adott nekem egy keveset. Így remélte elérni, hogy föloldódom és bizalommal leszek iránta!

Nem sokra ment velem, mert a cellabeli megnyilatkozásaim egybeestek a kihallgatáson mondottakkal. Mivel semmi takargatnivalóm nem volt, teljesen őszintén válaszoltam arra, amit kérdeztek. Egy valamit viszont nagyon nem akartam megmondani: hogy kit neveztem ki utódomul tartományfőnöknek. Ugyanis a nekem szóló utasításban benne állt, hogy azonnal nevezzem ki az utódom. Sikerült átejtennem őket. Nagyot hazudtam nekik. Azt mondtam, tekintettel arra, hogy két elődöm már börtönben van, értesíttem Rómát, hogy tőlem függetlenül nevezzenek ki valakit. Ez annyira hihetőnek tűnt, hogy elfogadták.

A rendbe is be volt építve egy-két emberük. Nem haragszom rájuk, megfenyegették őket. Tudtam róluk, s ezt nem volt nagy zsenialitás kitalálni. Mindig ugyanazt a kérdést tették föl nekem, amikor a lakásomon fölkerestek: „Atya, nem akarok tolakodni, de honnan van pénze a fiatalok nevelésére, támogatására?”

A kihallgatások november végéig tartottak. Akkor az úgynevezett összesítés következett. Odaadták valamennyi jegyzőkönyvet. Nem csak a tőlem fölvetetteket, hanem az én ügyemben a gyerekekkel készített jegyzőkönyveket is. Igen vigasztaló volt olvasni ezeket. Mindent letagadtak, azt sem tudják, ki az a Pálos atya, ők nyaralni jöttek a Balatonra. Egyszerűen nagyon dörzsölten nyilatkoztak. Jellemző, hogy már 1954-ben mennyire kialakult a középiskolások körében az egész korszakot átható kettősség: mást kell mondani az iskolában, hivatalos helyen és mást otthon. Az a gyerek is letagadta, hogy korábban ismert, aki éveken keresztül ministrált nekem. A jegyzőkönyvből kiderült, hogy a villa tulajdonosának rokona jelentett föl.

A letartóztatásom után rettenetesen izgultam a gondjaimra bízott rendi fiatalokért. Néhányukat kihallgatták. Azok azt vallották, amit én: hetenként jártam hozzájuk.

Az ügyészégi részen egy nagy, közös zárkába kerültem. Igen érdekes társaságot találtam ott: Póhl Sándort, Kassa polgármesterét, Kovács László kommunistát, Nyíregyháza volt rendőrkapitányát. Nagyon nagy disznóságot csinálhatott, hogy oda dugták. Volt néhány szegény, szerencsétlen, a jugoszláv határ mellett élő egyszerű ember, akiket provokátorok ugrattak be. Sokat szenvedtek a családjuk miatt. Vigasztaltam őket. Az egyik nap bedugták közénk M. R.-t, akit azonnal fölismertünk. Három-négy hónappal korábban egészségügyi smasszerként tőle kaptuk a gyógy-

szereket. Gyógyszert? Mit adtak ilyen címen? Legföljebb hashajtót. Ez az ember lebukott, és odabenn sok érdekeset elmondott: hogyan éltek az AVH tagjaként, a legelegánsabb éttermekben, damaszterítők mellett à la carte lehetett rendelni. Hihetetlenül hangzott ez abban a nyomorúságban, melyben 1951-52-ben élt az ország. Elmondta, hogy egy budai villában adtak neki lakást. A korábbi tulajdonost kitelepítették. Mesélte, zongorát is szerzett a hároméves kislányának, hogy legyen min játszania, ha majd megnő. Lopásért bukott le. Minden nap úgy ment haza, hogy két-három terítőt és pokrócot tekert magára a raktárban.

Vártam a tárgyalást. Végre kitűzték 1955. február 22-re. Ilyenkor szokás volt, hogy a letartóztatott ruhát hozathatott be. Akkorra már csupa rongyokban jártam. Június 30-a óta ugyanazt a tropikál nadrágot és cserkészszerű inget viseltem. Elképzzelhető, hogyan néztek ki februárra. Szerencsére ezen a részlegen volt egy kárpitós, aki megszánt engem, lopott valahonnan egy tűt, és a fölmosórongyot használva foltnak, „szépen” megvarrta a ruhám. Egy másik társamtól kölcsönkaptam a háromnegyedes kabátját. Így jelentem meg a tárgyaláson.

Az ítélethirdetés előtt megkérdezték, hozzá akarok-e szólni. Mondtam, hogy igen, ugyanis a minősítést semmiképpen nem tudom elvállalni. Tevékenységem nem volt államellenes, politikával nem foglalkoztam, nem is nagyon érdekelt. Kötelességemnek éreztem, amit a jezsuita közösség érdekében tettem, hiszen ők képeztek ki, és rengeteget kaptam tőlük lelki, szellemi értelemben egyaránt. A provinciális tisztséget pedig nem én vállaltam, hanem kijelöltek erre. Körülbelül ezt akartam az utolsó szó jogán elmondani. De nem került rá sor, mert amikor hozzáfogtam, a bíróság fölállt és kivonult a teremből. Azt mondja erre nekem az őr: — Kinek beszél, nincs itt már senki! Szóval nagyon törvényszerűen ment minden... Később sietősen visszatértek a bírák, kihirdették az ítéletet, tizenhét év, fölolvasták az indoklást, s máris véget ért a tárgyalás.

Két-három nap múlva átvittek a gyűjtőbe. Ott Majsai Mór ferences atyával, Magasházy Lászlóval, Horthy Miklós szárnysegédjével kerültem össze. Érdekes mozzanat: Demény Pál ott volt velünk, házi beosztásban. A házi olyan elítélt, aki szabadabban mozoghat, börtönön belüli munkát végez. Demény Pál — bár Rákosival ellentétben állt — mégiscsak kommunista volt, így kapta a bizalmi állást. Velünk nagyon emberségesen viselkedett. Egyszer odajön, és beszél a zárkába: — Itt a Pálos? — Itt. — Gyere hamar ide! Kezembe nyomott egy gyufásdobozt: — Csávossy küldi a bal csillagból.

Nézem a dobozt, tele gyufával. Na, gondolom, szegény Csávossy atya megzavarodott a börtönben. Soha életemben nem dohányoztam, tudta rólam, és akkor gyufát küld! Mondják a társak: nézd meg jobban azt a dobozt! És tényleg: a doboz alján egy kis fehér papírt találtam, rárajzolva egy hal. Rögtön tudtam, hogy Eucharisziát küldött.

Igen nagy öröm volt! Végre Oltáriszentséghez jutottam a börtöncella sivárságában, a hónapokig tartó magány után, amikor csak a beépített embereket láttam. Demény Pál — nem tudom, hogyan — de kijárta nekem, hogy három-négy hónap elteltével áthelyeztek paptársaim közé. Ott volt Bulányi György, Juhász Miklós, Török Jenő piaristák, a bencések részéről Csizmadia Gerő... mintegy negyven-ötven pap, köztük rendtársaim: Tüll atya, P. Csávossy, P. Kerkai.

1955 során kicsit enyhült a helyzet. Egy-két ór segítségével napközben átmehtünk egymás zárkájába, este, létszámellenőrzéskor pedig vissza a saját helyünkre.

Bulányi Gyurkával sokat beszélgettünk, nagyon tiszteltem őt, igen gerincesen viselkedett. Viszont rengeteget szenvedett a fejfájása miatt. Felejthetetlenül ked-

ves volt Kovács Arisztid atya, a volt bencés gimnázium igazgatója, akit tizenöt évre ítéltek.

Mindig verseket írt WC-papírra. Ha valakiről megtudta, hogy névnapja van, költött egy kis verset, rajzolt egy madarat, egy virágot. Nagyon-nagyon kedves, szép emberséges világ alakult ki közöttünk. Meddig tartott ez? Talán március közepéig.

Akkor alapos orvosi vizsgálat következett. Bekerültem abba a csoportba, melyet Csolnokra, a szénbányába vittek. Körülbelül kétezer-ötszáz rab dolgozott ott. Fabarakokban helyeztek el bennünket, szögesdrót, őrtorony... Három műszakban jártunk le a bányába.

Emlékezetes marad számomra az elosztás. Leszálltunk a tizenkettes aknába, majd másfél kilométeres vágaton haladtunk a tizenkettestől a tizenegyesre, háromszáz méterre a föld alá. Egy nagy teremben osztottak el bennünket. Budai János bácsi, aki eredetileg Brauwister vagy hasonló nevű ember lehetett, mert alig tudott magyarul, volt a főaknász. Ő irányította az embereket, bennünket, rabokat is. Engem egy Kara Jenő nevű vájárhoz tett. Egy-egy brigád hét-nyolc emberből állt, egy-két szakavatott bányász, a többi pedig rab, valamennyien politikaiak. Ott is találkoztam papokkal: Erős Istvánnal, Ferenczivel, Ispánky Bélával, a prímás egyik „bűntársával”. Később londoni főlelkészként halt meg. Sikerült kijárnunk, hogy egy barakkba kerüljünk.

Elosztásnál azt mondja a Budai bácsi: ezt a kis papot, Jenő, vidd el magaddal! — Énnekem nem kell pap, lusta disznók, soha életükben nem dolgoztak. Nem kell, én nem viszem el! — kiabált Kara Jenő. Jenő, ne... legalább egy hétre vidd el, ha nem válik be, vagy nem tudsz vele mit kezdeni, majd beosztom máshová.

Nagyon jó érzés volt így elindulnom munkára. Ez a Jenő valami rettenetesen nagy kommunista lehet, ha ekkora benne a gyűlölet a papok iránt, gondoltam.

Elindultunk a kis lámpákkal a vágatban. Látom ám, hogy a Jenő egymás után ereszti előre a régebben nála dolgozó embereket. Odakerült mellém, s azt mondja: — Tisztelendő úr, ne izguljon ám! Úgy kellett viselkednem az elosztásnál, mert ott voltak ezek a gazemberek! (Az örökre célzott.) Ne féljen, jó dolga lesz!

Föjlájlotta, hogy elmegy a helybéli plébánoshoz, s kérdezte, mit hozzon: ostyát, misekönyvet, mire van szükségem? Mondtam: misekönyv nem kell, a szöveget tudom, de hozzon ostyát és misebort. Ott miséztem lenn. Az egyórás ebédidőben félrevonultam. A többiek tudták, miért, de békén hagytak. Amíg a bányában voltam, minden nap miséztem!

Mint kis embert, a barakkban a harmadik, legfelső ágyra tettek. Vasárnaponként hajnalban, mielőtt a többiek felébredtek, ott mondtam a misét.

Egyszer, éppen jöttünk föl a második műszakból, üzennek: gyorsan menjek a körletirodára! Mi a fenét akarnak? — gondoltam. Odaérek, azt mondja a törzs-ormester: — Írás jött Budapestről, hogy 1955. április 27-én a Fő utcában a Legfelsőbb Bíróság megtartja a másodfokú tárgyalását. El akar menni? — Törzs-ormester úr! Ma 27-e van, este hét óra. — Nem is lényeges, hogy maga ott legyen! — azzal odébb dobta a levelet.

Eltűk tovább a világunkat, ugyanazt a kosztot kaptuk, mint a bányászok. Nehéz munkahely volt, harmincöt-harminchat fok a föld alatt, egy kis gatyában, sisakban, csizmában dolgoztunk. Nekem a csillettologatás jutott. Nem volt túl nehéz, csak egy helyen, ahol fordítani kellett, egy bádoglemezen, és rátalálni a másik sínre.

Óriási kedvezményeket kaptunk. Minden hónapban fogadhattunk látogatót, a tábor területén belül szabadon mozoghattunk, beszélhettünk egymással.

A tábor messze a falutól, az egyik aknalejárat közelében volt. A drótkerítésben áram, figyelmeztettek bennünket, meg ne próbáljuk a szökést, mert agyonüti az embert.

Sajnos, rövid ideig tartott ez a jó világ, mert május elején közölték, hogy elvisznek. Amikor kérdeztem, hová és miért, a nyers válasz az volt: — Majd meglátja! Összebilincseltek egy J. Sz. nevű kiskatonával. Vonattal elvittek a dorogi állomásra. J. Sz. gyilkos volt, a debreceni nagyverdőben megölt egy nőt. Őt a föllebbviteli tárgyalásra kísérték. Az enyém már megvolt, hová visznek?

A gyűjtőben kötöttem ki, a kislefogházban. Na, gondoltam, jól nézek ki. A kislefogház alagsora volt a halálraítéltek helye, onnan vitték akasztani őket. A második emeleten helyeztek el. Jól van, akkor holnap még nem akasztanak! Ebédet nem kaptam, senki nem szólt hozzám. Zörögtem az ajtón: nem kaptam enni! — Ja, maga új ember, még nincs létszámban. Majd, majd hozunk! — Nem hoztak. Ellenben másnap reggel már csodálatos reggelit kaptam: azt a bizonyos rabkávét, egy darab kenyérral. Három napig senki nem szólt hozzám. Mit akarnak még? — járt az eszemben.

Végre egyszer, déltájban, nagyon elegánsan, utcai ruhában, nyakkendőben jön valaki. — Fogja a cuccát, lemegyünk a raktárba és felöltözik civilbe. — Amikor meglátta a toldozott-foldozott rongyokat, kérdezi: ilyen ruhája van? — Ilyen! — Miért nem hozatott magának? — Menjünk a Corvinba, majd választok jobbat, önök pedig kifizetik. Beszálltunk egy Pobjedába, hátul ültem a kíséremmel, bilincs nélkül, s vittek. — Na, hová megyünk? — kérdezte tőlem a kísérem. A Fő utcába. — Nem jó, nem jó. A Rákóczi útról a Corvinnál a körútra fordult a kocsis, majd tovább... hová? Végre kijutottunk a hatos útra. Akkor vagy Szekszárdra vagy Pécsre megyünk. Ez jó tipp, kaptam az elismerő választ.

A pécsi AVH-ra vittek. Hat-hét földalatti cella volt ott, csak az ágyak alatt járt egy kis levegő az ablaktalan helyiségben. Állandóan égett a lámpa. Ételt kaptam, de senki nem szólt hozzám. Óriási szerencsém volt az egyik őrral. Minden másnap, este nyolc után, amikor a többiek elmentek már az épületből, benyitott és megkérdezte: nem akar fürödni? — Hogyne akarnék! — begyűjtötte a fatüzelésű fürdőszobai kályhát.

Nem akar olvasni? — kérdezte később. — Van itt egy rabkönyvtár, elviszem oda, válogasson, mert én nem értek hozzá. Elolvastam a Háború és békét, a Karenina Annát, a másik Tolsztojtól a Golgotát. Négy hónapig ment ez így, közben egyszer vittek kihallgatásra. Azt kérdezték, ismerem-e Máriás atyát. Hogyne ismerném! — Hol van? — Jótól kérdezik! Én már 1954 óta le vagyok tartóztatva. — Előzőleg hol volt? — Mit tudom én!

Máriás atya az elhurcolásokat megelőzően egy héttel eltűnt a pécsi rendházból, és valahol az országban bujkált. Bosszantotta az ávosokat, hogy nem tudják elfogni. Nehéz sorsa volt, mert csak 1960-ban sikerült Kollár atyának rendezni az ügyét.

Ezért kerültem a bányából Pécsre, és valamikor 1955 júliusában vittek onnan tovább. Látom, hogy megyünk a Lánchídon át. Na, gondolom, ebből Fő utca lesz! Ugy is történt. Betettek a hatodik emeleten egy magánzárkába. Már nem volt „tégla” mellettem. Ötvenhat február tizedikéig tartottak ott. A Fő utcában a legszigorúbbak a körülmények, mert nem adtak könyvet, semmit. Nem tudtam elképzelni, miért kerültem megint oda. Körülbelül 1955. szeptember végén a következő derült ki: augusztus 22-én letartóztattak nyolc jezsuitát: Süle atyát, Tamás atyát, Petrush atyát, Faragó atyát, Luzsinszky atyát, Váczy atyát, a kis Kerkait, P. Palánkayt és négy civil.

Akkor kerültem bajba, amikor az egyik atyából kiszedték, hogy ki a provinciális. Tamás atya pedig önként is jelentkezett, mert látta, hogy nincs mit tenni, és bevallotta, hogy én neveztem ki őt utódomul. Lehívtak, és üvöltözni kezdtek velem: nem szégyellem magam, pap létemre hazudoztam nekik! Mindennek elhordtak.

Azért neveztem ki Tamás Jánost, mert nagyon mozgékony, ügyes, okos ember volt, s még egy fontos szempont: egyházmegyei keretben élt, s mint ilyen, szabadon mozoghatott.

Tőlem az ő vallomásaik kiegészítését várták. Ez nem nagyon sikerült nekik, mert akkor már dörzsölt voltam. Azt mondtam: kérem, felnőtt emberek valamennyien, mindenki felelős magáért, különben is, én már több mint egy éve itt vagyok. Palánkay atya megtagadott minden vallomást. Akkor engem fölszólítottak, hogy mint előjárója, parancsoljak rá, hogy valljon. Így feleltem: nem vagyok előjáró, mert abban a pillanatban, amikor letartóztattak, mindenféle joghatóságom megszűnt. Azért sem parancsolhatok neki, mert tisztelem, mert idősebb.

Nem mentek velem semmire. De azért ott tartottak engem addig, amíg a perük 1956. február harmadikán le nem zajlott. Akkor visszavittek a gyűjtőfogházba.

A gyűjtőben ekkor viszonylag szabadabb időszakot éltünk meg, hiszen fogvatartóink is érezték a kinti feszültséget. Az örök barátságosabbak lettek. Az egyik éjjel bepakoltak minket, és elvittek Vádra. Először az úgynevezett magánzárka részre kerültünk, majd egy hét múlva beosztottak a gombüzembe. Műanyagból különböző formákat kellett préselnünk. Elég laza volt a fegyelem, érződött már a forradalom előszele.

Október 23-án sejtettük, hogy valami rendkívüli történt, ugyanis az éjjeli műszakot már nem engedték ledolgozni. A rabfantázia azonnak beindult, annak ellenére, hogy semmit nem tudtunk, mert nagyon jól elszigeteltek a külvilágtól. Huszonharmadika keddre esett, csütörtökön pedig az egyikünk azt vette észre, hogy az ő sapkájáról hiányzik a vörös csillag. Erre azután fölbolydult az egész börtön. A rabok verték az ajtót: eresszenek ki! Zengett az ének: Boldogasszony anyánk, Himnusz, Szózat, zúgott az egész börtönépület. A börtönkórház brutális orvos-őrnagya jött és kérdezte, kinek milyen gyógyszer kell, nincs-e szükségünk valamire. Ebből azután már végleg megértettük, hogy nem mindennapi események zajlanak.

A zárkában széles, nagy padok voltak, ezeket vették föl a rabok és 26-án, pénteken azokkal döngették a zárkaajtót. Az első eset után az örök sietve nyitották ki a zárkákat. A tömeg kitódult a folyosóra, kértük a civil ruhánkat. Major Kálmán, váci egyházmegyei, nagyszerű paptársunk volt a ruhatáros, ő osztotta ki a ruhákat. A börtönparancsnokhoz küldöttség ment azzal, hogy engedjen ki bennünket. Azt felelte, erre nincs módja, de ha kitörünk, nem akadályozhatja meg.

A váci nép hallatlan kedvességgel fogadott bennünket. Amikor kiértünk az épületből, az asszonyok kosarakban kalácsot, tejskannában tejet és civil ruhát hoztak.

Tizenöten-húszan lehettünk jezsuiták, mindenki elmondta, mi a terve. Először menjünk a püspökségre! Ott nagy csalódás ért, mert Kovács Vince püspök nem fogadott bennünket. Azt üzenté, nem ér rá, kérjünk ebédet az egyházi szociális otthonban. Jött a titkára, adott valamennyiünknek száz-száz forintot, és sürgett, mielőbb hagyjuk el a palotát, mert veszélyes ott tartózkodnunk. Igen nagy pofon volt ez a civil lakosság segítőkézsége után; éppen egyházi részről fogadtak így! A szociális otthonban viszont a kedves nővérek minden jóval elhalmoztak bennünket.

Közben ránk esteledett. Hogyan tovább? — tanakodtunk. Éjszakai szállásunk nem volt. Végül az egyik rendtársunk, P. Bálint nővére fogadott be minket. Láthatólag izgult amiatt, hogy ebből még baja származhat, ezért másnap ott-hagytuk Vácot. Páter Luzsinszkyvel és páter Sülével átkeltünk a Dunán. A kompos nagyon kedves volt, nem fogadott el tőlünk viteldíjat. A ruházatunkon látszott, honnan jövünk, és talán még mindig börtönzsigunk volt.

A Szentendrei-szigetre átérve gyalog indultunk el Tahitótfalu felé. Nagyon megható volt, ahogyan az istentiszteletre igyekvő protestáns hívek megálltak a jöttünkre, és mindenáron hívtak bennünket, hogy megreggeliztessenek. A ruházatunkról ők is azonnal fölismerték, hogy ezek „börtöntöltelékek”.

Megköszöntük a szívességüket, de igyekeztünk. Minél előbb Leányfaluba akartunk eljutni. Ott élt egy nagyon kedves család, mely a szétszórás ideje alatt, tehát 1950 után nagy segítségünkre volt. A hatalmas kert hátsó végében, mely már fölkúszott a hegyoldalra, állt egy kis vityilló. A tulajdonos, aki korábban a Ford autógyár magyarországi képviselője volt, s ebből adódóan tehető ember, elhunyt feleségét ott temette el. A kis házikóban imádkozott, elmélkedett. Ez a vityilló rendkívül alkalmas hely volt lelkigyakorlatok tartására. Sehonnan nem lehetett rálátni. Kettesével, hármásával jöttünk ott össze lelkigyakorlatokra.

Úgy gondoltuk, fölkeressük korábbi jótevőnket, és nála húzzuk meg magunkat, míg a helyzet ki nem alakul. Nagyon szívesen fogadtak bennünket a háziak. Vártuk, hogy mi lesz. Naponta hallgattuk a híreket, hogy tudjuk, valójában mi is történik az országban.

Október 30-án közölte a rádió, hogy Mindszenty prímást Felsőpetényből Budapestre vitték. Ha a prímás a fővárosban tartózkodhat, akkor mi, senki-emberek is visszatérhetünk, jutottunk az elhatározásra.

A forgalom szünetelt. Gyalog vágtunk az útnak. Budakalász körül megállt mellettünk egy katonai autó. Mi lesz velünk? — volt az első gondolatunk, ugyanis híre jutott, hogy ávós alakulatok összefogdossák a kiszabadult rabokat. Szerencsénkre kiskatonákkal talákoztunk, akik azt kérdezték tőlünk, hová megyünk? Budapestre, válaszoltuk. Ugorjanak föl, ne járjanak gyalog!

Elvittek bennünket a Krisztina körútig. Ott ők Buda felé vették az útjukat. Mi pedig elindultunk, hogy fölkeressük régi lakhelyünket. Közben a járókelőktől megtudtuk, hogy a prímás a Központi Szemináriumban tart eligazítást a papoknak. Azonnal arra vettük az irányt, de mire odaértünk, az eligazítás már régen véget ért.

A Szentkirályi utca 49-be mentem, ahol korábban laktam, egy jogtanácsosnál. Amióta letartóztattak, nem adta ki a szobámat másnak, igaz, nem is lehetett volna egyikőnyen. A szobának a folyosóról nyílt a bejárata. Letartóztatásomkor az ÁVH házkutatást tartott, majd lepecsételték a szobát.

Levertük a pecsétet, mondván, hol van már az ÁVH? Elfoglaltam a kis szobát, ujjnyi por fedett mindent. Két és fél év telt el lefogásom óta.

Ezután elmentem a Jézus Szíve templomba. 1951. november elsején miséztem ott utoljára. Akkor kaptam meg Hamvas püspök úr levelét, melyben mindenféle papi munkától eltiltott. Pontosan öt év elteltével ismét beléptem a sekrestyébe. Egy békepap volt a templomigazgató, aki a hírre, hogy ott vagyok, nem jött elő. Azt üzenete, úgy tűnik, hogy a misézéshez most már neki kell tőlem engedélyt kérni. Ekkor én már ismét egyszerű szerzetes voltam. Nálunk, a jezsuitáknál ugyanis, ha valaki akadályoztatva van vagy leváltják, nem rendelkezik tovább semmiféle joghatósággal. Nálunk a volt vezető ugyanolyan közember, akár a többi. A hagyomány szerint legalább három évig el kell hagynia azt a házat is,

ahol korábban vezető volt. Nagyon okos megoldás, hiszen jelenléte óhatatlanul is zavarná az új vezető kormányzását.

Megszokott helyemen, a templomban balra lévő Mária-oltárnál miséztem. A templom közönsége megismert, hiszen 1944 és 1949 között naponta miséztem. Oda gyűltek, mise után bejöttek a sekrestyébe, kérdezték, miben segíthetnek. Nagyon megható volt az ajánlkozásuk, s pillanatok alatt felforrósodott a hangulat.

Amikor visszafelé ballagtam a szállásomra, szembetalálkoztam a Szív újság anyagbeszerzőjével. Megszólított: de jó, hogy találkozunk. Kollár atya üzeni, hogy menjek a Mester utca 37-be, hiszen még délután meg kell írni a Szív újságot.

P. Kollár volt az akkori provinciális, miután Tamás atyát, az utódomat is letartóztatták. Tamás atyával együtt ültünk a váci börtönben. A szabadulást megelőző vasárnap még nagy pingpongszatát vívtunk, egy-egy lett az eredmény. A harmadik játszámra a következő hétvégén már nem került sor, s azóta sem fejeztük be a mérkőzést...

Tamás atya letartóztatása esetére kinevezett valakit provinciálisnak, ahogyan korábban is tettük, de a két levél, melyekben a kinevezést közölte, eltűnt. Az egyik megbízott, amikor Tamás atyát lefoglák, rémületében összetépte és lehúzta a WC-n. A másik levél sosem került elő. Nálunk jezsuitáknál elképzelhetetlen, hogy ne legyen előjáró. Mivel a provinciai tanácsban Kollár atya volt a legidősebb, ő vette át a vezetést. Később Róma megerősítette tisztségében.

A Mester utcában volt tanítványaimmal találkoztam, valamennyien a Szív újságot írták. Megörültek a jöttömnek, este hatra valamennyi kéziratot el kellett vinni a József körúti nyomdába, ahol a Szabad Nép készült. Vásárhelyi Miklós, a Nagy Imre-kormány sajtófőnöke engedélyezte, a Szív újság kinyomását. Kollár atya tárgyalt a nyomdában. Három szedő meghallotta ezt, és előléptek: mi emszósok vagyunk (Egyházközségi Munkásszövetségi tagok). Itt maradunk, ha kell, egész éjjel, mert az újságnak meg kell jelennie, mondták, de egy a föltételük: vihessenek haza belőle a családnak, ismerősöknek.

Az „emszó”, a katolikus munkásszövetségi mozgalom 1938-tól működött, egyházközségi alapon. Freész József, Eglis István voltak a vezetői. A németek 1944-ben, a megszállás után lefoglák, Dachauban internálták őket. Szerencsésen, élve kihúzták a tábor fölszabadulásáig.

Egész éjjel dolgoztunk. Az újság nem volt terjedelmes, két oldal összesen. Reggelre elkészült ötezer példány. Hová szállítsák, volt a következő kérdés. A templomunk előterében raktuk le. A hírre összefutottak a népleányok, akik korábban árusították az újságot, s vitték az utcára. Négyezer példányt Budapesten adtak el, ezer példányt vidékre juttattunk, hogy ott is tudják: élünk.

Közben érkezett november 4-e. Ágyúlövések, puskaropogás. A házban, ahol laktam, a férfiak megszervezték az ellenállást. Fegyvert osztottak, és elvonultak valahová.

Nem tartottam velük. Kollár atyának külön figyelmeztetése volt, hogy semmiféle fegyveres harcban nem vehetünk részt. Sűrűsödtek a belövések, jelenlétem miatt izgulni kezdtek a háziak. Akkor elmentem a piaristákhoz a Mikszáth Kálmán térre. Három napon át a pincében húztuk meg magunkat.

Közben a rendházba rengeteg nyugati élelmiszer és ruhasegély érkezett. Amikor a lövöldözés abbamaradt, a piaristák kértek, maradjak velük, segítsék egyházközségek szerint szétosztani az adományokat. Egy hétig ezzel foglalkoztunk. Addigra a harcok elültek, a forradalmat leverték, már csak vidéken volt kisebb ellenállás.

Visszaköltöztem a Szentkirályi utcába. Péter Kollár azt az utasítást adta, hogy folytassam a korábbi munkámat, fogjam össze a rend fiataljait. Egy Villám utcai lakásban, ahol ketten laktak, gyűlt össze a mintegy harminc növendék. Megbeszéltük, mindenki folytassa tovább az életét, mint addig, de készüljenek föl, hogy esetleg külföldre kell távozniuk.

A helyzet megítélésében nem voltunk egységesek. Péter Kollár optimista volt, azt mondta, ilyen csúfos vereség után, melyet a szovjet elszenvedett, azzal, hogy a rendszer három nap alatt szétesett, s a korábbi vezetők kiszöktek az országból — nem lehet a régi módon folytatni.

Mi, börtönviseltek viszont tapasztaltuk, milyen erőszakkal lépnek föl, mi mindenre képesek, ezért nem hittünk abban, hogy a forradalmi kísérlet békés úton fejlődhet tovább. Ezért kértük őt, hogy adjon engedélyt fiataljaink külföldre távozásához. Itthon nem lesz főiskola, nem lesz rend.

Keserves volt ezt így megfogalmazni. Bennünket arra neveltek, hogy az előjáró szándéka parancs. Nem megbeszélés és a tagok véleményének megkérdezése nélkül, de az előjáró szándékát, amennyire lehet, támogatni kell.

Nehéz hetek voltak ezek, hiszen szembehelyezkedtünk az előjárónk elképzelésével. Végre november végén, december elején Kollár atya is úgy látta, jobb, ha a fiatalok külföldre távoznak. Megadta ehhez az engedélyt. Sürgetett az idő, egyre nehezebben lehetett átjutni a határon. Minél hamarabb igyekeztünk kijuttatni azokat, akik még nem fejezték be a tanulmányaikat.

Négy fiatalról úgy döntöttek, hogy annyira előrehaladtak teológiai tanulmányaikban (magánúton, titokban végezték a szemináriumot), hogy nekik már nem érdemes kimenniük. Majd csak akad egy püspök, aki veszi a bátorságot és fölszenteli őket. Erre hajlandó is volt a dunabogdányi számkivetésben élő Kisberk püspök.

1957. január 25-én, Szent Pál fordulása napján Pécelen, az ottani plébános hozzájárulásával a templomnak egyik félreeső kápolnájában Kisberk püspök fölszentelte a négy fiatalát. Előzőleg nyolc napos lelkigyakorlatot tartottam volna számukra a Villám utcai lakásban.

Ebből azonban nem lett semmi, mert kilencedikén éjjel két férfi jött értem, fölverték az álmomból, hívatták a házigazdát, és közölték vele, hogy nagyon sajnálják, de engem magukkal kell vinniük. Nem kell megijedni, a személyi igazolványomban akadt valami kiigazítandó. A géppisztolyos fé.ü és a vele lévő másik fogdmeg a VIII. kerületi kapitányságra, a Víg utcába kísért. Borzalmas körülmények közé kerültem. Egy hosszú előszobában részeg utcalányok szorongtak a padon. Beültettek közéjük, azok rám döltek. Sivár, kilátástalan helyzet.

Szerencsére hajnali négy felé az a fiatalember, aki a géppisztollyal bekísért, arra jött, meglátott és megkérdezte: ugye ez nem magának való hely? Beteszem egy zárkába. Egy fiatal fiúval kerültem össze, őt a Corvin közből hozták be. Az egyetlen priccsen igyekeztünk megosztozni. Reggel kilenckor elvittek a Markóba.

Nyolcan voltunk egy aránylag nagy zárkában. Csodálatos társaság verődött ott össze: zsebesek, mindenféle bűnözők. Január végéig ilyen társaságban voltam. Akkor majdnem szabadultam.

Addigra a politikai vezetők elhatározták, hogy megtorolják a forradalmat. A köztörvényeseket, nem számít, ha visszaeső volt is az illető, minél hamarabb kiengedték. Egyszer jön egy ÁVH-s őrnagy, és beszél a zárkába: Pálos, itt van? Na, jöjjön ide. Mi volt a maga bűncselekménye?

Felsoroltam.

A vád ellenem: a Magyar Népköztársaság megdöntésére irányuló szervezkedés vezetője voltam. Második vádpontként folytatólagosan elkövetett kémkedés szerepelt. Ennek az volt az alapja, hogy én néha a belga követségen keresztül leveleztem a rendi központunkkal. A követségre beépített ember lefényképezte ezeket a leveleket, nem lehetett őket tagadni. A levelekben semmiféle államtitok nem volt — csak szerintük —, a rendi gondokat hoztam elő, és ezekben kértem eligazítást. A szervezkedést pedig az merítette ki, hogy mi nem engedelmeskedtünk annak az 1950. szeptemberi hírhedt Elnöki Tanácsi rendeletnek, mely megvonta a szerzetesrendek működési jogát. Az ő szempontjunktól így váltunk illegálissá.

Na jól van, azzal elment. Mondták a többek: te biztosan szabadulsz. Négy nap múlva jön az őrnagy, rámmordult: mit képzelsz magad, majd most engedünk el egy jezsuitát, amikor a pápa megfenyíti a hozzánk hű papokat? Marad itt tovább!

Akkor szuszpendálták Horváth Richárdot, Beresztóczy Miklóst és Máté Jánost. Ezt csak később tudtam meg.

A Markó utcában elég jó dolgunk volt. Minden vasárnap beadhattak nekünk tisztasági csomagot. Ételt nem, ellenben cigarettát igen. A cigaretta nagyon fontos kellék a börtönben. A többieknek vagy nem voltak látogatóik, vagy nem akartak bejönni hozzájuk, könyörögtek nekem, hogy kérjek be cigarettát. Rendben van, mondtam, de nincs több káromkodás. Szinte hihetetlen módon fegyelmezték egymást.

Enni is kaptunk, nem valami sokat, de ki lehetett bírni. Február 10-e körül néhányunkat összehapokoltak és elvittek a gyűjtőfogházba. Az szinte már az otthonom volt. Nagyszerű papi közösség alakult ki. A bizonytalan politikai helyzet érződött odabent. Ha az ember kérte az őrt, tegyen át egy másik zárkába, jó kollégámhoz, megtette. Azelőtt elképzelhetetlen volt az ilyesmi. Együtt voltam Eglis Istvánnal, a kiváló szociológussal. Apai ágon svájci származású volt, nagyszerű nyelvtudással, európai látókörrrel. Faddy Ottmár atya volt a másik cellatársam. A forradalom után őt is hamar visszahozták. Sakktáblát szereztünk, ami óriási dolognak számított, sőt, könyveket is adtak. A fordítók könyvtárában olyan idegen nyelvű művek voltak, melyeket a kommunisták is szerettek volna elolvasni, ezért megbízható fordítókkal, a rabokkal fordították le a maguk számára. Ott dolgozott Göncz Árpád is.

Volt egy Fekete László nevezetű férfi, aki mindenhez értett, legalábbis ezt állította. Sikerült elérnie, hogy kinevezzék könyvtárossá. Nekünk kedvezni akarván, hozta azokat a könyveket, melyeket olvasni szerettünk volna. Így jutottam hozzá egy francia szerző olasz fordítású művéhez, melyben leírta, hogy mi minden szörnyűséget követtek el a kommunisták Európában. Mennyi embert végeztek ki, zártak börtönökbe, koncentrációs táborokba.

Május-júniusig folyt így az életünk. Akkor már egyre több korábban letartóztatott embert hoztak vissza, vagy újakat, a forradalomban való részvételükért. Megváltozott a légkör, szigorúbb lett a fegyelem, elmaradtak a séták... Azt a részleget, ahol mi papok voltunk, áthelyezték a kiszögélyházba. 1958. június végéig tartottak abban az épületben. Nagyon-nagyon szomorú korszak volt. Szinte naponta folyt a kivégzés, hétfőtől péntekig. Ha este figyelt az ember — és mi igyekeztünk figyelni —, meg lehetett tudni, másnap hány embert végeznek ki. Az udvaron, a bitófáknak kialakított betonmélyedések mellett volt egy fészker. Annak a tetején tartották az akasztófákat. Este onnan dobálták le azokat: egy, kettő, három, négy puffanás — négy akasztás.

A kivégzés reggelén összetartás volt. Ez azt jelentette, hogy senkinek nem lehetett elhagynia a zárkát, még a házimunkásoknak sem, akik a reggelt osztották. Olyan-

kor kilenc-tíz felé kaptuk csak meg. Általában reggel hatkor folytak a kivégzések. A földszinten tartották fogva a halálraítélteket, onnan lehetett fölhallani, amikor vezették őket: — Gazemberek, megbosszolja ezt a nemzet, éljen Magyarország!

Néha nők jajgattak, ami még megrázóbb volt. Egyre több halálos ítéletet szállított az ügyészség. Később már nem csak az alsó szinten tartották a szerencsétleneket, hanem hozzánk is beosztottak olyanokat, akiknek a sorsa függőben volt. Halálos ítéletet kaptak, de kegyelemért folyamodtak. Előfordult ellenkező eset is, például Pálinkás-Pallavicinié, akit életfogytiglanra ítélték, de az ügyészség törvényességi óvást emelt súlyosbításért, és ki is végezték.

Megrázó volt látni ezt az összetört embert. A börtönvezetőség szívesen tette papok mellé a lelkiileg megroppant embereket, mert valamelyest megnyugodtak. Beszélgettünk velük, igyekeztünk biztatni őket, amennyire lehetett. Négy halálraítélttel voltam együtt, valamennyit ki is végezték. Így Földes Gábor győri színészt, akit a magyaróvári ügyben ítélték el. Ő magabiztosan viselkedett, párttag volt, kommunista, s mindvégig abban reménykedett, hogy a társai kimentik.

Pallavicini alig bizakodott. Az elítélő katonai bíróság elnöke azt mondta neki: Gyuri, ne izgulj, cifraság az egész, én most halálra ítélek, de majd másodfokon megváltoztatják. Valóban: életfogytiglanra enyhítették, s akkor kérte az ügyész súlyosbításért a törvényességi óvást. Gyuri nagyon rossz lelkiállapotba került. Arisztokrata származása ellenére a rendszer mellé állt, elvált első feleségétől, egy Zichy grófnőtől. Ebből a házasságból két gyermeke született. Hogy a munkássággal való szolidaritását igazolja, másodszor egy újpesti villamoskalauz lányát vette el. Eleinte Gyuri még dicsekedett: milyen jóban van ez a két nő, együtt látogatnak engem.

Elvitték a tárgyalásra, s utána már nem került vissza hozzánk. Ebből tudtuk, hogy kivégzik. Megrendítő volt, hogy amikor másnap mentünk sétálni, a kivégzettek rabruháját a kijárat ajtó mellett a földre dobva láttuk. Nyomasztó érzés állandó kivégzések közvetlen közelében élni. Egyre inkább elzártak bennünket, megszűntek a beszélők, nem volt csomag. Levelet írhattak a kintiek, de azokból a cenzúra során rengeteg részt egyszerűen ollóval kivágtak. Összevagdosott papírdarabokat kaptunk kézbe.

1958 júniusában minden korábbinál szigorúbb összetartást rendeltek el. Eleinte nem értettük, mi lehet a rendkívüli helyzet oka. Óriási titkolódzás folyt a kivégzések körül, de valahogy mégis beszüremlett hozzánk a hír, hogy akkor akasztják föl Nagy Imréeket.

A miniszterelnök és társai halála után ritkultak a kivégzések, véget ért a folyamatos akasztás. Az életben maradtakra irányították a figyelmüket. Kiotölték, hogy létrehoznak egy „osztályidegen” börtönt. Az egyik éjjel váratlanul fölraktak bennünket papokat egy leponyvázott teherkocsira. Vagy ötvenen-hatvanan zsúfolódtunk egymás hegyén-hátán, a kocsí végében két fegyveres vigyázott ránk. Elszállítottak bennünket Márianosztrára. Csendőrök, rendőrök, detektívek közé, ha még maradt arisztokrata az országban — hiszen a legtöbben ötvenhatban szabadulva disszidáltak —, szintén ott voltak. Négyszázan lehettünk a volt pálos kolostorból átalakított börtönben. Nagyon durván bántak velünk. Amikor megérkeztünk, meztelenre vetkőztettek. Kaptunk egy pokrócba csomagolt bugyrot, azzal kellett átmennünk a másik épületbe. Megmondták, hányas számú cellába kerülünk. Így, meztelenül hajtottak föl bennünket az emeletekre. Csak a zárkában bonthattuk ki a bugyrot, abban találtunk alsónadrágot, szumánt.

Egy évig nem volt séta. Egy éven át nem hagyhattuk el a zárkát! Kéthetenként vitték bennünket fürödni, olyankor keresztülmentünk az udvaron. Ez volt a

levegőzés. Könyvet sem kaptunk. Semmit sem csinálhattunk, csak ülhattunk a zárkában.

Nagyszerű korszaka volt ez a börtönéletemnek. Összekerültem Söveges Dávid bencés atyával, akit majdnem agyonverték a pufajkások. Az volt a szerencséje, hogy a katonai kórházban egy volt bencés diák katonaoorvoshoz került, s ő mindent megtett, hogy megmentse az életét. Nem kapott nagy ítéletet, talán két évet. A másik társam, Szabó József Sopron környéki pap volt. Napirendet készítettünk, még a gyújtóból sikerült átcsempésznünk egy kis bort, úgy hogy egy-egy csöpp segítségével naponta misét koncelebráltunk. Lehetetlen volt külön-külön misézni, mert nagyon szigorúan vették, ha valakit rajtakaptak. Az őrségváltás idejét használtuk ki.

Üldözték a misézést, számomra teljesen érthetetlenül. Egy materialista számára, aki nem hisz, miért érdekes, ha egy pap „motyog” valamit. Megmagyarázhatatlan, hogy a hitetlen ember miért haragszik a misézésre! Mégis, rettentően üldöztek bennünket emiatt. Szervezetten leskelődtek. Azt is megtették, hogy kényszerítéssel az egyik papot a másikra állították és követelték, hogy jelentse, ha misézik. Sátáni volt, ahogyan minden módon meg akartak olyasmit akadályozni, ami szerintük nem létezett! Vallásos énekeket se dúdolhattunk, mert azonnal ránk támadtak, és fegyelmi büntetésben részesültünk.

Egy éven át ilyen világ volt Márianosztrán. Söveges Dávid 1959 márciusában szabadult. Így is legalább hatvan pap maradt még benn. Előfordultak protestáns lelkészek is, de lényegesen kisebb számban. Hatan-nyolcan lehetek, akiket a forradalom idején beválasztottak a forradalmi bizottságokba.

Fogvatartóink később rájöttek, micsoda pocsékolás ennyi munkaerőt parlagon hagyni. A rabokkal szőnyegszövő berendezéseket készíttettek. Egy hatalmas teremben legalább tizenkét szőnyegszövő állványt állítottak fel, s ott már elviselhetőbb volt. Munka közben beszélhettünk egymással, sőt, egy óra ebéidő is járt. Később spájzolvhattunk. Az örök által megadott összegben, az általuk megadott áruból lehetett igényelni. Disznósír, keksz, cukor, nyári időben esetleg gyümölcs szerepelt a listán. A spájzolható összeg nagysága attól függött, hogyan viselkedik és dolgozik az ember. Harminc, negyven, nyolcvan forint... Aki nyolcvan forintért spájzolhatott, már kissé gyanús volt. Föltételezhető, hogy nem tisztességes úton jutott ekkora kiváltsághoz.

Eleinte nagyon jó világ volt. Hamar bekaptam az ebédet, s szentségi böjt ide, szentségi böjt oda, miséztem. A zárkában ugyanis az egyik életfogytigos pap-társam megsúgta: ne misézz itt, mert jelentenem kell. Nagyon kérek, ne misézz!

Így történt, hogy hétköznapokon, amikor dolgoztunk, miséztem, s éppen vasárnap nem. Mindig a Salve Sancta parens kezdetű, rövid Szűzanya-misést mondtam. A miséző papok mazsolából nyerték a bort. Mazsolás kalácsot kértünk a csomagban, a szemeket kiszedtük, nagyon gondosan letisztítottuk, nehogy kovász maradjon rajtuk, mert akkor megsavanyodik. Az így letisztított mazsolát alumínium pohárba tettük, s annyi vizet öntöttünk rá, hogy éppen elfődjön. Két nap alatt a mazsola visszanyerte a szőlőszem nagyságát. Egy tiszta ruhával, melyet a kapcából téptünk le, majd kimostunk, a szemeket kipréseltük egy fiolába. Fiolát az egészségügyi részlegen dolgozó rabtársaktól lehetett szerezni. Az üvegcsét nem volt szabad nagyon bedugni, mert amikor forrt a bor, kilőtte a dugót és nagyot pukkant. Egyszer valaki így bukott le.

Amikor rájöttek erre, a papok csomagjában nem engedélyezték a süteményt.

Ezt is kijátszottuk. Nem pap rabtársaink, például Ugrin István repülőstiszt, Boskó Vilmos százados és mások süteménye útján jutottunk borhoz.

1961-ben sok letartóztatott pap érkezett Márianosztrára. Sajnáltuk, hogy börtönbe zárták őket is, ugyanakkor örültünk a tőlük hallott rengeteg információnak. Igaz, a kinti viszonyokról nem sok vigasztalót mondtak. Különösen a regnumisták voltak nagyon elkeseredve, akiket az ordináriusukon keresztül fenytett, büntetett az állam. A rab, minél több időt tölt benn, annál nagyobb reményt táplál, hogy egyszer csak szabadul. Az ilyen hírek egy időre letörtek bennünket.

A márianosztrai viszonyokra jellemző az a fölirat, mely az örök ebédlőjének a falát díszítette: ne csak őrizd, gyűlöld is! Házimunkások mesélték, akik bejutottak oda.

Amikor Budapestről ellenőrzést kaptunk, néhány napig újra megfagyott a levegő. Az örök indulataiból éreztük, hogy a Rákosi—Péter Gábor korban nagyon hosszászoktak a veréshez, legszívesebben most is ezt tennék, de már nyíltan nincs erre módjuk. Néha előfordult, hogy egyeseket levittek a pincébe és összeverték.

Később már évente két alkalommal kaphattunk csomagot, négyszer írhattunk, kétszer volt látogatás. A csomagok legföljebb három kilósak lehetek, és megszábták, körülbelül mi lehet benne: szalonna, cukor, sütemény, de semmiféle gyümölcs vagy romlandó, ami valamelyest érthető.

A papok csomagjait megkülönböztetett figyelemmel ellenőrizték. A süteményt valósággal összekaszabolták, hogy megnézzék, nincs-e benne mazsola. Ha valamit találtak, vitték a gyengélkedőn fekvőknek.

Érdekes, szép élet volt ez azért. Az összetartozás, együttérzés megnyilatkozásai közül nekem a regnumistákkal vannak nagyszerű emlékeim.

1962 őszén éreztük, hogy valami változás várható. Akkor már döntöttek a következő évi amnesztiáról. Átszervezték a börtönt. Csoportokban szállították a nosztrai rabokat a gyűjtőbe, oda pedig Sopronkőhidáról többszörös visszaesőket hoztak. Nekünk kellett őket betanítani a szőnyegszövésre.

Tabódy István állandóan szerzett a börtönben rádiót. Nem tudom, hogyan csinálta, de hallgatni lehetett a detektoros készüléket. A börtönben roppant értéke van a híreknek. Minden információból azt igyekeztünk bizonygatni a magunk számára, hogy rövidesen szabadulunk. Lélektanilag érthető rabmagatartás. 1962—1963 fordulóján egyre sűrűbben érkeztek a biztató hírek. Egyes rabok rokonai ügyészi kihallgatást kértek, s minden azt mutatta, valami történni fog. Így érkezett el 1963 tavasza. Április 4-re jelent meg az amnesztiarendelelet, aminek következtében a gyűjtőfogházból körülbelül négyezren szabadultak. Szinte kivétel nélkül politikaiak.

1954-ben tizenhét évre ítélték, nem számítottam a szabadulásra. A többiek hazamentek, én pedig maradtam. Hiszen nemcsak összeesküvő, kém is voltam. Nem is akármilyen, hanem rezidenském! Azt nevezik így, aki egy területről összeszedi az adatokat, egységesíti, és úgy adja tovább. Én a Vatikán kémje voltam! Egyetlenegy dokumentum alapján, melyben megírtam, hogy 1953 szeptemberében tizenhét jezsuita szabadult Kistarcsáról. Ez volt a kémjelentés. Logikájuk szerint nem azért írtam meg a hírt, hogy közöljem a kiszabadulásukat, hanem azért, hogy tudják, ennyit zártak be. Ez volt a proletáréberség!

Nagyon lehangoló volt nap mint nap látni, hogy újabb csoportok szabadulnak. Paptársaim fölöslegessé váló holmijukat, egy kis cukrot, ezt-azt bedobták a maradék celláiba. Amikor munka után visszatértem, találtam meg a küldeményeket. Lélektanilag nagyon nehéz volt elviselni ezt, különösen azért, mert Szabó Józseffel azon a részlegen mi voltunk benn a legrégebben.

A nevelőtiszt egy szép napon azzal állt elő, írjunk egy kérvényt, melyben hátralévő büntetésünk elengedését kérjük. A nemzetközi viszonyok miatt sürgős volt minél hamarabb megszabadulniuk a papoktól. A Vatikán és Budapest között Bécsben, illetve Rómában megkezdődtek a tárgyalások, melyek azután 1964-ben a részleges megállapodással zárultak. Ebben a folyamatban akadályt jelentett volna, ha sok pap továbbra is börtönben ül.

A legfőbb ügyésznek kellett címeznünk a kérvényt. Beadtuk, majd egy idő múlva jön a nevelőtiszt és mondja: nem jó! Mit képzelnek maguk? Nem szerepel a kérvényükben, hogy sajnálják, amit elkövettek, megbánták bűneiket, s ígéretet tesznek a javulásra.

Elkeseredett állapotban vettem oda: erre várhatnak! Ilyet nem írunk le sose! Ránk támadt: ilyen hülyéket még nem látott, egy vacak papír miatt ülnek tovább! Igen, válaszoltam, csak egy vacak papír, de létezik becsület is!

Egy hét múlva ismét jelentkezett: írjanak valamit, írjanak új kérvényt! Rendben megírtuk: tisztelettel kérjük hátralévő büntetésünk elengedését. Ez kevés, rivallt ránk. Márpedig több nem tellik tőlünk! Dühösen elvonult.

Közben folyt a „gyomrozás”, börtönéletem egyik legszomorúbb jelensége. Néhány naponként ketten-hárman megjelentek a Belügyminisztériumból, s mindenáron be akartak építeni. Két csoport foglalkozott velem: az egyik volt a jóságos, a másik a durva. A jóságos azt mondta: maga tiszta hülye, magának nincs lelke! Az édesanyja minden vonathoz kimegy a szülőfalujában, és várja, várja. A pécsi püspök telefonált neki, hogy szabadul a fia. Ez igaz volt, a Belügyminisztérium telefonáltatott a püspökkel édesanyámnak.

Az ilyen eljárás a lelki zsarolás legembertelenebb formája. Semmit nem kívánunk magától, folytatták, mi is emberek vagyunk. Csak néha találkozunk odakinn! Újra és újra, a mérhetetlen lelki teher ellenére ugyanazt hajtogattam: csak szabadon vagyok hajlandó szabadulni! Semmilyen adatot nem kérünk magától, nem állítjuk rá senkire, csak havonta egyszer találkozunk! — Én ezt nem vállalom, nem és nem!

Az 1962. októberi „látogatásuk” emlékezetes marad. Megkérdezték, mi volt a bűncselekményem. A Magyar Népköztársaság megdöntésére irányuló szervezkedés vezetése, kémkedés. Mire ők: ugyan, ki hiszi ezt el? Ez csak blabla! Maga néhány tucat fiatalembert a rendszerünk ellen nevelt, mi pedig ezt nem tűrhetjük. Ezért ül maga itt. Miért nem mondták ezt a tárgyaláson, kérdeztem. Erre nincs büntetőparagrafus a büntető törvénykönyvben, ki kellett találni valamit. Ez a módszer nagyon jellemző volt rájuk.

Utána következett a durva banda: itt rohad el, levisszük a pincébe, jól összeverjük! Kell ez magának?

Rettenetes volt. Bármelyik csoporthoz vezettek is kihallgatásra, már előre remegett a gyomrom. Ilyen helyzetben, amikor a többség szabadul, aki a legregebben van benn, azzal szemben ez a módszer akkora gonoszság, amire nem lehet szavakat találni.

Vérnyomásom fölugrott, szédültem, nem tudtam aludni. Jelentkeztem orvosi vizsgálatra. Egy ápolónő fogadott. Mi a baja, kérdezte. A vérnyomásom, szédülök, ki vagyok merülve. — Á, dehogysis! Az a baja, hogy nem fekszem le magával!

Az ideg feszültség hatására kiabálni kezdtem: mit gondol, az én becsületesemet ne tapossa meg, ehhez nincs joga! Följelentem ezért! Tudom, nem volt helyes eljárás, de ebben az állapotban kiobbant belőlem.

Másnap bejött a zárkába ez a nő. Azt mondta: biztosan magas a vérnyomása, ezt vegye be, s azzal adott valamilyen gyógyszert. Kiabálnom kellett — folytatta —, mert ott volt valaki, akit maga nem látott. Sok emberség is szorult azért egyesekbe.

Rettenetes hőség uralkodott májusban. 15-én, munka végeztével jött egy smasszernő: adja le az összes holmiját, s jelentkezzen!

Egy őrmesterhez, a körlet parancsnokához vezettek: kérem, maga szabadul, fél órán belül el kell hagynia a börtönt. Az asztalosműhelyben poros lettem. A házimunkás hozott vizet, mire ráparancsolt: mit gondol, meleg vizet hozzon!

Micsoda? Meleg vizet? Ez már komoly! Visszakaptam a holmimat, s odaadták a keresményemet: háromszázhusz forintot. Kiléptem a kapun, elindultam a huszonnyolcas villamos végállomása felé. El voltam kábulva. Bámultam az embereket, a ruhájukat, minden olyan furcsa volt. Nehezen találtam meg a villamosmegállót.

Hová, merre induljak? Elmentem a piaristákhoz, a Mikszáth Kálmán térre. A sekrestyés egy jezsuita, Kálmán testvér volt. Kértem, hadd misézhessek a Szent Ignác oltárnál végre a kápolnában. Esteledett. Elmentem a régi lakhelyemre a Szentkirályi utcába. Nem találtam senkit. Tovább, az Üllői útra, ahol ebédelni szoktam, ott is sikertelenül kopogtattam. Mentem a Hőgyes Endre utcába, Süle atyához. Nem volt otthon.

Egyedül a városban, szabadon, semmi és senki nélkül. Vártam, míg Süle atya haza nem tér. Örömmel láttuk viszont egymást.

Másnap jelentkeztem a kapitányságon. Megkaptam a személyi igazolványomat. Félttem attól, hogy rendőri felügyelet alá helyeznek, de ez nem következett be. Kollár atya még aznap megkeresett, közölte velem, hogy másnap kórházba megyek a Széher útra, ahol a hosszú börtönévek után egy kicsit rendbeszednek, fölerősítenek. Csengődy főorvos úr június végéig ott tartott, közben naponta kaptam az erősítő injekciókat. Utána Kollár atya Balatonboglárra küldött pihenni, egy ottani bérelt nyaralóba. Szeptemberben majd eldöntjük, hogyan tovább, közölte.

Nagyon jól éreztem magam, élveztem a napot, a pihenést. Egyszer csak levél érkezett, melyben a piliscsabai apácaotthon vezetője közölte, hogy jelentkezsem az intézetben, ahol szálláshelyet kapok. Dehogy megyek, gondoltam, igen ám, de másnap kézhez kaptam Kollár atya táviratát: jelentkezsem Piliscsabán. Anyagbeszerző lettem, végeztem a ház körüli munkákat.

Később derült ki, hogy a rendőrség kívánta így. Papként sem működhettem. A környékbeli papokat is figyelmeztették, nehogy beengedjenek a templomukba. Óvakodjanak egy börtönviselt, büntetett előéletű jezsuitától!

A börtön után öt éven át még nagyon „figyelmesek” voltak hozzám. Évente legalább egyszer ketten-hárman kijöttek ide hozzám, kicsit puhítani, szimatolni. Arra akartak rávenni, hogy egy semleges helyen találkozzunk. Miért, nem jó itt? — kérdeztem. Megkínálom önöket jó villányi borral. Majd hozzátettem: akkor megyek el más helyre, ha hivatalos idézést kapok. Erről persze szó sem lehetett.

Külföldre soha nem akartam kimenni. Ötvenhatban sem, amikor nyitva volt a határ. A fiúk, akiket neveltem, 1956-ban, mielőtt disszidáltak, hívtak, nógattak: hiszen el van ítélve, nem maradhat itthon!

Nem mehettem ki, két okból. 1949-ben, amikor látszott, hogy mi következik Közép- és Kelet-Európában, így Magyarországon is, a generális atya úgy intézkedett, hogy akik a tanulmányaikat nem fejezték be, vagy az idegállapotuk olyan, hogy az elkövetkező nehézségeket nem fogják bírni, azok menjenek nyugatra. Akik azonban jó fizikai és idegi állapotban vannak, maradjanak itthon, hiszen nem lehet, hogy éppen a jezsuiták hagyják itt a népet, a hívőket. Ehhez tartottam magam.

A fiúknak mindig azt mondtam, a szerzetes állapotnak még a papi működés nélkül is megvan a maga súlya és értéke. Ezt még akkor is érdemes vállalni, ha csekély az esély arra, hogy előbb-utóbb papok legyenek. Itt kell maradni, itt kell a magyar néppel együtt szenvedni és tenni, amit lehet.

Közreadja: Elmer István

Devecseri

*Csak olvasok és hallgatok
nem szólok, mert hiába.
Úgy vélem, egyszer bejutok
az Isten udvarába.*

Néhány héttel ezelőtt ismét illő figyelem nélkül, csaknem észrevétlen múlt el irodalmunk egyik napja. Akkor lett volna Devecseri Gábor hetvenöt éves. Már huszonegy éve halott. Ha élne „sötétlő barna, majdnem fekete” haja — ahogy egyik versében rajzolta magát — bizonyára már „dús fehérén” omlana homlokára, s a fiatal nemzedékek Gabi bácsinak szólítanák, amin jól mulatna és derűsen kikérné magának. Akik ismertük, nem feledjük „sugaras mosolyát” és lenyűgöző kedvességét. S akik személyesen már nem ismerték de olvasták, azok nem feledik verseit és fordításait, esszéit és emlékezéseit, nem feledik impozáns, széleskörű, nagy munkásságát, nem feledik, mennyi mindennel gazdagította modern irodalmunkat.

„Mikor még itt éltünk mindahányan, / a világ világ volt, nemcsak álom” — írta. A Nyugat harmadik nemzedékéhez tartozott, s bár legtöbbször néhány évvel fiatalabb volt, abban a harmincas években felröpülő költőrajban kezdte pályáját, amelyben Radnóti, Weöres, Jékely, Rónay, Vas, Szemlér, Szabédi, Zelk, Képes, Kálnoky, Hajnal Anna indult. Mind meghaltak már, hírmondóban maradt csak közülük néhány: Takáts Gyula, Csorba Győző, Kiss Tamás. Ez a nemzedék mentette át nehéz időkben a Nyugat vívmányait és étoszát, ez a nemzedék tudta mindmáig legkiegyensúlyozottan egybefoglalni az újat teremtés lázat és a hagyományörzés nemes fegyelmét.

Devecseri az antikvitás és a modernség között feszítette ki költészetének ívét, Hellász opálfénye és a modern expresszivitás alakította verseit. Szélesebb körben inkább fordítóként ismerik: ahogy Arany magyarrá varázsolta Shakespeare-t, ahogy Babits megmagyarította Dantét, ő úgy tet-

te magyar költővé Homéroszt. Nem csoda, hogy amint telik-múlik az idő, fordítói munkássága elhomályosítani látszik önálló versvilágát. Pedig a hozzáértő olvasók jól ismerik verseinek becses értékeit. Rímelésében, dallamában, verseinek zenéjében Kosztolányi örökségét folytatta, s hitt a derűs játék lélekelmelő erejében. De ismerte és alkalmazta a kemény szó kritikai erejét is. Utolsó, már pályazáró nagy műve a *Bikasírató* századunk sötét tragédiája, az erőszak uralma ellen szólalt fel drámai erővel, s a kiszolgáltatottak és megnyomortítottak mellett tett hitet. Ma nem kevésbé időszerű, mint amikor írta.

Kenyeres Zoltán

Vivaldi a Vigadóban

A Concerto Armonico nem ifjúsági zenekar többé. Nem mintha tagjai nem lennének még mindig fiatalok, és remélem lelkesek is, csak éppen ennyi hangverseny, ennyi hanglezefeltétel után és előtt már nem szükséges, és talán nem is szabad figyelembe venni a hangszerjátékosok korát, gyakoroltságát, érettségét. Teljesítményüket épp úgy kell figyelni és értékelni, mint bármely más régi hangszereken játszó kamarazenekart. És február 1-jei koncertjük alapján a Concerto Armonico nagyon rossz zenekar. Hogy hangszínük nem éppen kellemes, ahhoz nyilván hozzájárul, hogy hangszereik sem elsőrangúak, de nemcsak erről van szó. Azt például már az előadóművészet teljes csődjének tartom, hogy a közönség egy számára ismeretlen Vivaldi concerto harmadik tétele után ne jöjjön rá, hogy a műnek vége van, és türelmesen köhécseelve üldögéljen tovább. Hasonlóan megdöbbentett a D-dúr gordonkaversenyben Máté Balázs egészen valószínűtlen mennyiségű hibát elkövető játéka, amit hasztalan próbált leplezni az egyre gyorsuló tempóval. A számára túlzottan bizonyult tempó a szólistánál csupán azzal az eredménnyel járt, hogy játékka teljesen kiürült, lélektelelné vált, igazi,

klasszikus fűrészelésé. Az együttes csapnivaló játékát csak Zádori Máriának sikerült némileg feledtetni, aki az elhangzott két motettát nagyon biztosan, a tőle megszokott színvonalon adta elő, mentve, ami még egyáltalán menthető maradt.

Fáy Miklós

Halász Péter: A kínai

A New York-i Sqaatból Halász Péter vezetésével kivált Love Theater első produkciója 1985-ben a *Life and Death in New York City* (Élet és halál New Yorkban) című, nagy port fölvert előadásorozat volt. A Love Theater tízegynéhány fős csoportja nem kevesebbre vállalkozott, mint arra, hogy New York-i napilapokban napvilágot látott cikkeket vigyen színpadra, megjelenésük után huszonnegy(!) órával. A kiválasztott cikkből sebtiben egy vázlatos szöveggönyvet írtak, délelőtt elpróbálták a rögzített részeket, este pedig a színészek improvizációs készségére hagyatkozva előadták a történetet. Így született *A kínai* című előadás is. (Nem tudom melyik volt előbb — nyilatkozta Halász —, az újságcikk alapján támadt az ötletem, vagy már egy ideje gondolkodtam azon, hogy hogyan csempészhetnék be Bartók *Csodálatos mandarinját* egy darabba.)

A sikeres sorozat aztán megfelelő támogatás híján elhalt, A kínai azonban önálló darabbá terebélyesedve megmaradt. Tovább játszották New Yorkban, s most játsszák Budapesten is, a Kamrában, ahol a hazalátogató Halász Péter a Katona József Színház színészeivel rendezte meg. A színházi kifejezésmód új és új útjait rendületlenül kutató, a társművészetek határait bátran összemosó, a kiüresedett konvenciókat szabadon kicsúfoló Halász e darabjában, akárcsak néhány megelőzőben, főlrúgja az írás-rendezés-eljátszás folyamatának klasszikus szabályait, s inkább az élés-elgondolás-színházélés folyamatára épít. Mi több, e három már-már egymásra vetődik, vagyis az élés — egy magyar rendező New Yorkban megpróbálja színre vinni *A csodálatos mandarint* — egyidejűleg maga az elgondolás is — a ren-

dező a szemünk előtt éli meg, hogy mi fog a majdani darabba kerülni —, s ahogy mindez előttünk lejátszódik, az már „színházélés”, vagyis az előadás maga.

A színpad előtt vörös bársonyfüggöny, amely mögött egy opera festett papírmásé nézőtere látszik, egyedül a színpad — egy jókora tévéképernyő nagyságú nyílás — igazi, ahol a történet játszódik. Képkivágásokat látunk, hús-vér színészek részleteit, deréktől lefelé, deréktől fölfelé, esetleg még hosszában is kettévágva. A többiit hozzáképzeltjük. Az események szerkesztése — korántsem csupán a vetített mozgóképes háttér miatt — filmszerű. Kiagyásos és szaggatott, izgatón ezoterikus. A történet átveszi Bartók zenéjének lüktetését, a lüktetés érzékiségét. A darab maga mégsem az érzékiségre épít, az inkább csak eszköz, eszköz a Kínai Népköztársaságból Amerikába érkezett kínai embererdőben érzett magányosságának, jóindulattal véghezvitt megaláztatásainak és a benne rejlő végtelen emberi szabadságnak a kifejezésére. Olyan szabadság ez, amely életre született és a halálba visz.

Kállai Katalin

Gyökössy Endre: Életápolás

Olyan időkben élünk, amikor egyre több lesz a munkanélküli, a hajléktalan, a menekült, sőt hovatovább a komolyan éhező is. Krisztus híveinek segíteni kell rajtuk, mint azt az irgalmas szamaritánus tette. Hogyan tegyék ezt?

1. Gyakorolják a karitáoszt. Gyönyörű példát mutat erre Kozma Imre.

2. Mivel egyre több lesz a sérült lélek, gyakorolják a lélekgyógyítást is, természetesen a megfelelő szakértelemmel. Erre Dr. Gyökössy Endre mutat szép, követendő példát. Lelkészi, lélekorvosi tapasztalatát számos könyvében ismertette. Legnépszerűbb ezek közül a *Magunkról magunknak*, amely már 60.000 példányban jelent meg. Legutolsó könyve az *Életápolás* című pedig mintha a *Magunkról magunknak* kiegészítése lenne: további fontos lélektani példákkal szolgál. Itt van mindjárt a XX. század rákfenéje: az *agresszió*. A leg-

több állat nem öli meg saját fajtáját még szerelmi vetélkedés esetén sem. A „homo sapiens” viszont gátlás nélkül pusztítja embertársait. Hogyan lehet ezt a gyilkos ösztönt ártalmatlanná tenni önmagunkban, illetve transzformálni, szocializálni? Az agresszió robbanhat kifelé és befelé. Ha kifelé robban, árt embertársainknak, ha befelé, az saját magunknak, egészen az öngyilkosságig. Az agresszió nem izolálható: az erőszak erőszakot szül. Megszelídíteni sokféle pótcselekvéssel lehet (például kiáltozással, mint a zsoltáriró teszi). De az igazi megoldást az ellentétek harmonizálása hozza. Ehhez nyújt segítséget a Megváltó Jézus.

Freud vette észre, hogy az erős nemi készletést át lehet lényegíteni magasabb rendű tevékenységre. Például művészi alkotásra, jótékonykodásra, sportra, tudományra. Ez a *szublimáció*. Nyilván más természetű alantas vágyaink is szublimálhatóak: hatalomvágy, birtoklásvágy, hiúság, kapzsiság. Gyönyörű példa a szublimációra Avilai Teréz és Keresztes Szent János misztikus költészete: gyengéd érzelmeiket az Énekek éneke sugallatára a Jézussal való misztikus egyesülésben élték át.

Külön fejezet foglalkozik a serdülőkorúak lázadásával. A fiatal lény ekkor befelé fordul — saját lelkét próbálja felfedezni, kínzó és veszedelmes ellentmondások között hánykolódik. Mit tehet ilyenkor a szülő? Semmiképpen ne akadályozza a serdülő önállósulás-igényét, a legjobb, ha úgy viselkedik, mint a tékozló fiú apja: szabadon engedi, de ha első önállósulási kísérlete nem sikerült, szeretettel visszafogadja. Minden külső hatáson túl (legyen az iskola, baráti társaság, galeri) mindenek előtt a családban kialakult atmoszféra határozza meg a fiatalok jellemének kialakulását — a szülőknak ennek megfelelően kell viselkedniük. Semmiképpen sem alakoskodni, hanem megpróbálni elviselni egymást *mégis* alapon: „Jól látom hibáidat, de én *mégis* szeretlek, sőt hibáiddal együtt szeretlek.”

Sajnos, nem tudtam még ízelítőt sem adni e kötet lelki gazdagságából, amit az „öreg bojtár” gyűjtött össze Gazdája, Jézus kincstárából egy életen keresztül. Érdemes többször elolvasni és meditatálni rajta.

Jánosy István

Erdélyi katolikusok

Sokat beszélünk manapság az erdélyi (római és görög) katolikusok helyzetéről, s latolgatjuk, vajon mit hoz számukra a közvetlen jövő. A katolicizmusnak ugyanis Erdélyben nemcsak vallási, hanem magyar nemzeti, sőt összeurópai jelentősége is van, minthogy az erdélyi magyarság nagyjából felelészben római katolikus, és az ő esetében az egyháznak, az egyházközségnek a nemzeti identitás és kultúra megtartásában is igen nagy a szerepe, az erdélyi románok igen tekintélyes része (talán egyharmada) pedig a görög katolikus egyházhöz tartozik, márpedig a románságot a Rómával egyesült görög katolicizmus természetesen jobban kapcsolja össze a nyugati civilizációval, mint a nyugati hagyományokat többnyire nem ismerő vagy elutasító bizánci ortodoxia.

Sok szó esik tehát az erdélyi katolicizmusról, mégis többnyire keveset tudunk róla. Ezt a hiányt kívánja pótolni Virt László *Katolikus kisebbség Erdélyben* című munkája, amely nagyrészt egyéni kutatásokon alapuló ismeretek tükrében mutatja be az erdélyi római és görög katolikusok súlyos történelmi tapasztalatait és jelen törekvéseit. A kép középpontjában Márton Áron gyulafehérvári püspök legenda alakja áll: azé a főpásztoré, akit nyomban a kommunista hatalomátvétel után hamis perben életfogytiglani börtönre ítélt a hatalom, és csak hosszú élete végén kerülhetett ismét kapcsolatba híveivel. Mellette ott sorakoznak a nagyváradi, szatmári és temesvári egyházmegye nem egyszer titokban fölszentelt, börtönviselt vagy éppen a fogságban meghalt főpapjai: Scheffler János, Bogdánffy Szilárd, Pacha Ágoston, Boros Béla és a többiek. Az üldözött erdélyi magyar püspökök sorsáról most kapunk először összegző képet, már ez a kép is mutatja Virt László kutatómunkájának eredményességét.

A fájdalmas múlt után szóba kerülnek a közeli jövő feladatai is. A könyv szerzője több alkalommal is kifejezésre juttatja azt a meggyőződését, hogy az erdélyi római katolikus egyház csakis akkor működhet eredményesen (és töltheti be a maga nemzeti hivatását), ha Gyulafehérvár érsekségi

rangra emelkedik (ez időközben megtörtént), és főhatósági jogot kap a többi erdélyi egyházmegye fölött (ez még a jövő feladata). Ugyancsak el kell érni a román görög katolikus egyház teljes helyreállítását és létre kell hozni a testvéri összhangot a római és a görög katolikus egyházszerzetek között. *(Egyházforum)*

Pomogáts Béla

Protestáns Szemle

Negyvennyolc évi szünet után újra megindult a Protestáns Szemle. Főszerkesztője Szegedy-Maszák Mihály. Az eredetileg 1889-ben alapított és most újjáalakult folyóirat saját múltjának legbecselesebb hagyományait kívánja folytatni: szerkesztői terveit nyitottság és a spirituális élet egységét szolgáló ökumené szelleme vezeti.

Az első szám élén Bogárdi Szabó István a mai magyar protestantizmus lehetséges szerepét keresi, Tőkéczy László pedig a folyóirat 1919-ig tartó első szakaszának történetét ismerteti szakszerű tanulmányban. Szűcs Ferenc a felvilágosodás és a teológia kapcsolatáról ír a hit és az értelem szerepének kiegyensúlyozott átgondolásával. Különösen figyelemre méltó tanulmányának az a része, melyben a legújabb idők posztscientista törekvéseivel, a manapság hirtelen előtörő újmiszticizmusokkal foglalkozik. Velük szemben szögezi le, hogy a mai teológia „ha nevéhez hű akar maradni, akkor Istenről csak úgy beszélhet, ha szembefordul a keresztyén antiintellektualizmus kísértésével, és megmarad a 2000 esztendőes keresztyén tradíció vonalában”. Az első számnál nem kevésbé gazdag tartalmú második számból a Paul Ricoeurról és Martin Buberről szóló tanulmányokat kell kiemelnünk, s Csorba László magyar egyháztörténeti áttekintésére hívjuk fel a figyelmet.

A témák, címek és nevek rangos sokszínűsége mellett a szerkesztői elvek józan gondolatait olvassuk még figyelmes érdeklődéssel: „A magyar protestantizmus sajnálatosan máig magán hordozza annak jeleit, hogy külső kényszerből és rosszul

értelmezett helyzetfelfogásból a római katolikus egyházzal szemben, és nem elsősorban önmagát kiteljesítve alakította ki azonosságtudatát. Történelmünket nem tagadjuk meg és nem felejtsük el, ha a magyar művelődés protestáns-katolikus kettősségét ma nem megosztó, hanem a nemzeti kultúrát gazdagító tényként értelmezzük.”

K. Z.

Eszterhás István: Amerikai magyar regény

Eszterhás István, az amerikai magyar irodalom egyik grand old man-je, több regény, kisregény, színdarab szerzője, megírta az amerikai magyarok utolsó századának regényét.

Művéhez három forrásból gyűjtötte a tényanyagot. Áttanulmányozott több monográfiát, életrajzot, minden olyan krónikát, mely kéziratban vagy nyomtatott formában őrzi ennek a száz évnek fontos eseményeit, történéseit, szervezetét, egyesületét. Megismerte az Amerikában volt magyar szépirok munkáit, az ott született népköltészet alkotásait. És nem utolsó sorban történeteket gyűjtött az „öregamerikások”-tól, ahogy magukat nevezik a század első felében kikerkezők. Mindezeket a forrásokat azonban szabadon kezelte. Nem történelmi regényt akart írni, hanem szépirodalmi alkotást: olyant, amelynek lapjain — szavait idézve — „az író üzenete” jut el az olvasóhoz.

A történetet éppen ezért a század elejére, az 1914 előtti időre koncentrált, a bevándorlás „klasszikus” korszakára. Ebben a periódusban az Egyesült Államok még nem a népek kohója, ekkor még mindenki őrzi-őrízheti a maga küldő-szülő nemzetének hagyományait. Az a generáció, amelyik ekkor ért ide, szokásaiban, nyelvében, lelkében ragaszkodott az óhazához: magyar ruhában járt, igazában sohasem tanult meg angolul, ha felizgatták, mint a történetet elmondó Izsely Nácit meg öreg barátját, Lombly Miskát, megnémult, még az a kevés angol szó sem jött a nyelvére: ez a generáció élete alkonyán a bevándorló honfitársak emlékeit gyűjti, ezt akarja

hagyományozni az utókorra az *ókantri* szeretetével együtt. A későbbben érkezők másként viselkedtek. A legfiatalabbak meg nyűgnek érzik valamikori nevüket, szokásrendjüket. Ők a lehető leggyorsabban besimulnak az új világba. Nekik a magyarság, a lengyelség, a ruszinság csak addig érdekes, míg a „*bizniszt vagy a vanderful politikal pradzseket*” segíti.

A Csongrád megyéből, Magyar térsről származó Izsely Ignác, aki 1904-ben, *nájtínóforban*, egy szombat délután érkezett meg a clevelandi tóparti vasúti pályához, 1964-ben idézi fel a századelőt, meg kissé elnagyolva a későbbi éveket, a valamikori Rosenhillnek, Cleveland Rózsadombjának a történetét. A regényben minderr együtt van. Megelevenedik a kivándorlóknak helyet adó vidék, az őket fogadó hagyományrendszer. A lovakhoz értő, majd a bányát is megjárta, végül üzletet nyitott főhős karrierje bizonyára több magyar sorának darabkáit ötvözi. És reprodukálódik az angol-magyar keveréknyelv, melyen a magyarok egymáshoz szóltak, melyet rajtuk kívül senki sem értett igazán.

A szövegből kitetszik: Eszterhás Istvánnak lehetősége lenne megírni egy másik *Amerikai magyar regényt* is. Egy olyant, melynek középpontjában egyetlen család két generációjának a sorsa állna. Ez a mű egyesíthetné a szépirodalom és a dokumentumirodalom lehetőségeit. Esetleg olyan formán, mint Illyés Gyula műve, a *Puszták népe*.

Ehhez kitűnő kiindulópont lenne a dédmama, Balázsik Pálné Bodnár Zsuzsi érdekesen felvillantott históriája. (A szerző kiadása, Cleveland)

Sípos Lajos

Bibó István: Nietzsche

A tanulmány címe jelen esetben nem a szerző címadási nehézségének lehető leg-egyszerűbb, jobb híján megoldása, hanem nagyon is pontosan ragadja meg a mű tartalmát. Azaz nem egy Nietzsche műveiről szóló általános eszmefuttatást és nem is az életmű egyes problémáinak belső elemzését

tartja kezében az olvasó, hanem egy valóban Nietzsche-ről szóló művet.

Ez első hallásra talán riasztóan hangzik, s ezért sietek leszögezni, hogy nem Nietzsche-életrajzról van szó, s mégcsak nem is pszichológiai „esetleírásról”, annak ellenére sem, hogy az egész tanulmányt erős pszichologizáló hajlam hatja át. S bár a könyv elsősorban valóban Nietzsche személyiségéről szól, ez a megoldás úgy jelenik meg, mint Nietzsche gondolatrendszerének lehető legpontosabb megközelítési módszere. Bibó István ugyanis saját tipológiája alapján Nietzschét jellegzetesen reformer személyiségként határozza meg. A reformert a tudóssal szemben az jellemzi, hogy nem valamely új igazság felfedezése irányítja gondolkodását, hanem saját képére formálja át a valóságot. Megállapításai tehát nem a tiszta megismerésen alapulnak, hanem saját belső világának kivetítésén. Ennek megfelelően a reformert elsősorban nem az értelem, hanem saját akarata vezeti. Ezzel magyarázható, hogy Nietzsche műveiben a bizonyítást egyre inkább háttérbe szorítja az egyoldalú állítás. A reformer tehát — kis egyszerűsítéssel — akkor is magáról beszél, ha valóságot mond. Ezért az ilyen íróval szembeni helyes kritikai eljárás — ahogy azt Bibó explicit módon is megfogalmazza — nem gondolatrendszerének aprólékos belső elemzése, hanem a személyiség középpontba állítása. Ez az eljárás tulajdonképpen nem más, mint annak a műveletnek a megfordítása, amelyet a reformer személyiség végrehajt, miközben saját képére formálja át a valóságot.

A reformer kategóriájából kiindulva Bibó logikusan vezeti le a legismertebb nietzschei vonásokat: a heroizmust, az akarat- és tettek központúságot. (*Hatágú Síp Alapítvány*)

Gintli Tibor

Magnificat

Bach talán legnépszerűbb, legtöbbet hallgatott oratorikus művének meglehetősen zilált előadására került sor január 28-án a Zeneakadémián. Pedig nem kellett volna

az estnek szükségszerűen ennyire haloványoknak lennie, mikor a szólisták többekévé szépen énekeltek (hogy pontosabbak legyünk, a hölgyek, Kertesi Ingrid és Lukin Márta többé, az urak, Marosvári Péter és Clementis Tamás kevésbé), az Állami Hangversenyzenekar öregesen, picit unottan, de még elfogadhatóan játszott. Am az Antal Mátyás karigazgatta Magyar Állami Énekkar ezúttal már alig-alig tudott az elviselhetőség határain innen maradni. Állandó súlyos ritmikai problémákkal küszködtek, a tenorszólam következetesen fél ütemmel előbb lépett be a többiekénél, és valamennyien éktelenül hamisak voltak.

Egyetlen ember akadt az egész teremben, aki elégedettnek látszott ezzel a teljesítménnyel, és ez elég meglepő módon a karmester, Jancsovics Antal volt. Kedélyesen mosolyogva, bal kezét a rekeszizmán nyugtatva, a jobbal tempósan ütemezve nézte az előadást a karmesteri pulpitusról. Kár, hogy nem sikerült osztoznunk a kitűnő hangulatában.

Fáy Miklós

Határ Győző: Intra muros

A fiú tíz-tizenkét éves korában már elég erősnek érzi magát ahhoz, hogy bebizonyítsa, férfi ő is, meg tud vívni apjával. Persze mindez csak játék, de komolyan kell venni. Az apró ember megfeszíti vékony izmait, s elhatározza, először apja gyengébb karját, aztán az erősebbet győzi le, s végül maga alá gyűri egész testét.

Az apa kezdetben nevetve, könnyedén veri vissza a támadást, és évődve noszogatja a fiát nagyobb erő kifejtésre. Évek múlva azután megütközve érzi tagjaiban, hogy fia már fájdalmat is képes okozni. Ez a hosszan tartó roham, melyet a fölcseperedő ember önismeretéért, önértékeléséért folytat, később áttevődik szellemi síkra, ahol már semmi sem olyan egyértelmű, mint az izmok világában. Esztendők múlnak el, mire a fiú úgy hiheti, egyenrangúvá vált apjával, aki közben megöregedett, akitől váratlan eszmefordulatok már nem várhatók, s aki mégis — be kell látnunk — legyőzhetetlen.

De akkor már a fiú is annyi idő, mint az a férfi volt, akivel tizenkét éves korában nagy bátran először szembe mert szállni. Azóta megtanult egy s mást, „megáll a saját lábán”, de megadóan tudomásul kell vennie, hogy apjával szemben megmarad ama régi kisfiúnak.

Apa és fia: Határ Győző — Geoffry Határ, junior. (*Pannonia*)

Schein Gábor

Emigráció Kultúra és Közösség

A közép- és kelet-európai szellemiség és kultúra története részben a közép-európai emigráció történetével azonos. A lengyeleknek, a cseheknek és nekünk, magyaroknak mindig voltak kiváló száműzötteink: régebben egy Mickiewicz, egy Teleki László, újabban egy Czesław Miłosz, egy Milan Kundera, egy Márai. Valóságos állami függetlenség híján az értelmiség mindig bizonyos munkamegosztásra kényszerült, s az elvégzendő feladatok tetemes részét mindig az eluldozóknak s az önkéntes száműzötteknek kellett vállalniok. Az emigráció hatalmas szellemi teljesítmények műhelye lett, és nem egyszer ez a műhely tette lehetővé, hogy egy-egy közép-európai kultúra az elnyomatás éveiben is megőrizhesse igazi arculatát.

Az emigrációnak ez a küldetése kap hangsúlyt abban az *Emigráció* című összeállításban, amelyet a Vitányi Iván szerkesztésében megjelenő Kultúra és Közösség című művelődéstudományi folyóirat legújabb (1991.3.) száma ad közre. Az összeállítást gondozó Király Nina elsősorban orosz, lengyel és magyar szerzőktől — a többi között Szolzsenyicintől, Konsztantyin Kuzminszkijtől, Czesław Miłosztól, Jan Kott-tól, Borbándi Gyulától, Mócsi Ferenctől, Makkai Ádámától közöl írásokat, s teret ad a közép-európai belső emigráció egykori „teoretikusának”: Václav Havelnek is. Valamennyi írás tanulságos és érdekes módon elemzi az emigráció indítékait, politikai és szellemi környezetét, irodalmi lehetőségeit.

A kényszerű avagy önkéntes száműzetésnek vannak nagy ajándékai, mindenekelelt a szólás és a bírálat szabadsága, de vannak komoly veszélyei is. Mindenekelelt az, hogy az emigráns többnyire elveszíti azt az éltető közösséget — az írói alkotómunka számára szinte nélkülözhetetlen közeget —, amit az anyanyelvi környezet és a szülőföld jelent. Most, amikor a történelem mintegy megszüntette a „közép-európai emigráns” hagyományos státusát, érdemes felidézni Czesław Miłosz *Jegyzetek a száműzetésről* című vallomásának egy passzusát: „Tudta, hogy mi a feladata, és az emberek várták a szavát, de nem volt szabad beszélnie. Ott, ahol most él, szabadon beszélhet, de senki sem hallgatja szavait, sőt, mi több, már azt se tudja, hogy mit akart mondani.”

Pomogáts Béla

Ami van és ami nincs

Február óta számos klasszikus vígjáték van színházainkban műsoron. Síralsabbnál síralsabb produkciók. Példának okáért az Arizonában Feydeau *A női szabó*, a Vígben Goldoni *Két úr szolgálja* című komédiának álcázott gyászos előadása fut. Az erőltetett humor, illetve a humortalan erőltettség mintapéldái ezek, csupán arra teremtenek alkalmat, hogy a rájuk fecsérelt néhány óra alatt az ember azon gondolkodjék, vajon valóban kell-e a közönségnek olyan vígjáték, amely se nem víg, se nem játék.

Az események szomorú összjátéka folytán viszont nincs már a műsoron a Kamra *Hamletje*, amely jócskán vitatható, de vitathatóságában is tartalmas produkció volt. Nincs, nem volt és úgy néz ki, egyelőre nem is lesz műsoron egy másik *Hamlet* sem. Az, amelyet Cserhalmi György tervez hosszú évek óta megrendezni, és valamikor mostanság került volna színre a városligeti Globe színházban. Így hát, itt maradtunk *Hamlet* nélkül. A Kamrában megy helyette *A kínai*, Cserhalmi pedig a *Tóték* órnagyaként jeleskedik. Azért ez is valami.

Kállai Katalin

Múlt és Jövő

„Joma den itkajjan hadan keraja be-udnekhon. — Ma az Irásnak e szava a fületekben beteljesült.” Az ács fia így fordult földijeire, mikor Izaiás könyvének egy részletét (61,1) magyarázta előttük a zsinagógában, s a hallgatóknak ez a szentség botránya volt.

Azóta majdnem kétezer év telt el. Péter hite valóban kősziklának bizonyult, de vajon nem szomjazik-e, nem éhezik-e bennünk, akinek vére kiontatott, teste megtörtetett értünk?

Megfeledezhet-e a folyó a forrásáról? Megfeledezhet-e a felhőkön átszűrődő fény a Napról? És vajon megfeledezhet-e Péter apjáról és minden óséről, akik megtanították arra a nyelvre, melyen egy nap a Fiú szólította halászni?

„Üdvösség a zsidók által.” Mert Izrael nélkül magunkat is csak töredékesen érthetjük, hisze Isten e népet rendelte a tudás őrzésére, s Dávid házából született a Megváltó is. Így aki lelkében keresztény, zsidó is egyben, s aki megaláz akár egyetlen zsidót (akár egyetlen embert), Jézust korbácsolja.

Beszélgessünk! A megszólításra tesz kísérletet a *Múlt és Jövő* (zsidó kulturális folyóirat) 1991./4. száma, több magas értékű köztük magyarul eddig hozzáférhetetlen tanulmánnyal, riporttal és szépirodalmi szöveggel, mert a szerzők bevallottan megszólíttatva érzik magukat Jézustól. Csak együtt találhatunk vissza a názareti zsinagógához.

Schein Gábor

Blaga Dimitrova: Időtöröttek

A költőnőt, aki idén január 2-án töltötte be hetvenedik életévét, nemrég hazájának egyik legmagasabb közjogi méltóságába emelte a bolgár nép. Az állampolgárok — az olvasók — akarata egyben szeretet is volt: a mély gondolkodású, vívódó író, a hiteles szavú ember iránti szeretet. Blaga Dimitrova (hogy nagyszerű esszéregényének címére utaljunk) *önmagához tett utazással* vezekelte le sematikus korszakának erőtlenebb vagy vakbuzgó verseit.

Most egy vékonyka, de annál nagyobb odaadással létrehozott fordításkötet révén elsősorban mint az *Akupunktúra* lírikusa mutatkozik meg előttünk: „A Mindenség könnye perzselt meg engem. / Fordulat ütött szíven, gyöke vonva: / inntől kezdve máshogy és újra, / egészen másképpen, nem, már nem így! / Ózoncsepp talált el tarkóm alatt, / lelte meg átható, pontos túvel / a nem tudom mimnek épp a közepét, / s újjávarázsolt csodálatosképp.”

A kegyelem és a szabad akarat találkozásának e látszólag profán megverselése, sőt az „akupunktúrás” költői módszer más művekben is vissza-visszatér. A *Kútbanéző* magyarítása például egy-két szavas sorok szúrásaival gyógyítja (vagy vérzi?) önmagát és olvasóját. Az *Érintés* is ennek a technikának a variációjával él; a háromsoros strófák a *sebesítés, vér, fáj, fájdalom* szavaira futnak ki. A *vágy* repetitív zenéje megint másik példa: ez is tele van a gondolat, a tépelődés, a bölcsélet apró, lendületes, agresszív attackjaival.

A könyvet a bolgár irodalom fáradhatatlan szálláscsinálója, Szondi György hozta tető alá, fordítótársai, Székely Magda és Turcsányi Péter segítségével. Az igényes tolmácsolások alapján kockáztatjuk meg, hogy még ez a majdnem ötven esztendő óta átfogó, de csak mintegy hatvan verset tartalmazó kötet is az ihlet, az alakító erő véletlen szélsőségeiről, hullámmászáról tanúskodik, a *Rizsszemek* aforizmáitól a vietnami élmények képszerű dokumentumán át a *Napraforgók* nagy kompozíciójáig. Íme, még egy „tűszúrás”: „Nem félek, nem, / hogy eltaposnak. / A letaposott fű / ösvénnyé áll.” (*Kráter Kiadó*)

Tarján Tamás

Örkény István: Tóték

A Halásznál rövidebb távollét után Franciaországból érkezett haza Funtek Frigyes, hogy nagy nemzeti groteszkünket a Nemzetiben rendezze meg. Örvendetes, hogy az új vezetés alatt álló Nemzeti meglehetősen hosszú várakozás és hervasztó bemutatók sora után végre egy jelentőségteljesen súlyos előadással tudott előállni. A

színművész Funtek érett rendezői elképzelése oly módon teszi érvényessé Örkény *Tóték*ját, hogy az előadás jelentőségét, annak hibái ellenére sem lehet elvitatni.

A háborúban harcoló fiuk őrnagyát falusi házukban vendégül látó *Tóték* nagyon is valóságos figuráját a történelmi helyzet teszi mindenekelőtt groteszkké, a háború, mint a történelem eseményeinek legtragikusabban groteszk összesűrűsödése. A dráma Thália Színház-i nevezetes ősbemutatója óta a *Tóték*ból akkor született jelentős előadás, mikor a produkció nem a groteszk stíluselemeit erőltette, hanem a valóságos elemek ütköztetésével, a helyzetből öntörvényűen adódó groteszkséget hagyta érvényesülni. Funtek gondolt egy merészet és a groteszk legősibb és legtriviálisabb megnyilvánulását hívta segítségül, még végtelenebbé tette Örkény művét. Azáltal, hogy szereplőit bohócgúnyába bújtatja — a Tót házaspár és lánygyermekük, valamint a postás, a pap meg az orvos mint megannyi szerencsétlenkedő, szánalmas clown, az őrnagy pedig hideg, szenvtelen és kegyetlen fehérbohóc — nem kioltja, de fölerősíti azt a nagyon valóságos örkényi víziót, melyet az életen — a ráosztott szerep szerint szánalmasan vagy rátarti képpel — átbukdácsló emberiségről festett.

A Sinkovits Imre, Béres Ilona és Varga Mária formálta Tót család visszafogott harsánysága jól ellenpontozza Cserhalmi György őrnagyának szenvtelenségét. Sajnos, néha túl jól, és csak hajszálon múlik, hogy nem lesz belőle stílusterés. Mindenesetre Funtek jól érti a groteszket. Bizonyíték erre, hogy egy abnormális méretű dobozba helyezte az éjszakai dobozolásra kényszerített *Tóték* történetét, valamint az, hogy az előadás támogatására megnyerte a Dunapack Papír és Csomagolóanyag Rt.-t.

Kállai Katalin

Rákos Sándor: Csörte

Az „élni nem csak túlélni tanult” nemzedék, amelyet az üldözöttség, szenvedés, mellözöttség történetei az evilági tájéko-

zódásra kényszerítettek, élete összegzésekor kismemizetten néz szembe sorsával: a múlt már csak mulandó emlék, a jelen pedig a céltalanná vált élet kietlensége, az elvesztett után az el nem nyert éden fájdalmát sorolhatja. Az űzött-rontott ember hol fájdalmas, hol grammatikai-magatartásbeli ironiával reagál az evilági történelemre. Ha a régebbi versek alapján Határ Győző sorstársi empátiával ezt írhatta: „az egész nemzedék panasza tehát ez az élet-elsikkasztás, ez a föld-gyomráiglan-való alátaposás, mely Rákos Sándorban megleti szószólóját”, a mostani versekben józan-rationális fogalmazású, de lamentáló hangnemmél száll szembe a költő ezzel a sorssal: reménytelenül bár, mégis remélve valamilyen csodát. Tudatosan visszakeresi a témát: erősítőként verseibe idézi az elődköltők Istent-kereső textusait és az Evangélium sugalmait; a vesztés fájdalmával néz szembe a meghalás realitásával, de jelentkező metafizikumával is (számomra legérvényesebben a *Gyarmat, Helyett, Négy apokrif, Csörte, Elsüllyedt városok, Akkor és ott* címűekben). Tudatában filozófiailag felfedezi a mulandó testben és történetben időn kívülként érzékelt létezésformákat. *Füst Milán tárgyait* felidézve csak a „fojtott létezésünk lélekzet nélküli *másvilágát*” látatja, a bennünk és körülünk létező ürülő poklot, de a *Kis rést ha nyitnál* című vers „törvényt szegő” pillanatának elképzelésével, *akarásával* a csodát meg is formálja: ha gondolkozását követem, a vers a természeti törvény racionális tudomásulvétele, ha a poétikai megformáltságot tekintem, egy másik világ lehetősége formázódik. (*Szépirodalmi*)

Kabdebó Lóránt

Szent Jeromos Adamik Tamás fordításában

Nehéz az emberi léleknek nem szeretni: ez ennek a szép kötetnek a címe.

A szövegek válogatója és fordítója a latin irodalom egyetemi tanára. Zárótanul-

mányt is írt a kötethez. A kortörténeti helyzetkép magvas vázolása és Jeromos Pannónia-határvidéki szülőhelyének valószínűség szerinti azonosítása után összefoglalja az egyházatya fordulatán életpályáját: remete-próbálkozás és római munkásság után Betlehemben kolostort alapít, és annak apátjaként hal meg 420-ban.

A kötet anyagának válogatása hű képet nyújt Jeromos életművének valamennyi irányáról. A műfordítás számos nyelvi titalalattal ékeskedik, hiszen Adamik mestere a magyar stílusnak is. A nyelvhasználatban éppen Jeromos latinsága a mintaképe. Legfeljebb a „rémisztő” szó ellen lehet kifogásunk, mert a rémítő és az ijesztő népszerű egybeolvasztásának nem lenne helye az egyébként előkelő fogalmazásban.

Tudnivaló, hogy Jeromos igen heves vitatkozó, de akkor is választékos, ha gorbáskodik. Ilyenkor pamfletíróvá lesz, a római szatíra műfajának savával-borsával fűszerezve fogalmazásait. Érdekes azonban, hogy mennyire más a hangvétele, amikor nem eretnek tévedést ostoroz, hanem egykori barátjának, Rufinusnak jószándékú hamisításait leplezi le annak Órigenész-fordításában. A magyar fordító természetesen híven tükrözteti mindezt. Nem követi az egyes szövegek eddigi fordítóinak restelkedő kihagyásait sem. Mindig csorbítatlanul közli a teljes művet.

Dicséretet érdemel azzal is, hogy bemutatja Jeromost mint szépírókat. A szent egyházatya olykor versenyre kél a pogány regényirodalommal, és látszólag történetet elbeszélő írásában keresztény regényhősöket teremt. Adamik közli továbbá Órigenész két híres és az utókorra nagy hatást gyakorló jeromosi fordítását is. Ezekre utalva kötetzáró tanulmányában öt oldalt szán a bibliai Énekek Éneke magyarázatainak irodalomtörténeti áttekintésére.

A szép könyvet Baldung-Grien, id. Lucas Cranach és Dürer hét metszetének egészoldalas hasonmása díszíti, a borítót Mathias Grünewald egy festményének színes képe. (*Hélikon*)

Medvigy Mihály

SOMMAIRE

Joachim Wanke: Est-ce que les Églises rendent la foi en Dieu difficile?
 József Cserhádi: Fundamentalisme ou progrès dans l'Église
 Textes de Dezsó Tandori et Endre Lábass
 Poèmes de Gyula Takáts, Péter Dobai et Péter Vasadi
 László Tringer: Tours et détours dans la poursuite du bonheur
 Entretien avec Joachim Wanke, évêque d'Erfurt
 „Les revenants de la persécution” — Souvenirs de prison de Antal Pálos
 Szilárd Borbély: L'infini de l'acte

INHALT

Joachim Wanke: Erschweren die Kirchen den Gottesglauben?
 József Cserhádi: Fundamentalismus oder Fortschritt in der Kirche
 Prosa von Dezsó Tandori und Endre Lábass
 Gedichte von Gyula Takáts, Péter Dobai und Péter Vasadi
 László Tringer: Wege und Irrwege der Suche nach Glück
 Gespräch mit Joachim Wanke, Bischof von Erfurt
 „Die aus der Verfolgung kamen” — Gefängniserminderungen von Antal Pálos
 Szilárd Borbély: Die Unendlichkeit der Tat

CONTENTS

Joachim Wanke: Do the Churches jeopardise the believe in God?
 József Cserhádi: Fundamentalism or progression in the Church
 Prose by Dezsó Tandori and Endre Lábass
 Poems by Gyula Takáts, Péter Dobai and Péter Vasadi
 László Tringer: The search for happiness — ways and labyrinths
 Discussion with Joachim Wanke, bishop of Erfurt
 „Those coming from persecution” — prison memory by Antal Pálos
 Szilárd Borbély: Infinity of acts

Főszerkesztő és felelős kiadó: LUKÁCS LÁSZLÓ

Szerkesztőbizottság: HORÁNYI ÖZSÉB, KALÁSZ MÁRTON, KENYERES ZOLTÁN,
 POMOGÁTS BÉLA, RÓNAY LÁSZLÓ, SZÖRÉNYI LÁSZLÓ

A szerkesztőség munkatársai: CZ. BALASSA MÁRIA, CSÍKVÁRI GÁBOR, KISS SZEMÁN RÓBERT

Indexszám: 25 921 HU ISSN 0042—6024

Szerkesztőség: Budapest, V., Kossuth Lajos u. 1. III. lh. II. em. telefon: 117-7246; 117-3933; telefax: 117-3471. Kiadóhivatal: Budapest, V., Kossuth Lajos u. 1. I. lh. I. em. Tel.: 117-3661. Postacím: 1364 Budapest, Pf. 111. Előfizetés, egyházi és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala. Utcán át árusítja a Magyar Posta. A Vigilia csekkszámlasszáma: OTP. VII. ker. 218-98316/512-037343-8. Előfizetési díj: 1 évre 540,— Ft, fél évre 270,— Ft, negyed évre 135,— Ft egyes szám ára 48,— Ft. — Külföldön terjeszti a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat. H-1300 Budapest, Pf. 149. Előfizethető külföldön a KKV-nál (H-1389 Budapest, POB 149.) vagy a Magyar Hitelbanknál (H-1133 Budapest) vezetett 202-10995 sz. számláján. Ára: 35,— US dollár, vagy ennek megfelelő más pénznem. SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD, CSÜTÖRTÖK 10—14 ÓRA KÖZÖTT. KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA..

Ára: 48,— Ft

VIGILIA

SZEMLE

In memoriam Devecseri
Vivaldi a Vigadóban
Halász Péter: A kínai
Gyökössy Endre: Életápolás
Erdélyi katolikusok
Protestáns szemle
Eszterhás István: Amerikai magyar regény
Bibó István: Nietzsche
Magnificat
Határ Győző: Intra muros
Kultúra és Közösség
Ami van és ami nincs
Múlt és Jövő
Blaga Dimitrova: Időtöröttek
Örkény István: Tóték
Rákos Sándor: Csörte
Szent Jeromos Adamik Tamás fordításában

*A szemléket írták: Fáy Miklós, Gintli Tibor, Jánosy István,
Kabdebó Lóránt, Kállai Katalin, Kenyeres Zoltán, Medvigy Mihály,
Pomogáts Béla, Sípos Lajos, Schein Gábor, Tarján Tamás*

Következő számainkból:

Szepták Magyarországon
A piarista iskolák 350 éve
Magyarok Amerikában
Keresztes Szent János: Szerelem élő lángja
25 éves a Teológia